

*О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділення
ціноутворення, інфраструктури ринку та розвитку наукових інновацій
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"*

Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію

Категорія "ціна" найбільш поширена серед усіх економічних категорій. Вона найбільш вживана людиною в повсякденному житті та є несучим каркасом всього економічного механізму національного господарства.

При оптимальній системі ціноутворення ефективно функціонує податкова, кредитна, страхова системи тощо. В противному разі виникає необхідність введення системи дотацій та субсидій.

Рівень ціни товару містить в собі протиріччя. Для продавця товару він практично завжди низький, а для покупця – високий. Узгодження цього протиріччя відбувається на ринку відповідно до закону попиту і пропозиції, який є основою ціноутворення. При цьому пропозиція базується на теорії трудової вартості, а попит – на теорії граничної корисності.

Основоположником теорії трудової вартості були В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо та К. Маркс. А. Сміт у своїй праці "Дослідження про природу та причини багатства народів" наголошував, що саме праця є єдиним, загальним і єдино точним мірилом вартості¹.

Основна ідея наукової теорії К. Маркса полягає в тому, що у якості вартості товари становлять лише відносини людей у їх виробничій діяльності в суспільному виробництві. К. Маркс у праці "Капітал" дав загальновідоме визначення: "Ціна – це грошовий вираз вартості".

Наприкінці XIX – початку XX ст. була запропонована теорія граничної корисності, яка певною мірою заперечує трудову теорію вартості. Так, представники теорії граничної корисності стверджують, якщо товари не можуть задовольнити потреби покупця, то затрачена праця на їхнє виробництво не створює вартості. Водночас, теорія вартості розглядає проблему з позиції виробника матеріальних благ, а теорія граничної корисності – з позиції споживача. Цей підхід взяли за основу Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Парето, які поєднали трудову теорію вартості й теорію грошової корисності, тому що лише в сукупності ці теорії досить повно пояснюють механізм ціноутворення.

А. Маршалл у своїй праці "Принципи економічної науки" визнавав однаковою мірою неправильним спроби надавати вирішального значення пропозиції (як це робили представники теорії трудової вартості), або

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / Адам Смит. – Режим доступа: <http://pravo.biz.ua/cjntent/049/0002.htm>.

попиту (як це робили представники концепції граничної корисності)¹. А. Маршалл досить вдало продемонстрував взаємодію теорії граничної корисності й трудової вартості з роботою двох лез ножиць: якщо одне лезо нерухоме, процес різання відбувається завдяки руху іншого.

Довгий час тривають дискусії між представниками трудової теорії вартості та фізіократами. До останніх належать Ф. Кене, С. Подолинський, М. Руденко² та ін.

Дискутуючи з позицією К. Маркса, що вартість – це лише уречевлена людська праця, фізіократи коментують, що тоді наші багатства створюються лише за рахунок людських м'язів. У цьому разі людина відривається від природи і стає якоюсь "незалежною" силою, яка живиться власним коштом. То яким чином енергія надходить у людські м'язи і з яких джерел?

Основна ідея фізіократів полягає в тому, що додана вартість не може створюватися лише за рахунок людської праці, а й за рахунок енергії Сонця, яку людство використовує для свого прогресу. Ця теорія перегукується з теорією В.І. Вернадського³ і О.Л. Чижевського⁴. Енергія надходить від Сонця, яке щорічно виробляє близько 75-100 т на кожну людину живої речовини. А рослини – це наші антени, які ловлять енергію Сонця і через фотосинтез накопичують її на землі. Сама людина також створена із сонячної енергії.

Фізіократи зазначають, що людська праця не може створювати додаткову вартість тому, що людина не має листя, коріння і не може приймати енергію з Космосу. Щодо розподілу доданої вартості, то це вже питання моралі, а не виробництва.

Отже, різниця між трудовою теорією вартості і фізіократів полягає в тому, що перші будують свою теорію походження доданої вартості на основі суспільних відносин, де людина є головною діючою особою, а фізіократи розглядають цю проблему виходячи із

природи, де людина є лише продуктом і складовою глобального процесу природи.

При цьому гроші для фізіократів – це лише умовні символи, одиниці виміру, які вказують скільки у даному пункті, в дану хвилину протекло енергії, втіленої у товар, а не самої енергії. Природі гроші не потрібні, вони потрібні лише людині. Енергія вимірюється в джоулях.

Важливість теорії фізіократів підтверджується і тим, що К. Маркс назвав батьком політекономії не А. Сміта або Д. Рікардо, які створили трудову теорію вартості, а фізіократа Ф. Кене⁵. Ф. Кене сприймав суспільство не з середини, а з Космосу, як і В.І. Вернадський сприймав біосферу.

Крім того, в кінці "Капіталу" К. Маркс пише: "Основою абсолютної доданої вартості – тобто реальною умовою існування – є природна родючість землі, природи, тоді як відносна додаткова вартість заснована на розвитку продуктивних сил". Отже, і за К. Марксом людська праця стала не джерелом, а провідником доданої вартості⁶.

Теоретично ціни на сільськогосподарську продукцію формуються за витратами на гірших землях. Це зумовлено тим, що земля – унікальний, обмежений у просторі ресурс, і тут має місце земельна рента.

Прикладом формування цін по гірших землях є формування кадастрових цін у колишньому НДІ економіки і організації сільського господарства (нині ННЦ "Інститут аграрної економіки") наприкінці 60-х років ХХ ст. під керівництвом І.І. Лукінова та Б.З. Харченка. В основу цих цін було покладено собівартість по гірших землях (де закуповувалася продукція) і рентабельність 60 %. При цьому визначали нормальний дохід, ренту І, ренту ІІ. Рента І була базою економічної оцінки землі за критерієм диференціального доходу, а потім базою грошової оцінки землі. Ці дослідження базувалися на твердженні Д. Рікардо, що на краєвих ділянках виникає надприбуток – рента.

Однак, у зв'язку зі складністю визначення цін на сільськогосподарську продукцію по

¹ Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 594 с.

² Руденко М.Д. Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії / М.Д. Руденко. – К.: Молодь, 1998. – 528 с.

³ Вернадський В.І. Биосфера как область превращенной космической энергии / В.И. Вернадский. – М., 1960. – 270 с.

⁴ Чижевский А.Л. В ритме Солнца / А.Л. Чижевский, Ю.Г. Шишина. – М.: Наука, 1969. – 112 с.

⁵ Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур; [предисл. П.Н.Клюкин; пер. с франц., англ., нем.]. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.

⁶ Маркс К. Теории прибавочной стоимости ("Капитал", Т.4) / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1978. – 674 с.

гірших землях вони не набули практичного поширення, а формуються за середніми витратами. Останнє загострює проблему диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси і послуги, що надходять у сільське господарство.

Світова практика забезпечення еквівалентності обміну між сільським господарством і галузями, що його обслуговують, пройшла і ще проходить складний, багатоваріантний і суперечливий шлях. Від ствердження, що сільське господарство є основоположною галуззю країни і його потрібно підтримувати, тому що воно підвладне ризику з боку природи, де неможливо повністю застрахуватися, до заперечення державної підтримки, яка веде до подорожчання продуктів харчування. З цього приводу на особливу увагу заслуговують глобальні економічні фактори цієї проблеми, які практично притаманні лише сільському господарству. До них належать: 1) нееластичність зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію та цінами на неї; 2) випереджувальні темпи науково-технічного прогресу порівняно із зростанням попиту; 3) відносна іммобільність сільськогосподарських ресурсів; 4) високий ступінь відносної монополізації сільського господарства.

У розвинених країнах світу, де забезпечено значне перевищення середнього доходу на душу населення порівняно із прожитковим рівнем, коефіцієнт еластичності попиту на сільськогосподарську продукцію низький і становить 0,15-0,25.

Нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію найбільш ґрунтовно пояснюється теорією убуючої граничної корисності. У заможному суспільстві населення в цілому добре забезпечене продуктами харчування, а тому додаткове виробництво сільськогосподарської продукції веде до ще більшого убуювання граничної корисності. При цьому слід зазначити, що чим більшу частку предмети харчування займають у сімейному бюджеті, тим вищий рівень еластичності попиту на них і, навпаки. Це повною мірою стосується й нашої країни, де продукти харчування становлять у бюджеті сім'ї близько 53 %, тоді як у США – 11, Ні-

меччині – 10, Польщі – 20 %. В Україні зі зниженням цін або підвищенням доходів населення попит на продукцію сільського господарства до повного його насичення для значної частини населення буде здійснюватися за умовами, близькими до еластичності. У зв'язку з цим слід вважати, що підвищення доходів населення, яке забезпечить раціональні норми споживання продуктів харчування – це опосередковані інвестиції в АПК України. За нашими розрахунками це становить близько 100 млрд грн. Крім того, з урахуванням дефіциту бюджету доходи населенню слід підвищувати адресно. За нашими розрахунками, це зменшує навантаження на бюджет в умовах 2010 року на 53 млрд грн. Адресна допомога в такому варіанті адекватна крапельному зрошенню в рослинництві.

Згідно з розрахунками економістів США підвищення на 1 % доходу сприяє росту попиту тут лише на 0,2 %, або у 5 разів менше. Як показали розрахунки, у 2010 році в Україні по перших п'яти децильних групах домогосподарств на 1 % приросту середньодушового доходу припадало 0,5-0,9 % приросту споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, овочів і фруктів. Отже, в Україні з підвищенням доходів є дуже великий резерв підвищення попиту на продукти харчування.

При нееластичності зв'язку між попитом і цінами на сільськогосподарську продукцію виникає протиріччя між науково-технічним прогресом та доходами сільськогосподарських товаровиробників. Це зумовлено тим, що з підвищенням науково-технічного прогресу значно збільшується пропозиція сільськогосподарської продукції при незмінному або незначному збільшенні попиту на неї, що в свою чергу веде до зниження цін і доходів у сфері сільського господарства. Так, зростання темпів науково-технічного прогресу в сільському господарстві США зумовило те, що на початку XX ст. один сільськогосподарський працівник забезпечував продуктами харчування лише 4-х осіб, а на початку XXI ст. – понад 100.

На жаль, у нашій країні, де науково-технічний прогрес ще не забезпечує необхідного рівня продуктивності праці в сільсь-

кому господарстві, це протиріччя не має домінуючого значення.

Як відомо, сільське господарство – високонкурентна галузь, що виробляє високостандартизовану продукцію. За таких умов, здавалося б, що падіння цін на сільськогосподарську продукцію і доходів повинно привести до переливу ресурсів із сільського господарства в інші галузі виробництва, змусити фермерів покинути свої ферми заради більш високих доходів у промисловості. Це скоротило б галузеву пропозицію відносно попиту, останнє в свою чергу підвищило б ціни і доходи сільських товаровиробників і забезпечило б певну рівновагу цих доходів у різних галузях. Дійсно, у країнах з розвинутою ринковою економікою великі потоки людських ресурсів перемістилися із сільського господарства в інші галузі. Так, у 1910 році в США сільськогосподарське населення становило 35 %, а нині – 2 %, в Україні, відповідно, – 83 і 33 %. Слід зазначити, що і в Україні у майбутньому відбудуться аналогічні трансформації трудових ресурсів. Проте характерно, що сільськогосподарські працівники, які ідуть із сільського господарства, залишають задіяну у виробництві землю іншим. Отже, перелив цього ресурсу із галузі не відбувався, і нерівновага між сільським господарством і несільською економікою має хронічний характер.

Крім вказаних проблем, які належать до категорії довготривалих, існують проблеми короткотермінового періоду, коли коливання цін і доходів між роками залежить від погодних умов, та зрушення кривої попиту.

Отже, за умов стабільного ринкового попиту на сільськогосподарську продукцію нееластичність попиту перетворює відносно невеликі зміни обсягів виробництва у відносно більш значні зміни цін і доходів. За іронією долі для сільськогосподарських працівників низький урожай може бути більш вигідним ніж надто високий, що відзначав у своїх працях ще Ф. Кене.

Одним із важливих факторів іммобільності сільськогосподарських ресурсів слід вважати і той, що, коли падіння попиту на сільськогосподарську продукцію є складовою загального спаду виробництва в національному господарстві, то у сільських това-

ровиробників не має можливості залишити сільське господарство і шукати неіснуючої роботи в промисловості. Повномасштабні кризи в цілому по країні, як правило, супроводжуються міграцією людей із промисловості в село. Наприклад, у США з 1930 по 1935 рік чисельність аграрного населення, як виняток, збільшилася з 30,5 до 32,2 млн осіб. Характерно, що в нашій країні за умов загальнодержавних криз також відбувається реальне збільшення чисельності працівників сільського господарства, тому що жителі міст беруть земельні ділянки, щоб вирощувати сільськогосподарську продукцію для власних потреб.

На основі наведених аргументів ще в 1933 році у США було прийнято закон про регулювання сільського господарства, яким концепція паритету цін і доходів була визначена як наріжний камінь сільськогосподарської політики¹. Концепція паритету представлена в реальному та номінальному виразі.

Під номінальним паритетом розуміють співвідношення індексів зміни цін на сільськогосподарську продукцію до індексів зміни цін на продукцію, що споживається сільським господарством. Отже, виходячи із сутності реального паритету, номінальний паритет передбачає у вказаних співвідношеннях одиницю. За даними спеціалістів США, наприкінці 80-х років ХХ ст. індекс паритету цін становив 0,54, а не 1,00. Цей аргумент опоненти необхідності дотримання паритету цін між сільськогосподарською продукцією і цін на товари і послуги, що надходять сільському господарству, використовують для заперечення доцільності дотримання паритету цін у нашій країні. На наш погляд, тут не враховується те, що в США після введення вказаного закону в сільське господарство країни було закладено такий потенціал, який забезпечив темпи росту продуктивності праці удвічі вищі ніж в інших галузях. Це, на наш погляд, і зумовило економічну можливість трансформації показника паритету цін без збитків для сільськогосподарських товаровиробників. Цього в нашій країні не-

¹ Лойд Д. Тайджен. Сільськогосподарський паритет: історичний огляд і альтернативні прогнози / Лойд Д. Тайджен. – Вашингтон : МСГ США, 1987.

обхідно ще досягти, а потім вже говорити про скорочення підтримки. При цьому слід врахувати, що індекс паритету цін в Україні у 2011 році порівняно з 1990 роком (базовим) становив 0,15, або скоротився за 21 рік у 7 разів, тоді як у США за 53 роки (1935–1988) – лише у 2 рази, і це при тому, що в Україні за вказаний період відбулося величезне зменшення матеріально-технічного оснащення в сільському господарстві, а в США – навпаки. Водночас нині необхідно осучаснити сутність номінального паритету цін і базовий період. Паритет цін повинен відображати не лише певне співвідношення загальноприйнятих індексів цін, а враховувати і рівень життя сільського та міського населення, забезпечувати відтворення людського капіталу тощо.

Слід зазначити, що на практиці розрахунків еквівалентних цін з метою дослідження їх паритетності не передбачає визначення ціни на ринку. Там її формують попит і пропозиція. Розрахунок еквівалентних цін передбачав визначення різниці між останніми і ринковими цінами з метою обґрунтування розміру державної підтримки.

Один із варіантів досягнення еквівалентності обміну передбачав визначення рівня ціни за концепцією ціни виробництва на основі методології, розробленої і затвердженої у 1993 році ученою радою колишнього Інституту аграрної економіки¹.

$$Ц = Cn + (Hc \times \frac{Oвф + Oзас \times K}{100}),$$

де C – ціна 1 т, крб;

Cn – повна собівартість 1 т продукції, крб;

Hc – середня норма прибутку (відношення прибутку по народному господарству до середньорічної вартості функціонуючого капіталу), %;

$Oвф$ – середньорічна вартість авансованого капіталу в основних виробничих фондах с.-г. призначення на 1 т продукції, крб;

$Oзас$ – собівартість 1 т продукції (без амортизації), крб;

K – період обігу авансованих у поточні затрати оборотних коштів, років.

Слід зазначити, що по складових наведеної формули нині існує ряд дискусійних питань, що, на наш погляд, цілком правомірно, враховуючи значні зміни за вказаний період часу. Так, пропонується, відповідно до Національних рахунків, орендну плату, а це понад 5 млрд грн, не включати в повну собівартість продукції (Cn), як це роблять нині в Україні, США, Німеччині, а у прибуток. Як показують розрахунки, це не змінить реального стану в економіці сільського господарства, але за даними 2010 року в 1,6 рази підвищить показник рентабельності, що, безперечно, викличе небажані для сільського господарства коментарі щодо міжгалузевих відносин національного господарства країни.

Підтримуючи доцільність використання показника норми прибутку (Hc) у планово-економічних розрахунках, нині використання лише його для розрахунку еквівалентної ціни не на користь сільського господарства. Із 2007 року по сільському господарству він значно вищий ніж по національному господарству. За сучасних умов, для вказаних цілей порівнювати сільське господарство з I та III сферами АПК для сільського господарства не коректно. Як I, так і III сфери АПК України перебувають у кризовому стані та мають нижчі економічні показники ніж у сільському господарстві.

Крім того, нині норма прибутку не розраховується ні Мінекономікою України, ні Державною службою статистики України, що ускладнює позиції представників АПК при обґрунтуванні необхідної підтримки для сільського господарства. При цьому слід зазначити, що цей показник раніше визначали навіть у річних звітах колгоспів.

Суперечливими є благородні наміри окремих дослідників включати, з метою підвищення ціни на сільськогосподарську продукцію, вартість землі в авансований капітал. По-перше, теоретично ціна продукції є первинною, а ціна землі – вторинною. Це підтверджується положенням Д. Рікардо, що ціна на сільськогосподарську продукцію висока не тому, що висока ціна землі, а ціна землі висока тому, що висока ціна на сільськогосподарську продукцію. Крім того, ціна землі – це капіталізація земельної ренти, а

¹ Методологія та методика формування і функціонування цінового механізму в АПК в перехідний період до ринкової економіки / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник та ін. – К.: Інститут аграрної економіки, 1993. – 64 с.

остання є доходом на кращих землях. Цю тезу послідовно підтримує у своїх публікаціях академік НААН Б.Й. Пасхавер.

Крім того, неправомірно в даних пропозиціях включати вартість землі через існуючу грошову оцінку землі. Остання (20 тис. грн за 1 га) – це ще не вартість землі. За нашими розрахунками і за даними багатьох публікацій, ринкова ціна 1 га землі сільськогосподарського призначення при скасуванні мораторію становитиме 3-5 тис. грн.

Схема формування цін на сільськогосподарську продукцію і продовольство в Україні за останні більш як півстоліття відображена на рис. 1¹. За адміністративно-командної системи управління ціни формувалися у напрямі від собівартості сировини до роздрібної ціни кінцевого продукту. Ця система була витратною, тому що не стимулювала зниження витрат виробництва на етапах проходження продукту від поля до споживача.

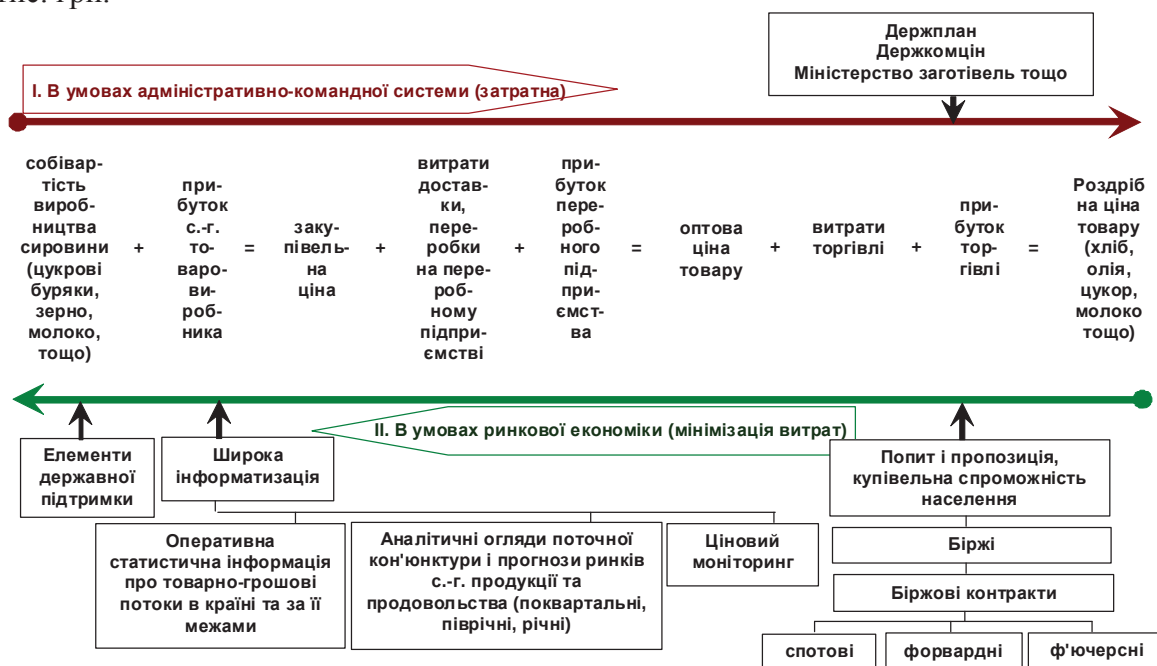

Рис. 1. Схема формування цін на сільськогосподарську продукцію і продовольство

За цих умов мільйони товаровиробників практично були позбавлені можливості використання власного підприємницького ресурсу, а в автоматичному режимі виробляли те, що доводили "зверху" планом і за затвердженими цінами. Цим, значною мірою, вказана система господарювання і ціноутворення зокрема не забезпечувала продуктивності виробництва в сільському господарстві на рівні передових країн світу. Наприклад, в Україні у 1986-1990 роках при внесенні навіть близько 490 кг діючої речовини на 1 га посіву цукрових буряків, заготовляли їх з 1 га 266,2 ц, а цукру виробляли відповідно 30,3 ц. Водночас у Франції, Бельгії, Австрії, Німеччині цукру виробляли більше 65 ц/га.

Ціни на сільськогосподарську продукцію визначав Державний комітет цін СРСР по всіх видах продукції (крім сіна і соломи). Союзні республіки мали право в межах запланованих обсягів заготівель диференціювати ціни за видами продукції по зонах, не виходячи за середню затверджену преїскурантну ціну по республіці.

Зонуутворювальною одиницею в Україні, наприклад, по зернових на той час була сільська рада, по цукрових буряках, відповідно, – адміністративні райони або області, по насінню соняшнику – лише адміністративні області, по льону-довгунцю – єдині ціни по СРСР.

Тодішня система доведення плану заготівель і рівня цін за економічною суттю мала

¹ Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / Шпичак О.М., Саблук П.Т., Ніколаєва З.П. та ін. / за ред. Шпичака О.М. – К.: УААН. ІАЕ, 2000. – 585 с.

чітко виражену функцію квотування. Проте, радянська система договорів контрактації (квотування) практично відрізнялася від системи квотування розвинених країн світу лише тим, що в СРСР вона діяла в умовах дефіциту продуктів харчування, а в розвинених країнах світу – в умовах перевиробництва. У зв'язку з цим в УРСР квота була відкритою. За перевищення плану заготівель (квот) товаровиробників стимулювали за відповідні види продукції 50-100 % надбавкою до преїскурантної ціни, а в країнах з розвинутою економікою за перевищення квот були передбачені штрафні санкції. Крім того, в той час практично ніколи не було відмов заготівельних організацій від приймання продукції за договором контрактації і вимог до товаровиробника відповідних "відкатів" за здійснення товарно-грошових операцій. Слід зазначити, що система "відкритих" квот і доплат до ціни була зумовлена економічною ситуацією в країні на ринку продуктів харчування за обмеженої фізичної доступності до продуктів харчування і наявності цінової доступності. Цим були зумовлені великі черги як в Україні, так і в цілому в СРСР за продуктами харчування. У свою чергу останнє було зумовлено ціновою політикою держави щодо стримування росту роздрібних цін. В результаті по окремих видах продукції, особливо тваринницької, покупець, придбавши в державній роздрібній торгівлі товар, дотувався державою.

У ринкових умовах ціни формуються в напрямі від роздрібною ціни до ціни на сировину. Це є одним із важливих факторів мінімізації витрат виробництва. Система ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в ринкових умовах господарювання функціонує при поєднанні ринкових важелів з елементами державного регулювання¹. При цьому потрібні дослідження з моделювання паритетних відносин через визначення індикаторів галузевої рентабельності, які враховують плановий темп приросту виробництва продукції і рівень інфляції. Індикативний рівень рентабельності повинен бути вищий

від рівня інфляції та плати за кредит. До речі, у 80-х роках XX ст. в НДІ економіки і організації сільського господарства було розроблено методику визначення нормативного рівня рентабельності та норми прибутку по всіх видах сільськогосподарської продукції. Вважаю за необхідне такі дослідження проводити і нині. Вони є орієнтиром при введенні механізмів державного регулювання цін.

До цих механізмів належать: мінімальні ціни; еквівалентні ціни; заставні операції; інтервенційні операції; квотування; митні тарифи на ввезення і вивезення продукції; державні дотації на одиницю продукції або на одиницю площі; державні дотації за якість продукції; державні дотації на голову тварин; пільгове кредитування; пільгове оподаткування; узгоджувальні комісії цін і доходів в інтеграційних формуваннях, біржові операції тощо.

Слід зазначити, що вказаний арсенал цінових механізмів ефективно функціонує в передових країнах світу з ринковою економікою. З 1990 року діє він і в Україні, однак далеко не завжди забезпечує очікувану економічну віддачу на рівні передових країн світу. На наш погляд, тут існує ряд причин, але три з них основні.

Перша причина. У нас при введенні відповідних економічних механізмів державного регулювання у багатьох випадках відсутні системність їх здійснення в часі та належне фінансове забезпечення, а то і партнерська порядність між державою та товаровиробниками при виконанні відповідних умов. Це породило недовіру у товаровиробників, яка не є економічною категорією, але відіграє надзвичайно негативну роль у дієвості ринкових механізмів.

Друга причина – величезна залежність сільськогосподарського виробництва від природних умов через недостатні капіталовкладення в сільське господарство, малу кількість технічних засобів, внесених добрив, системи зрошення, засобів захисту рослин тощо. Це викликає великі коливання пропозиції на ринку продукції, що вийшли за межі можливого регулювання їх ринковими методами. Встановлено, що за низького рівня агротехнології, лише за рахунок ринкових

¹ Шпичак О.М. Проблеми економічних механізмів державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції / О.М. Шпичак // Наукові засади розвитку агропромислового виробництва в сучасних умовах. – К.: Аграрна наука, 2010. – С. 201-210.

важелів досягти стабілізації цін на ринку проблематично.

Третя причина – надзвичайно низька купівельна спроможність населення України. Серед країн Європи в Україні, за винятком Молдови, найнижчий рівень заробітної плати і купівельної спроможності населення.

Заробітна плата у країнах Європи, крім Молдови, порівняно з Україною вища в 1,4-14,0 разів. У цих країнах на місячну зарплату можна купити (в перерахунку) хліба в 1,5-5,5 рази більше, відповідно молока – в

1,6-14,4, свинини – в 2,1-14,0, яловичини – в 1,8-13,1, м'яса птиці (тушка) – в 1,2-8,1 рази.

Низька купівельна спроможність населення зумовлює високий ступінь його вразливості навіть від відносно невеликих змін роздрібних цін на продукти харчування.

Підвищення купівельної спроможності населення в умовах України – це стабілізація ринків сільськогосподарської продукції, значні інвестиції у вітчизняне сільське господарство, підвищення якості споживаної продукції і, як результат, подовження віку населення України.

Досліджено протиріччя та єдність трудової теорії вартості, граничної корисності, закону попиту і пропозиції, теорії фізіократів стосовно категорії вартості та цін. Висвітлено економічну базу необхідності дотримання еквівалентності обміну між сільським господарством та сферами, що його обслуговують. Обґрунтовано пропозиції щодо досягнення ефективного функціонування системи ціноутворення при поєднанні ринкових і державних важелів регулювання.

Исследованы противоречия и единство трудовой теории стоимости, предельной полезности, закона спроса и предложения, теории физиократов, относительно категории стоимости и цен. Освещена экономическая база необходимости соблюдения эквивалентности обмена между сельским хозяйством и сферами, что его обслуживают. Обоснованы предложения по достижению эффективного функционирования системы ценообразования при сочетании рыночных и государственных рычагов регулирования.

An article studies the integrity and contradictions of the labour price theory, marginal utility, the laws of supply and demand, Physiocracy within the framework of value and price. The economic grounds of necessity of preservation of equivalent exchange between agrarian industry and other economic spheres are substantiated. The guidelines for enhancement of the efficiency level of price-formation system taking into account state and market leverages are suggested.

* * *

*Л.А. ЄВЧУК, доктор економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

Конкурентні позиції суб'єктів молокопродуктового підкомплексу: сучасні тенденції та перспективи

Молокопродуктовий підкомплекс є важливою складовою аграрного сектору України. Його сировинна галузь – молочне скотарство – джерело економічного і соціального розвитку сільських територій. З погляду оцінки конкурентних позицій, суб'єктами молокопродуктового підкомплексу слід розглядати не тільки виробників молокосиrowини та переробні підприємства, а й саму продукцію (молоко і готові молочні продукти). Конкурентні позиції суб'єктів молокопродуктового підкомплексу формують їх (суб'єктів) конкурентоспроможність, яка у підприємстві визначається, передусім, конкурентоспроможністю його продукції.

В умовах посилення глобалізації економіки конкурентні позиції суб'єктів доцільно розглядати як у межах національного ринку, так і враховувати тенденції світового.

Дослідженню тенденцій на ринку молока й обґрунтуванню організаційно-економічного механізму розвитку підприємств молокопродуктового підкомплексу присвячено роботи вчених-економістів: В. Бойка, С. Васильчак, Т. Дудара, М. Ільчука, О. Козак, Т. Мостенської, М. Пархомця, Н. Шиян та ін.

Проте не завжди дослідники використовують тенденції ринку для оцінки конкурентних позицій їх суб'єктів.

Мета статті – аналіз конкурентних позицій молока й молочної продукції, сільськогосподарських виробників і молокопереробних підприємств на внутрішньому й зовнішньому ринках, а також обґрунтування шляхів їх посилення.

Базою формування конкурентних позицій готової молочної продукції та її виробників є сфера виробництва молокосиrowини – галузь молочного скотарства. Тенденції останніх років полягають у поступовому скороченні поголів'я корів на утриманні обох секторів (суспільний і приватний) та підвищенні їх продуктивності (рис. 1). Так, із 2000 по 2011 рік поголів'я корів скоротилося на 2800 тис. гол., або більше як у 2 рази, продуктивність за цей період зросла на 81,0%.

Менші середньорічні темпи приросту продуктивності (7,4% на рік) порівняно з темпами скорочення поголів'я (9,7% на рік) призвели до зниження обсягів валового виробництва молока в Україні та передачі його на переробку (рис. 2). Причому останні два роки характеризувалися різким зменшенням кількості сирого молока, що перероблялося.

Сільськогосподарські виробники пояснюють причину «згортання» галузі низькими цінами закупівлі молока, які не покривають їхні витрати на виробництво. Якщо говорити про сировину, що надходить від особистих селянських господарств та окремих сільськогосподарських підприємств, то такі факти дійсно мають місце через низьку якість першої й малий обсяг її пропозиції кожним товаровиробником. В інших випадках оцінки показують, що обвинувачувати занижкі ціни не варто. Останнім часом (до 2012 року), порівняно з європейськими, ціни для постачальників молока в Україні були

досить сприятливими. Зависокою була собівартість. Негативний вплив на собівартість молока мали такі чинники: подорожчання пально-мастильних матеріалів та добрив;

зростання цін на посівний матеріал, що автоматично збільшує ціни на концентровані корми; низька якість грубих кормів; великі відсотки за користування кредитами тощо¹.

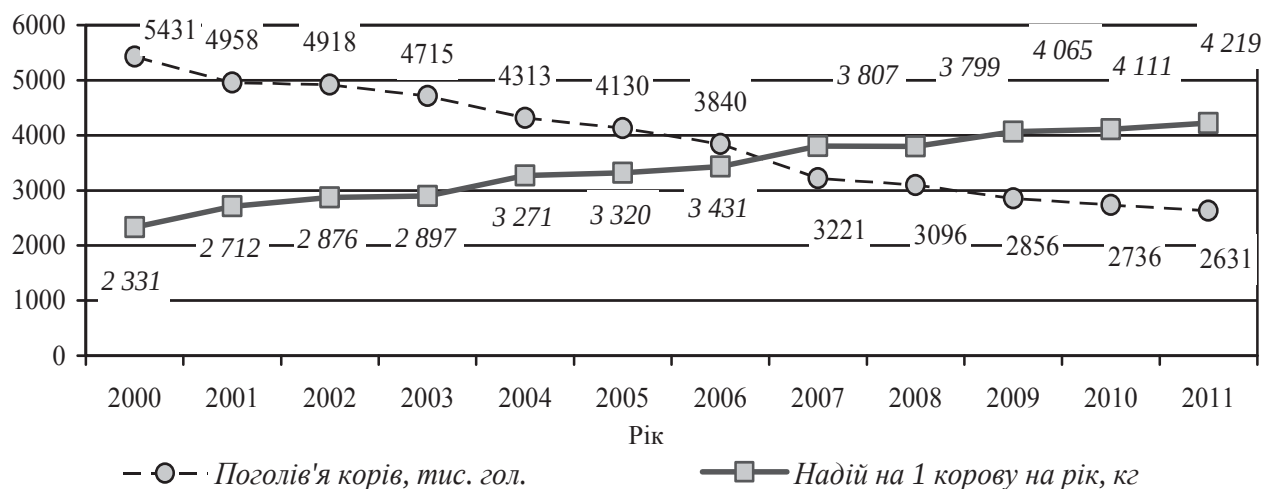

Рис. 1. Динаміка поголів'я та продуктивності корів у всіх категоріях господарств України

Джерело: Foreign Agricultural Service of United States Department of Agriculture.

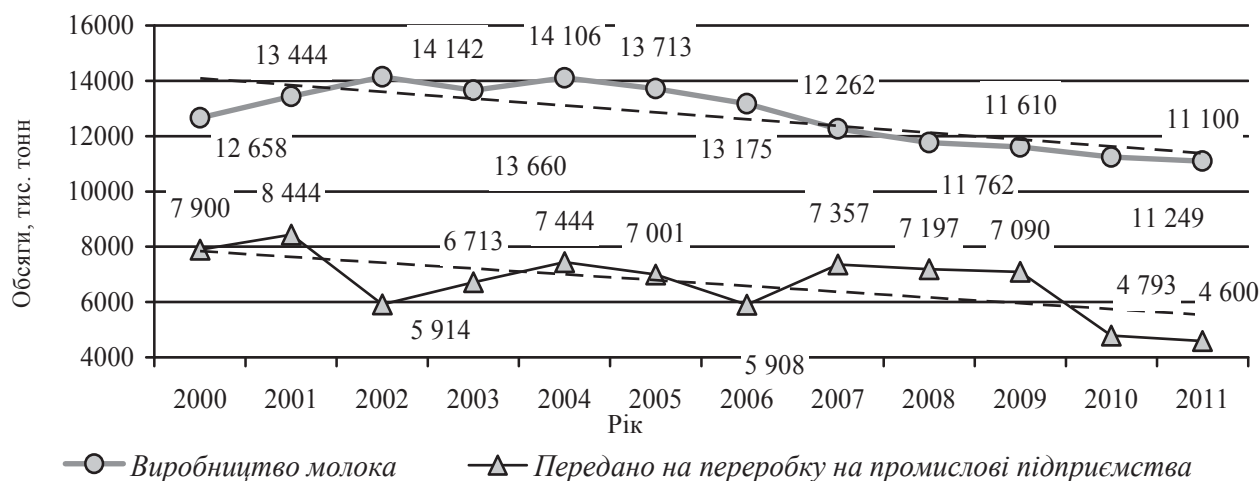

Рис. 2. Динаміка валового виробництва та переробки молока в Україні

Джерело: Foreign Agricultural Service of United States Department of Agriculture.

Дослідження показали, що зростання цін на молоко суттєво не вплинуло на підвищення ефективності його виробництва, оскільки, крім ціни на економічну ефективність молочного скотарства впливає й рівень витрат. Це доводить, що рівень ефективності господарювання визначається не лише мікро- та макрочинниками зовнішнього середовища, а залежить і від внутрішніх організаційних факторів у підприємстві. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України вже у 2010 році ви-

робництво молока в країні стало рентабельним². Тобто, функціонують підприємства, де утримання молочнотоварної ферми розв'язує не тільки соціальну проблему зайнятості сільського населення, а й забезпечує надходження прибутку.

Водночас тенденції останніх місяців показали й значимість фактора ціни. Після введення Росією з 7 лютого 2012 року заборони на ввезення сирів українських виробників, останні, користуючись олігопольним становищем, миттєво знизили ціни закупівлі

¹ Назаренко А. Коров'яче молоко – продукт не з дешевих / Анна Назаренко // Пропозиція. – 2011. – № 4. – С. 24 – 26.

² Виробництво молока збільшилось і стало рентабельним [Електронний ресурс] / Прес-служба Мінагропроду. – 2011.03.01. – Режим доступу : <http://www.minagro.kiev.ua/news/?pg=11550>.

молокосировини, що відбулося і на тих заводах, які не займаються виробництвом сирів. Для розв'язання проблеми 2 березня 2012 року Міністерство аграрної політики та продовольства України й молокопереробні підприємства підписали меморандум узгодження дій, за яким переробники взяли зобов'язання забезпечувати закупівлю молока у сільськогосподарських виробників за економічно обґрунтованими цінами, сприяти стабільному безперебійному забезпеченню потреб внутрішнього ринку, а також гарантувати належну якість молочних продуктів. Документ підписано на строк до 31 грудня поточного року¹, але це не завадило молокопереробним підприємствам продовжувати знижувати ціни. Вже великотоварні виробники молока починають говорити про невідповідність його збуту. Станом на середину квітня ціна для таких постачальників знизилася до 3,12 грн за 1 кг молока вищого гатунку і 2,80 грн – першого гатунку. Очікується й подальше традиційне сезонне зниження цін.

У таких умовах подальше значне скорочення поголів'я худоби на утриманні є неминучим, що значно зменшить надходження сирого молока на переробку. Логічною реакцією молокозаводів мало б бути врахування інтересів сільгоспвиробників і призначення прийнятних закупівельних цін на сировину. Інший сценарій подій, що розгортаються на молочному ринку, зумовлений зміною підходів до організації роботи молокопереробних підприємств, про що йтиметься нижче. Тут лише вкажемо, що тенденції, які склалися, протирічать інтересам як сільськогосподарських виробників молока, так і споживачів готової молочної продукції.

Розв'язання проблеми потребує втручання держави. На час написання статті Міністерством аграрної політики та продовольства України розглядалися три варіанти стабілізації внутрішніх цін на молоко: 1) проведення переговорів із переробними підприємствами відносно закупівельних цін, оскільки їхнє зниження вважається необґрунтованим; 2) закупівля Аграрним фондом лишків сухого молока, що дасть змогу забезпе-

чити цінову стабільність; 3) виплата сільгоспвиробникам дотацій за літр молока, переданого на переробку². Досвід показує складність розв'язання цієї проблеми, наслідком чого є щорічне скорочення поголів'я корів як у суспільному, так і приватному секторах. Неодноразові спроби врегулювати ситуацію давали лише тимчасовий ефект. Так, на початку серпня 2011 року Антимонопольним комітетом України було створено робочу групу для дослідження цінової ситуації на ринку молока. Антимонопольний комітет закликав переробні підприємства до діалогу для попередження необґрунтованих цінових коливань³. Але проблема залишилася нерозв'язаною. Як наслідок, за словами експертів, в Україні спостерігається 25%-й дефіцит молока, через що в країну масово завозиться сухе молоко й різні замінники⁴.

Опортуністична поведінка партнерів, неврахування інтересів сільськогосподарських виробників, що призводить до скорочення їхньої діяльності, має місце і в розвинутих країнах. Так, у Данії кількість молочних господарств із 30 тис. у 1984 році зменшилася до 4,3 тис. на нинішній час. Середній розмір поголів'я на господарство за цей самий період збільшився у п'ятеро: з 28 до 132 гол.⁵ Протягом останніх десяти років близько 50% виробників молока в Англії зупинили своє виробництво. У Шотландії та Північній Ірландії припинили діяльність понад 30% ферм. Причини такого стану різні, але найвпливовішим фактором називають низьку ціну на молоко⁶.

Світова практика доводить, що без підтримки держави розв'язати цю проблему дуже складно. Передусім необхідним є контроль держави за недопущенням молокопе-

¹ Правительство проверит соблюдение молокопереработчиками договоренностей о неснижении цен на молоко [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2012.03.28. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1003287#.T3hpKtIGBkg>.

² Минагропрод Украины предлагает три варианта стабилизации закупочных цен на молоко [Електронний ресурс] / АПК-Информ. – 2012.03.06. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1002744#.T3hpwtIGBkg>.

³ При АМКУ будет создана рабочая группа для исследования ценовой ситуации на рынке молока [Електронний ресурс] / АПК-Информ. – 2011.08.11. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/ru/news/111060#.T3iH2tIGBkg>.

⁴ Группа «ТАС» допускает возможность создания в 2012 году молочной фермы [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2011.11.25. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1000271#.T3h8I9IGBkg>.

⁵ Дания: швидкий розвиток за будь-яку ціну? // Пропозиція. – 2011. – № 12. – С. 40 – 43.

⁶ З ціною на молоко й настрій піднімається // Пропозиція. – 2011. – № 9. – С. 44 – 46.

реробними підприємствами антиконкурентних дій до виробників молокосировини.

Що стосується дотування виробництва молока, то ми вважаємо це питання дискусійним, яке вимагає виваженого підходу. Детальне обґрунтування даної проблеми представлено в роботах інших науковців. Резюмуючи їхні дослідження можемо сказати, що для забезпечення ефективності роботи галузі державна підтримка не є обов'язковою. Розрахунки доводять, що її надання «розслаблює» сільськогосподарських виробників і знижує їхню мотивацію до прикладення власних зусиль. До того ж, не в усіх країнах вона має місце. У Канаді, наприклад, виробники молока не мають жодної державної підтримки. А для введення в стадо однієї голови фермеру потрібно придбати квоту вартістю 35 000 дол.¹ Водночас у більшості розвинутих країн сільське господарство і молочне скотарство, зокрема, активно дотується державою. Тому обґрунтовано механізм фінансової підтримки галузі державою є необхідним важелем посилення конкурентних позицій виробників молока.

Сучасні тенденції ринку молока в Україні характеризуються й позитивними моментами. У загальному обсязі виробленої сировини збільшується частка сільськогосподарських підприємств, що виробляють молоко великими партіями та високої якості. Щорічно зростає входження у молочне скотарство великого капіталу. Так, агрохолдинг «Мрія» планує до кінця 2017 року створити великотоварне виробництво молока з поголів'ям великої рогатої худоби 50 тис. гол.² Агрохолдинг «Астарт» за результатами 2011 року зміцнив свої позиції провідного постачальника молока, виробництво якого за рік збільшилося на 37% – до 70 тис. т, а поголів'я корів – до 14 тис. гол.³ Корпорація «Сварог Вест Груп» у листопаді 2011 року ввела в експлуатацію новий молочнотоварний комплекс на 1,2 тис. гол. дійного стада у

Шепетилівському районі Хмельницької області та до кінця 2012 року має намір відкрити ще один комплекс на 4 тис. гол. корів⁴. Тенденції, що склалися, пояснюються неодноразово доведеною практикою дією ефекту масштабу. Виробництво молока може бути вигідним і високоприбутковим, але на великотоварній фермі, організованій за сучасними передовими технологіями. За оцінками експертів, орієнтовна вартість одного скотомісця становить близько 10 тис. дол., плюс майже 1 га землі для вирощування кормових культур⁵. Такі фінансові вкладення під силу лише великим фінансово стійким інтегрованим структурам.

Великим ринком збуту української готової молочної продукції є зовнішній ринок і, зокрема, експорт до Російської Федерації. За свідченням експертів, Росія є важливим ринком майбутнього, потужним імпортером молока й молочної продукції, оскільки внутрішнє виробництво молока переживає стагнацію, забезпечуючи лише 77% потреб. Значна ємність російського ринку та перспективи росту формують високу його привабливість. Дедалі більше західних молочних концернів вступають у боротьбу за нього. Особливий інтерес викликає зростаючий попит на продукти високого ступеня обробки, такі як сири і йогурти. Так, концерн «Ерманн», який активно освоює російський ринок із 2000 року, планує розширити там виробництво десертів та сирків. У компанії «Хохланд» також оптимістично налаштовані на подальше збільшення своєї частки. Готуються вийти на привабливий російський ринок й інші німецькі виробники⁶, що значно послаблює конкурентні позиції української продукції. За 10 міс. 2010 року імпорт Росією сирів із Німеччини збільшився у 2 рази і досяг 53 тис. т, тоді як поставки з України та Білорусі зросли лише на 4%. До того ж німецькі сири масового попиту витримують цінову конкуренцію не

¹ Дикун А. Молочний бізнес Канади: секрети успіху / Андрій Дикун // Пропозиція. – 2009. – № 8. – С. 122 – 124.

² УАК прогнозирует рост цен на молоко на 10-15% [Електронний ресурс] / Finance.ua. – 2011.06.24. – Режим доступу : http://agroua.net/news/news_34212.html

³ Astarta в 2011 году увеличила производство сахара на 85% – до 370 тыс. тонн [Електронний ресурс] / АПК-Информ. – 2012.02.28. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1002545#.T3hrIrltGBkg>

⁴ «Сварог Вест Груп» намерена в 2012 году открыть молочный комплекс на 4 тыс. голов [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2011.11.07. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/114490#.T3iFotlGBkg>.

⁵ Томан М. Якість молока залишає бажати кращого [Електронний ресурс] / Максим Томан. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~7/0/all/2010/07/18/204014>.

⁶ Ленерт С. Надійний ринок для нашої молочної промисловості / С. Ленерт // Пропозиція. – 2011. – № 5. – С. 47 – 48.

тільки з російськими, а й з дешевшими білоруськими сирами¹.

Зміцнити свої позиції на молочному ринку Росії готується і Білорусія. Узгоджена поставка молочної продукції до Росії на 2012 рік в обсязі 3,7 млн т². Досягнута домовленість про створення Росією та Білоруссю об'єднаної компанії по переробці молока і реалізації молочної продукції на ринку СНД³. Одночасно Росія планує до 2020 року забезпечити внутрішній попит на молоко та яловичину за рахунок власного виробництва⁴. За таких умов поліпшення конкурентних позицій української молочної продукції на російському ринку може бути забезпечене лише формуванням її конкурентних переваг.

Як відомо, конкурентні переваги продукції визначаються двома факторами: якістю і вартістю. За вартістю українські сири мають у Російській Федерації вищу ціну за російські, білоруські чи німецькі⁵. Якість же продукції не залишає великих перспектив. У січні 2012 року Росспоживнагляд повідомив про заборону поставок та продажу на території країни твердих сирів українських виробників. У продукції було виявлено високий вміст пальмової олії, невідповідність сирів за вмістом пальмітолеїнової і лінолевої жирних кислот⁶.

Статистика показує зменшення останніми роками обсягів молока, переданого на переробку, не скорочення обсягів виробництва молочної продукції та збільшення внутрішнього споживання сухого знежиреного молока (рис. 3).

Якщо переглянути повідомлення українських молокопереробних підприємств, то переважна їхня більшість надає інформацію про щорічне збільшення обсягів виробництва продукції. Так, ПАТ «Яготинський маслозавод» (Київська область) повідомляє про збільшення у 2011 році обсягів виробництва продукції порівняно з попереднім роком на 19%⁷, що підтверджує факт про заміну свіжої молочної сировини іншими складовими.

Проблему становить і продукція, що виготовлена з натурального молока, сировина якого більшою часткою надходить від особистих селянських господарств та не відповідає стандартам якості розвинутих країн. Детально дослідження даної проблеми було представлено нами в статті⁸, проте суттєвого поліпшення ситуації з тих часів не відбулося.

Таким чином, низький рівень якості готової молочної продукції, як наслідок низької якості сировини поряд із високою ціною, не може забезпечувати конкурентні переваги українській молочній продукції та її стійкі конкурентні позиції на зовнішньому ринку. На внутрішньому ринку ситуація виглядає дещо кращою. Причин цьому багато, але головними з них вважаємо дві. Перша – слабкий контроль за процесами з боку відповідних органів і структур; друга – технологічна безграмотність та несвідомість споживачів кінцевої молочної продукції. Низька якість продукції спричинена як масовим декількаетапним недотриманням технології виробництва, так і відсутністю вимог покупців до її високого рівня. Доки споживачі погоджуватимуться купувати те, що їм пропонують, доти виробники продовжуватимуть це пропонувати.

¹ Сыродельи Германии серьезно теснят коллег из Беларуси и Украины на рынке РФ – эксперт [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2011.01.19. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/103129#.T3iPNtIGBkg>.

² Беларусь планирует поставить в РФ в следующем году 3,7 млн. тонн молочных продуктов и более 200 тыс. тонн сахара – глава Минсельхозпрода [Електронний ресурс] / Интерфакс-Запад. – 2011.11.15. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1000036#.T3iEqdIGBkg>.

³ РФ и Беларусь планируют создать объединенную молочную компанию [Електронний ресурс] / Интерфакс-Запад. – 2011.04.08. – Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com/ru/news/106329#.T3iMSitIGBkg>.

⁴ Прогноз экспорта зерна из России в текущем сельхозгоду повышен до 28 млн. тонн [Електронний ресурс] / Финмаркет. – 2012.02.28. – Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1002552#.T3hq2NIGBkg>.

⁵ Ситуация с поставкой в РФ украинских сыров приведет к незначительному снижению цен на них и молоко – эксперты [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2012.02.27. – Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1002534#.T3hrZtIGBkg>.

⁶ Министр Минагропрода Украины уверен в снятии РФ запрета на поставки сыров трех украинских предприятий после их проверки [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2012.02.17. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1002321#.T3hsINIGBkg>; Качество украинских сыров признано во всех странах СНГ – Ветфитослужба [Електронний ресурс] / АПК-Информ. – 2012.01.26. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1001689#.T3h0ItIGBkg>; У Роспотребнадзора сохраняются серьезные претензии к украинскому сыру [Електрон-

ний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2012.01.24. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1001592#.T3h0h9IGBkg>.

⁷ Яготинский маслозавод в 2011 году увеличит производство цельномолочной продукции на 19% [Електронний ресурс] / Интерфакс-Украина. – 2011.12.19. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1000888#.T3h379IGBkg>.

⁸ Євчук Л. А. Якість молока у забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л. А. Євчук // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 43–49.

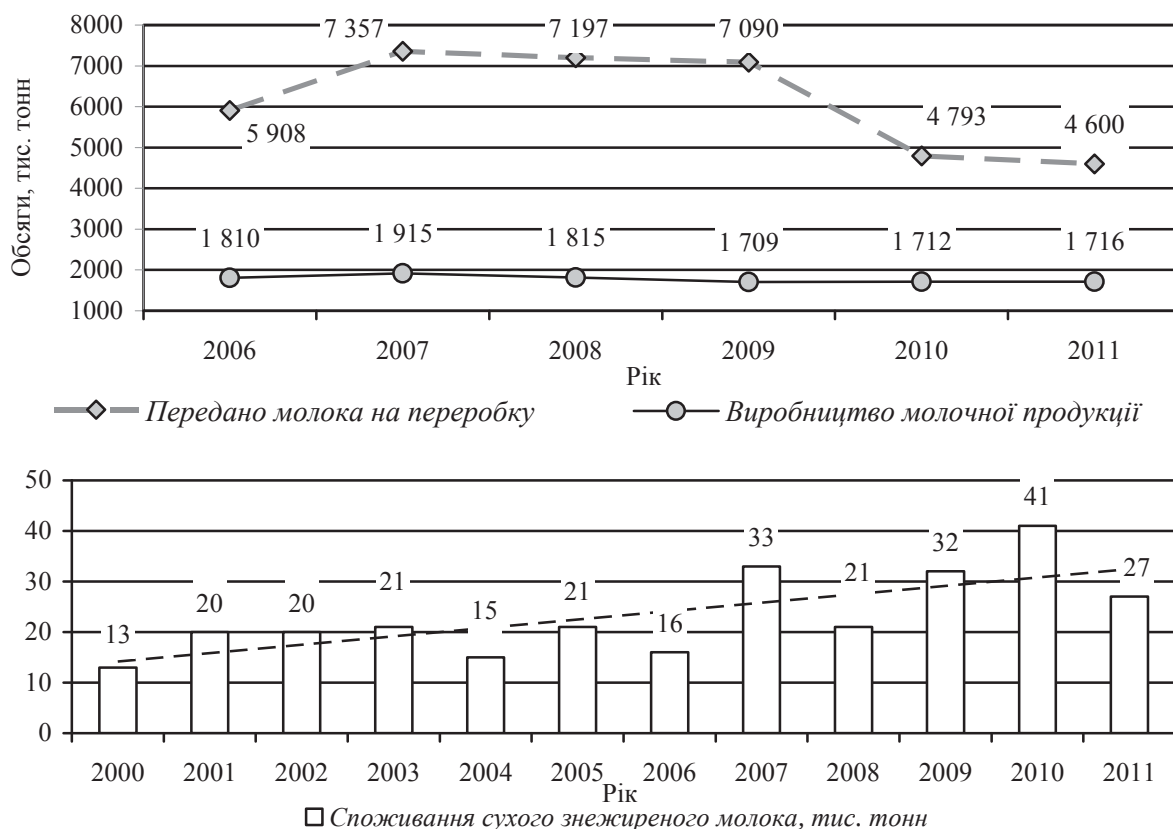

Рис. 3. Динаміка використання молока та виробництва молочної продукції в Україні

Джерело: Дані Державної служби статистики України; Foreign Agricultural Service of United States Department of Agriculture.

Споживання населенням низької якості продукції негативно позначається на здоров'ї нації, ставить під загрозу безпеку країни й потребує термінового державного втручання. Функція держави має полягати у дійовому контролі якості та безпеки харчової продукції на території країни. Суттєву роль зіграють соціальні проекти проведення роз'яснювальної роботи серед населення й виховання культури споживання, у залученні до яких мають бути зацікавлені виробники якісної молочної продукції.

Роль держави у розвитку молочного скотарства полягає у недопущенні антиконкурентних дій молокопереробних підприємств по відношенню до виробників молочної сировини, а також розробці раціонального механізму їх фінансової підтримки.

Збільшення будівництва великотварних молочних ферм закладає перспективи у розвитку молокопродуктового підкомплексу країни. Проте це тривалий, багаторічний процес. На нинішній час потреби в молочній сировині можуть бути забезпечені державним регулюванням антиконкурентних дій на ринку молока та підтримкою створення й функціонування молочарських заготівельних кооперативів. Адже переважна частка сировини надходить від особистих селянських господарств.

Вітчизняний молокопродуктовий підкомплекс має потенціал для завоювання високих конкурентних позицій його суб'єктів на внутрішньому й зовнішньому ринках. Але це вимагає термінових, правильних, рішучих дій. Втрата часу призведе до заповнення кращих позицій на ринку іншими суб'єктами.

Досліджено сучасний стан ринку молока й молочної продукції, обґрунтовано перспективи його розвитку, проведено оцінку конкурентних позицій молока та молочної продукції, їх виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Исследован рынок молока и молочной продукции, обоснованы перспективы его развития, проведена оценка конкурентных позиций молока и молочной продукции и их производителей на внутреннем и внешнем рынках.

The paper contains research of milk and dairy products market, it substantiates the prospects of its development, presents an assessment of competitive position of milk and dairy products and their producers in the domestic and foreign markets.

*

Формування міжгалузевих відносин та еквівалентність обміну в аграрній сфері

Однією з причин низького рівня прибутковості в аграрній сфері економіки є невідповідність вхідних і вихідних матеріальних та фінансових потоків, що пов'язують аграрний сектор з іншими галузями економіки в процесі міжгалузевого обміну. Проблемою є також невідпрацьованість економічного механізму господарювання, за якого всі галузі повинні мати наближені (однакові) стартові умови, тобто рівновеликий капітал (норму прибутку), який би забезпечував усім їм такий же прибуток. Проте особливістю сільського господарства є подовжений термін обігу капіталу, дохідність (маса прибутку) природно є значно нижчою порівняно з більшістю інших галузей економіки.

Теоретична сутність і практична значущість нееквівалентності міжгалузевого обміну, його генезису й форм прояву є складною та постійно актуальною. Тому тривалий період існують у переважній більшості країн, у тому числі й в економічно розвинутих, ефективні механізми регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва з метою пом'якшення нееквівалентності міжгалузевого обміну.

Отже, метою статті є з'ясування природи цього явища і виявлення шляхів зменшення негативних наслідків нееквівалентності обміну в аграрному секторі, оскільки уникнути її взагалі неможливо – це суперечить економічним законам переливу капіталів між різними за рівнями прибутковості галузями, й розвиток економіки відповідно гальмуватиметься.

Проблема ефективності економічного обміну поставала перед класиками економічних учень протягом усього періоду розвитку економічної теорії. Осмисленню природи обмінних процесів, ринкової рівноваги, обміну благами присвячені праці багатьох світових учених, серед яких: Л. Вальрас, Ф. Еджуорт, В. Леонтьєв, К. Маркс,

Ф. Хайек, Й. Шумпетер та інші. На розв'язання проблеми нееквівалентного обміну в аграрній сфері в сучасних умовах спрямовані праці В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдучького, І.І. Лукінова, Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, О.Г. Шпикуляка, О.М. Шпичака й інших. Проте чимало проблем, пов'язаних із формуванням нових моделей міжгалузевих відносин, які б узгоджували різнонаправленість економічних інтересів учасників обміну, залишаються не до кінця розв'язаними та потребують продовження досліджень.

Складність осягнення поняття нееквівалентності обміну полягає в тому, що воно прямо пов'язане з однією із найскладніших для розуміння й аналізу економічних категорій – вартості, яка трактується як основа якісних співвідношень при еквівалентному обміні¹. Доцільно сказати і про наявність двох різних теорій, пов'язаних із вартістю: класична – трудова теорія вартості та теорія граничної корисності. Перша ставить в основу вартості суспільно необхідний робочий час (затрати праці) на виробництво товару. Друга – граничну корисність на базі суб'єктивних оцінок людських потреб. За К. Марксом, «Товари цілком незалежні від форми і потреб, які задовольняють у певних кількостях рівні один одному, замінюють один одного, виступають як еквіваленти, як вартості»². Водночас об'єктивно необхідною є нерівність товарів за своїми споживчими властивостями. Суперечність обміну полягає в одночасній рівності та нерівності товарів. Нерівність формує мотивацію, потреби, рівність зумовлює механізм здійснення, тобто регулятивні норми. Важливе методологічне значення має абстрактний характер еквівалентності, що дає можливість порівняння різ-

¹ Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 1. / Редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – С. 154.

² Маркс К. Капітал. – К., 1982. – С. 486.

них товарних цінностей. Структури вартостей у різних галузях мають принципові відмінності, які не компенсуються шляхом вирівнювання товарних вартостей і вирівнювання ціни виробництва міжгалузевою конкуренцією. Нееквівалентність може бути спричинена й іншими чинниками: нерівномірним оподаткуванням, ціною кредиту та ін.

Звертаючись до енциклопедії, нееквівалентний обмін – «це обмін, за якого ціни істотно відхиляються від ринкової вартості або встановлюються на іншій неважливій основі»¹. Тоді можна зробити висновок про невідповідність нееквівалентності закону вартості. Парадокс у тому, що це явище не є випадковим. Так, існує економічна тенденція в процесі міжгалузевого обміну, яка принципово не узгоджується із законом вартості. Оскільки вартість все більше доводить свій необ'єктивний характер, а властивості її не завжди піддаються економічним законам, то, звичайно, закон вартості в умовах товарного (ринкового) виробництва потребує уточнень, які б пояснювали механізм його дії в певних умовах. За К. Марксом обмін товарів у чистому вигляді є обміном еквівалентів, а відхилення ціни від вартості є випадковим, спричиненим кон'юнктурними особливостями співвідношення попиту і пропозиції на ринку². Хоча такі відхилення

можуть мати не тільки випадкову, але й закономірну форму.

У наукових працях ринкова система пов'язується із стихійністю і непередбачуваністю середовища, в якому функціонують суб'єкти господарювання. Причиною цього є те, що вільний ринок створює простір для реалізації підприємницької ініціативи, сприяє розкриттю мотиваційного механізму приватної власності. Це переважно стосується ринкових економік, створених еволюційним шляхом. Особливість України (як й інших країн СНД) полягає в тому, що властива ринку нееквівалентність міжгалузевого обміну значно посилюється у процесі швидкого переходу до нової моделі економічних відносин. Тоді, як у світі розроблялися і реалізовувалися нові теорії еквівалентності в постіндустріальній економіці (економіці знань, інформаційній економіці) та відпрацьовувалися механізми захисту економічних інтересів тих сторін, які найбільше потерпають від нееквівалентного обміну, в Україні відбувався перерозподіл капіталу. Особливо в непривабливому становищі опинилося сільське господарство. Так, індекси цін на продукцію промисловості в перші три роки реформування зростали у 10 разів більше порівняно з цінами на продукцію сільського господарства (табл. 1).

1. Індекси цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, 1991-2010 рр.

Показник	Рік							Сукупний індекс	
	1991	1992	1993	1996	2002	2008	2010	1991-1996 рр.	1997-2010 рр.
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами*	1,8	18,5	39,6	1,6	0,9	1,1	1,3	60785,9	6,4
Індекс цін виробників промислової продукції*	2,6	42,3	97,7	1,2	1,1	1,3	1,2	302881,4	7,3
Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську і промислову продукцію	1,4	2,3	2,5	0,8	1,2	1,2	0,9	5,0	1,1

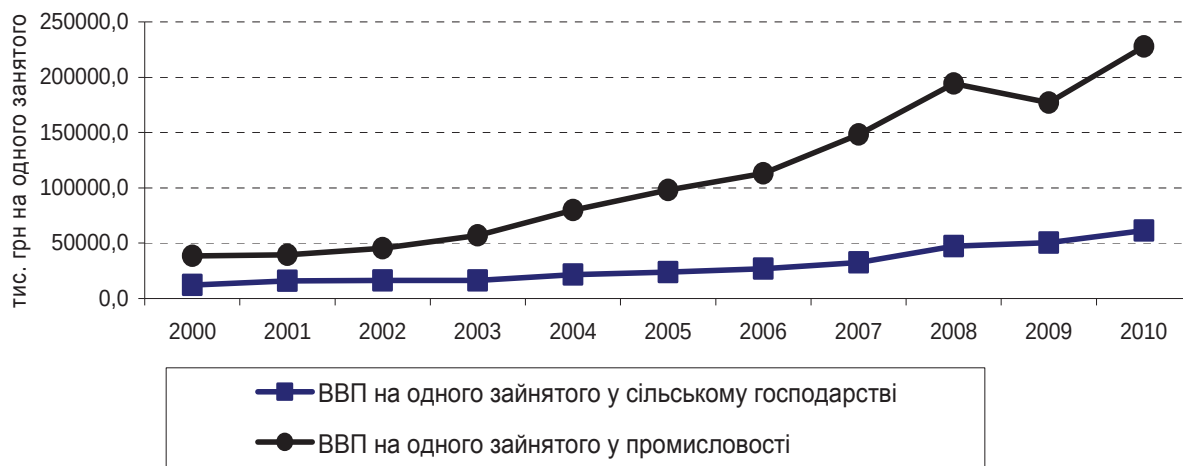
* У відсотках до попереднього року

Зазначимо, що відсутність механізмів, які б сприяли зменшенню диспаритету цін на початку реформування, особливо негативно позначилося на наступному розвитку сільського господарства, оскільки певні втрати того періоду виявилися невідновними.

На нееквівалентність обміну між сільським господарством і промисловістю та її щорічне посилення вказує різниця між валовим внутрішнім продуктом із розрахунку на одного зайнятого по цих галузях (рис.).

¹ Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 2. / Редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – С. 552.

² Маркс К. Капітал. – К., 1982. – С. 526.

Динаміка валового внутрішнього продукту з розрахунку на одного зайнятого у сільському господарстві та промисловості, 2000-2010 рр.

Міжгалузевий обмін, який не враховує економічної результативності галузей, не можна вважати еквівалентним. Держава повинна застосовувати регуляторну політику для вирівнювання нееквівалентних відносин. Проте функції держави направлені вже на усунення самої нееквівалентності, а не джерел її виникнення.

Еквівалентність не може бути абстрагованою від частки доданої вартості в структурі товарів різних галузей, а звідси й обмін не можна вважати еквівалентним при різних рівнях рентабельності. Це транснаціональне явище, яке забезпечує перелив капіталів із галузі в галузь.

Незважаючи на те, що еквівалентність певною мірою є закономірним явищем, особливо в ринковому середовищі, проте значні перекоси міжгалузевих відносин потребують розробки важелів, які формуватимуть умови здійснення і структуру товарообмінного процесу.

Ознакою нееквівалентних відносин є наявність різних сторін, одна з яких у програші, а інша у виграші, причому цей розподіл відбувається згідно із суспільними критеріями. Можна сформулювати спільні риси критеріїв для всіх форм міжгалузевих відносин: реалізується між різними суб'єктами (галузями); сприяє перерозподілу ресурсів на користь сильнішого суб'єкта; загострюється у кризові періоди та регулюється при сталому розвитку економіки; містить довгостроковий самообмежуваний механізм регулятивних заходів; є результатом різниці в економічному стані (рівні) розвитку галузей.

Якщо нееквівалентність обміну вважати закономірністю, то виникає необхідність у наявності якоїсь «третьої сили», що впливатиме на процес встановлення еквівалентності. На наш погляд, нею можуть бути різні інтеграційні моделі відносин господарюючих суб'єктів в АПК, які в ринкових умовах уможливають протидіяти стихійним процесам. Особливого значення набувають об'єднання підприємств, які знаходяться в одному продовольчому ланцюжку. Проте сільськогосподарські підприємства через недосконалість інституціонального середовища, незавершеність реформ і негативні наслідки їх втілення опинилися в невигідній ситуації щодо визнання їх рівноправним партнером в інтеграційній системі. Це стосується, передусім, виробників молока, м'яса худоби. Такі види продукції дедалі більше замінюються імпортною або штучними замінниками, ставлячи під загрозу продовольчу безпеку держави. Як приклад, за січень-квітень 2012 року в Україну завезено в 2,3 рази більше свинини порівняно з таким же періодом минулого року. При цьому середня вартість свинини становить 15,8 грн за 1 кг, що досить легко конкурує з вітчизняною продукцією. Переробні підприємства не мали інтересу до об'єднання з сільськогосподарськими, особливо в період торговельних війн (Росія, Білорусь, ЄС).

Фактичні обсяги втрат сільськогосподарської галузі залежать від ступеня монополізації тих галузей, з якими вона вступає в обмінні відносини. Об'єктивною тенденцією є зростання рівня монополізації галузей, що

займаються збутом продукції й постачають ресурси сільському господарству (паливо, добрива, техніку тощо). Це спричиняє зростаюче відхилення цін, які платить сільськогосподарський товаровиробник за виробничі ресурси, від цін, які вони одержують за продукцію¹. Дестабілізаційний вплив нееквівалентності міжгалузевих відносин на аграрне виробництво є подвійним: сільськогосподарські товаровиробники не можуть придбати всі необхідні ресурси для оптимального виробництва і водночас не можуть продавати на вигідних умовах свою продукцію, оскільки ціна на придбаних за завищеними цінами ресурсах підвищує її собівартість. Отже, питання інтеграційних процесів як ринкового механізму протидії процесам нееквівалентності залишається відкритим.

Однією із моделей інтеграційних відносин є агрохолдинги, які неоднозначно оцінюються вченими та експертами. Для них характерними є концентрація фінансових, матеріальних, енергетичних, інтелектуальних і трудових ресурсів для реалізації намічених проєктів. Про їхню економічну життєздатність показують вищі порівняно із середніми результативні показники діяльності: вихід валової продукції, фондівіддача, прибуток, урожайність, продуктивність тощо. Кількість підприємств із площею сільськогосподарських угідь понад

10 тис. га за останні 10 років зросла з 41 до 155, а площа їхніх сільськогосподарських угідь відповідно зросла з 678 тис. га до 3404,3 тис. га, або в 5 разів. Частка площі цих підприємств у загальній площі сільськогосподарських угідь зросла від 2,3% у 2000 році до 16,5% у 2011 р. Загрозу від цих утворень експерти вбачають в їх надпотужності, байдужості до соціальних проблем розвитку сільських територій, виснаженні ґрунтів, прихованих прибутках, закритості інформації, монополізації й латифундизації та інших. Всі ці недоліки можуть бути усунені через певні механізми державної аграрної політики. У відповідному правовому полі дані інтеграційні утворення повною мірою можуть протидіяти негативним впливам ринку й забезпечувати продовольчу безпеку країни.

Виробничі зв'язки між галузями не мають суто функціонального характеру і є суперечливими, а реалізуються через економічні зв'язки з реалізації продукції. Завданням оптимізації міжгалузевих відносин є наближення економічних зв'язків до функціонально-технологічних. Тут можуть мати місце й кооперативні відносини при створенні цілісної аграрно-промислової маркетингової системи: виробництво сировини – переробка – реалізація (табл. 2).

2. Основні напрями інтеграції господарських формувань в АПК

Види господарських формувань	Кількість, (2010 р.)	Механізми інтеграції	
Особисті селянські господарства, тис.	4540,4	Кооперація	Кластеризація
Фермерські господарства, тис.	41,7		
Сільськогосподарські підприємства, тис.	14,8		
Агрохолдинги, од.	60,0	Корпоратизація	

У процесі інтеграції через сфери агропромислового комплексу проходить вироблена в сільському господарстві продукція на шляху до кінцевого споживача. За таких умов можуть існувати два варіанти організації обмінних процесів: продаж і купівля продукції кожною сферою послідовно, з виходом до кінцевого споживача в торговельній ланці;

або об'єднання всіх ланок агропромислового виробництва та перетворення їх на сукупного продавця кінцевої продукції кінцевому споживачеві. Другий варіант демонструє сучасну світову тенденцію, яка притаманна стану розвитку економіки України. Інтегровані ланки змінюють економічні відносини з метою переходу до формування своїх доходів

¹ Месель-Веселяк В.Я. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – №6. – С. 8.

за рахунок грошових надходжень від реалізації продукції кінцевому споживачеві.

Вертикальна інтеграція сприяє стриманню зростання цін кінцевого продажу, що забезпечує становлення соціальних аспектів ринку без порушення економічних інтересів партнерів агропромислового виробництва. При цьому інтегратор визначає вимоги для всіх інтегрованих ланок щодо мінімізації виробничих витрат, собівартості, поліпшення якості й асортименту.

Економіко-правовий статус інтегрованих структур визначає його організаційно-економічні форми. Можливі наступні форми добровільної інтеграції: повна – існує за рахунок засобів виробництва, які належать одному власнику; акціонерна – формування створюється на акціонерній основі; контрактна – юридичні особи інтегруються на базі

контракту; партнерська – формування, яке базується на усній домовленості без документального підтвердження; кооперативна – формується із кооперативів, створених відповідно до профілю (переробні, маркетингові); громадська – являє собою неформальні громадські об'єднання (соціальний капітал).

Отже, інститут міжгалузевих відносин найефективніше реалізується через створення різних типів добровільних інтегрованих об'єднань, які забезпечують прямий зв'язок між їхніми учасниками, сприяють скороченню витрат та збільшенню прибутків, формують економічну й фінансову стійкість усієї структури, протидіють негативним впливам ринкових процесів і в кінцевому підсумку забезпечують еквівалентність обміну в аграрній сфері.

Розглянуто сутність нееквівалентності міжгалузевого обміну, запропоновано шляхи зменшення її негативного впливу в аграрній сфері.

Рассмотрена суть неэквивалентности межотраслевого обмена, предложены пути уменьшения ее негативного влияния на аграрную сферу.

The article deals with the essence of the non-equivalence of interbranch exchange and suggests ways to reduce its negative impact on the agricultural sector.

*

Л.П. МАРЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

Економічні пріоритети поширення точного землеробства в Україні

Інноваційні зрушення в економіці України нині набувають відповідних форм прояву в аграрній сфері. Ускладнення умов виробництва сільськогосподарської продукції, деформація структури землеробства, порушення цілісності виробничо-еколого-економічної системи зумовлюють необхідність застосування передових методів обробітку ґрунтів, новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблема запровадження й поширення точного землеробства, яке ґрунтується на вико-

ристанні геоінформаційних технологій. Ця система землеробства спроможна значно підвищити продуктивність земель, ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшити якість продовольства. Також вона уможливило суттєве скорочення рівня витрат і гарантує продовольчу безпеку країни, забезпечує екологічний захист ґрунтів.

Дослідження точного землеробства викликає неабиякий інтерес у вчених. Цій проблематиці присвятили свої праці Н. Андрєєва, С. Ганначенко, В. Діхтяр,

за рахунок грошових надходжень від реалізації продукції кінцевому споживачеві.

Вертикальна інтеграція сприяє стриманню зростання цін кінцевого продажу, що забезпечує становлення соціальних аспектів ринку без порушення економічних інтересів партнерів агропромислового виробництва. При цьому інтегратор визначає вимоги для всіх інтегрованих ланок щодо мінімізації виробничих витрат, собівартості, поліпшення якості й асортименту.

Економіко-правовий статус інтегрованих структур визначає його організаційно-економічні форми. Можливі наступні форми добровільної інтеграції: повна – існує за рахунок засобів виробництва, які належать одному власнику; акціонерна – формування створюється на акціонерній основі; контрактна – юридичні особи інтегруються на базі

контракту; партнерська – формування, яке базується на усній домовленості без документального підтвердження; кооперативна – формується із кооперативів, створених відповідно до профілю (переробні, маркетингові); громадська – являє собою неформальні громадські об'єднання (соціальний капітал).

Отже, інститут міжгалузевих відносин найефективніше реалізується через створення різних типів добровільних інтегрованих об'єднань, які забезпечують прямий зв'язок між їхніми учасниками, сприяють скороченню витрат та збільшенню прибутків, формують економічну й фінансову стійкість усієї структури, протидіють негативним впливам ринкових процесів і в кінцевому підсумку забезпечують еквівалентність обміну в аграрній сфері.

Розглянуто сутність нееквівалентності міжгалузевого обміну, запропоновано шляхи зменшення її негативного впливу в аграрній сфері.

Рассмотрена суть неэквивалентности межотраслевого обмена, предложены пути уменьшения ее негативного влияния на аграрную сферу.

The article deals with the essence of the non-equivalence of interbranch exchange and suggests ways to reduce its negative impact on the agricultural sector.

*

Л.П. МАРЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

Економічні пріоритети поширення точного землеробства в Україні

Інноваційні зрушення в економіці України нині набувають відповідних форм прояву в аграрній сфері. Ускладнення умов виробництва сільськогосподарської продукції, деформація структури землеробства, порушення цілісності виробничо-еколого-економічної системи зумовлюють необхідність застосування передових методів обробітку ґрунтів, новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблема запровадження й поширення точного землеробства, яке ґрунтується на вико-

ристанні геоінформаційних технологій. Ця система землеробства спроможна значно підвищити продуктивність земель, ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшити якість продовольства. Також вона уможливило суттєве скорочення рівня витрат і гарантує продовольчу безпеку країни, забезпечує екологічний захист ґрунтів.

Дослідження точного землеробства викликає неабиякий інтерес у вчених. Цій проблематиці присвятили свої праці Н. Андрєєва, С. Ганначенко, В. Діхтяр,

Г. Мазнев, А. Христинко, О. Шубравська¹ та ін.

Вагомий доробок учених стосується з'ясування змісту точного землеробства, оцінки його переваг, визначення можливостей щодо оптимізації виробничих процесів у сільському господарстві. Але актуальність проблеми поширення точного землеробства вимагає подальших наукових досліджень.

Мета статті – конкретизувати основні змістові характеристики точного землеробства, висвітлити сучасні досягнення у його розвитку, визначити економічні пріоритети цієї системи землеробства та з'ясувати умови її поширення в Україні.

Як правило, під точним землеробством розуміють систему технологій вирощування сільськогосподарських культур, адаптовану до місцевих умов і орієнтовану на одержання запрограмованого врожаю з найменшими витратами. Зважаючи на автоматизовану систему управління виробничими процесами й чітко визначені параметри технологічних операцій, деякі вчені розглядають точне землеробство як систему менеджменту, що спирається на сучасні інформаційні технології та дає можливість приймати раціональні рішення з управління агроекономічним потенціалом землі під час організації виробництва у рослинництві². Отже, відмітною ознакою точного землеробства слід вважати гнучкість організаційно-управлінського механізму керування технологічними операціями, яка дає змогу досягти належної ефективності використання всіх факторів виробництва, передусім землі.

Конкретизуючи зміст точного землеробства, вчені вказують на використання «пер-

соніфікованих технологій»³, тобто технологій індивідуального характеру, які орієнтовані на нестандартний, винятковий об'єкт з його агроекологічними, організаційними, економічними характеристиками. За умов точного землеробства таким ключовим нестандартним об'єктом вважається стан агроценозу певного поля, який досліджують у просторі й часі за широким діапазоном диференційованих ознак (місце розташування поля, його конфігурація, рельєф, вміст гумусу, забур'яненість, кислотність ґрунту, наявність поживних речовин, вологість, фітосанітарний стан тощо).

Таким чином, процес управління в умовах точного землеробства значно ускладнюється внаслідок постійної мінливості багатьох варіативних характеристик об'єкта управління, який перебуває у стані лише короткострокової стабільності при визначенні параметрів функціонування.

Інформація про вихідні умови виконання технологічних операцій є основою для досягнення оптимізації виробництва. Сутність останньої полягає у здійсненні технологічних операцій у режимі найбільшого сприяння вимогам біологічного потенціалу рослин заради досягнення високої врожайності. При цьому зростання обсягів виробництва має супроводжуватися зменшенням витрат. Оптимізації виробництва сприяють точна сівба, регулювання біологічних процесів у ґрунті за допомогою внесення мінеральних добрив належної концентрації, постійний догляд за посівами, їх живленням і захистом, яких досягають при використанні оптимальних норм розпилювання пестицидів, гербіцидів, фунгіцидів, а також своєчасного та достатнього поливу тощо.

Отже, головна мета запровадження точного землеробства – це досягнення максимально високих урожаїв при зменшенні витрат завдяки біоадаптивним можливостям сучасних високоточних агротехнологій.

Точне землеробство стало реальністю у багатьох країнах світу в результаті відповідного технічного забезпечення, орієнтованого на розвинуті комунікаційні зв'язки і точ-

¹ Андреева Н. Сельское хозяйство западных стран на постиндустриальном этапе развития / Н. Андреева // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 7. – С. 91 – 96; Ганначенко С. Л. Інноваційні ресурсозберігаючі технології в землеробстві / С. Л. Ганначенко // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 99 – 103; Діхтяр В. Широкий вибір і повільні зміни / В. Діхтяр // Агро Перспектива. – 2011. – № 12 (141). – С. 75 – 76; Мазнев Г. Є. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві / Г. Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 130 – 136; Христенко А. О. Проблеми ефективності точного землеробства / А. О. Христенко // Вісн. аграр. науки. – 2009. – № 6. – С. 18 – 21; Шубравська О. В. Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії / О. В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 90 – 102.

² Мазнев Г. Є. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві / Г. Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 132.

³ Душко М. В. Агроекономічне обґрунтування концепцій технологій вирощування сільськогосподарських культур / М. В. Душко // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 40.

ність сприйняття інформації. Нині в системі точного землеробства задіяні глобальна позиційна система (GPS), що працює в навігаційному режимі, контрольні наземні центри, багатофункціональна електронна сільськогосподарська техніка, обладнана спеціальними приймачами інформаційних повідомлень. GPS включає в себе 24 супутники, які обертаються на шести навколоземних орбітах на відстані 17–20 тис. км від Землі. За допомогою «супутникових навігаторів» визначаються географічні координати різних об'єктів (наземних, водних, повітряних), а також встановлюються параметри їх руху (траєкторія руху, швидкість просування, відстеження пройденого шляху). Ці координати уточнюються за допомогою наземної системи радіомаяків та контрольних станцій.

Супутникові знімки земної поверхні, що розглядаються як дистанційне зондування, і GPS глобального позиціонування поєднані у комп'ютерну геоінформаційну систему (ГІС), яка дає можливість узгоджувати інформацію про традиційні операції з базами даних про візуальне розташування й поведінку обраного об'єкта. Таким чином ГІС дає змогу досить швидко здійснювати аналіз певного явища, прогнозувати його динаміку, планувати параметри майбутньої діяльності, здійснювати контроль за її виконанням. Комплексним результатом діяльності ГІС слід вважати розробку карт земельних площ, які ще інакше називають електронними картами, просторовими даними, технічними шарами або покриттями.

У сільськогосподарському виробництві ГІС уможливорює розробку електронних карт сільськогосподарських угідь з метою дослідження якості ґрунтів, здійснення моніторингу за станом рослин на обраних ділянках, прогнозування урожайності сільськогосподарських культур, своєчасне попередження про пересування шкідників, а також відповідним чином коригування роботи сільськогосподарської техніки з огляду на визначені ґрунтово-кліматичні умови.

Сучасна техніка, що використовується за умов точного землеробства, обладнана електронними приладами, комп'ютерами, системами керування та контролю GPS. Така техніка є високопродуктивною, маловитрат-

ною, мобільною. Вона спроможна автоматично здійснювати гнучке оперативне управління технологічними операціями заради поліпшення якості сільськогосподарської продукції.

Компаніями провідних країн світу набуто чималий досвід щодо виготовлення такої сільськогосподарської техніки. Наприклад, компанією "John Deere" розроблено спеціальний прилад супутникового зв'язку – приймальний пристрій "Dgps-empfänger". Приймач розшифровує (декодує) сигнали супутника й контрольної станції, за допомогою яких виправляються сигнали GPS і місце знаходження об'єкта визначається точніше. Система "Dgps", розроблена компанією, називається "Starfire" та її можна встановлювати на тракторах, комбайнах, польових подрібноувачах і самохідних обприскувачах, а також на причіпних агрегатах. За цей винахід компанія одержала сертифікат Союзу технічного контролю¹.

За допомогою систем супутникового зв'язку можливе виконання робіт з обробки ґрунту цілодобово, точне визначення траєкторії руху тракторів, їхнє паралельне водіння, прискорення руху агрегатів, зменшення витрат пально-мастильних матеріалів, що можуть виникати внаслідок зайвого пересування.

Французькою компанією "Kuhn" випускається лінійка ґрунтообробної техніки, яка завдяки особливим конструкціям працює з високою продуктивністю, сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур при збереженні агрономічних властивостей ґрунту. Зокрема, цією компанією виробляються сівалки точного насінневого висіву технічних культур, які можна використовувати при різних технологіях обробки ґрунту (традиційній, мінімальній, нульовій). Також компанія виготовляє розкидачі мінеральних добрив, які гарантують точність дозування й рівномірність розподілу.

Шведською компанією "Vaderstad-Verken AB" випущена нова високопродуктивна напівпричіпна сівалка "Tempo Vaderstad", яка не має аналогів у світі. Сівалка призначена для посіву технічних культур

¹ Савченко Л. Ринок техніки / Л. Савченко // Агробізнес сьогодні. – 2010. – № 1–2 (176 – 177). – С. 33.

при швидкості руху 16-17 км/год. При цьому гарантується задана норма висіву, глибина загортання та рівномірний розподіл насіння у рядку. Контроль за якістю висіву здійснюється за допомогою сенсорів висіву насіння, які встановлені на кожній висівній секції сівалки. Сенсори дають інформацію про середню кількість насіння на гектар, відстань між насінням, появу двійників, пропуски насіння. Сівалку також можна використовувати для паралельного внесення гранульованих пестицидів і мінеральних добрив¹.

Новинкою сільськогосподарської техніки є самохідні обприскувачі, які випускає німецька фірма "Dammann". На обприскувачі встановлено систему автоматичного комп'ютерного контролю за регулюванням норми виливу. До комп'ютера постійно надходить інформація про проходження рідини через розпилювачі. Вона швидко обробляється, порівнюється із заданою нормою й у разі відхилення коригується. Крім того, комп'ютер визначає інші показники роботи обприскувача: оброблену площу, вилиту рідину, залишок рідини у баку, тиск, миттєву норму виливу тощо. Обприскувач оснащений також системою "Meteos AOS", яка включає в себе мобільну метеостанцію, з'єднану з бортовим комп'ютером. Метеостанція фіксує стан кліматичних умов: напрям і швидкість вітру, рівень вологості повітря, ступінь сонячної радіації, температуру повітря. На підставі цих даних за допомогою програмного забезпечення визначаються умови для розпилювання з метою досягнення належного осаду крапель.

Зарубіжними фірмами "Netafirm" (Ізраїль), "Eurodrip" (Греція), "Siplast" (Франція) розробляються та запроваджуються системи крапельного зрошення, які повністю автоматизовані. Всі технологічні операції щодо поливу, внесення добрив, фільтрації, очищення води виконуються за допомогою комп'ютера. Відомі у світі виробники дощувальної техніки фірми "Bauer", "Valmont Irrigation" створили системи групової роботи машин із керуванням із базових станцій. Вони дають змогу контролювати одночасно

від 1 до 100 дощувальних установок за допомогою виносних панелей керування, а також за допомогою мобільного телефону².

Застосування техніки, обладнаної системами автоматизованого управління і контролю, засобами космічної навігації, зумовлює значне поліпшення результатів економічної діяльності сільськогосподарських підприємств у разі використання технологій точного землеробства. Так, за умов точної сівби витрати насіння скорочуються в 1,5–2 рази. При ультрамалооб'ємному обприскуванні внесення пестицидів зменшується у 2 рази. При точному дозуванні потреба у мінеральних добривах знижується на 20–25%. Визначення чіткої траєкторії руху сільськогосподарської техніки та оптимізація її пересування дають змогу скоротити витрати нафтопродуктів у 2,5 рази на 1 га. Завдяки точному землеробству, яке використовується у розвинутих країнах світу з 80-х років минулого століття, досягнуто значне підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Наприклад, урожайність зернових у цих країнах перевищує 80 ц/га, цукрових буряків – 700, картоплі – 420 ц/га³.

Використання високоточних технологій сприяє поліпшенню якості сільськогосподарської продукції, яке досягається завдяки зменшенню пошкодження зерна і його втрат при збиранні врожаю, а також належному хімічному захисту рослин від шкідників, комах, бур'янів, узгодженому з вимогами екологічної безпеки продовольства.

Точні технології, сполучені з відповідним застосуванням техніки, можна розглядати як засіб збереження й підвищення родючості ґрунтів, як один із варіантів досягнення їх екологічної захищеності. Застосування системи точного землеробства супроводжується суттєвим підвищенням рівня організації виробництва, посиленням координації дій виробничих ланок, виваженою аргументованістю планових розрахунків стосовно виконання технологічних процесів.

В Україні точне землеробство поки що не набуло належного поширення. Спостерігається лише його фрагментарне запрова-

¹ Зінченко С. Швидко і точно – Темпо / С. Зінченко // Агро Перспектива. – 2011. – № 10 (132). – С. 83.

² Пивовар В. Дощ замовляли? / В. Пивовар // Агробізнес сьогодні. – 2010. – № 11 (186). – С. 43.

³ Діхтяр В. Широкий вибір і повільні зміни / В. Діхтяр // Агро Перспектива. – 2011. – № 12 (141). – С. 76.

дження. Піонером розвитку точного землеробства в нашій країні вважається СТОВ «Дружба Нова» на Чернігівщині, до складу якого входить 16 господарств.

Компанія обробляє 50 тис. га землі у семи районах області. У 2010 році валовий обсяг виробництва продукції «Дружби Нової» досяг 260 млн грн¹.

Поширенню точного землеробства заважають слабка матеріально-технічна база сільського господарства, занепад вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, обмеженість науково-дослідних розробок у царині створення принципово нових технічних засобів, невідпрацьованість ринкових форм матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, недостатній рівень платоспроможності аграріїв.

З метою подолання несприятливих умов вітчизняні виробники сільськогосподарської техніки та селяни вдаються до альтернативних варіантів розв'язання існуючих проблем.

Передусім збільшується імпорт високоякісної зарубіжної техніки. Щорічно в Україну ввозиться до однієї тисячі зернозбиральних комбайнів, близько двохсот обприскувачів. Зростання продажу імпоротної техніки привело до формування масштабних дилерських мереж продажу, гарантійного й сервісного обслуговування машин, що дало змогу вітчизняним аграріям використовувати новітню техніку з гарантіями належної працездатності. Дистриб'ютори великих зарубіжних компаній активно запроваджують маркетингові схеми продажу техніки, проводять її демопокази, стають учасниками навчальних тренінгів, агровиставок, днів поля тощо.

Підвищенню рівня забезпеченості вітчизняних аграріїв технікою для точного землеробства також сприяє створення на території України спільних підприємств із зарубіжними фірмами. Так, у 2009 році було створено спільне підприємство на базі Херсонського машинобудівного заводу і білоруського республіканського унітарного підприємства «Гомсільмаш». На підставі укладеної угоди спільне підприємство займається ви-

готовленням уніфікованого сімейства самохідних зернозбиральних комбайнів.

Слід додати, що вітчизняні виробники сільськогосподарської техніки, незважаючи на труднощі, продовжують самостійно працювати над створенням передової високоточної техніки й мають у цій царині певні здобутки. Проілюструємо це на прикладах.

Завод технологічного обладнання ВАТ «Тодак» у Києві виробляє сівалки точного висіву типу «Мультикорн». Мале спільне науково-виробниче підприємство «Клен» у Луганську пропонує сівалки сімейства «Клен» з мікропроцесорним керуванням і контролем висіву насіння.

У Південноукраїнській філії УкрНДІПВТ ім. Погорілого пройшов випробування дощувальний агрегат «ДДА-100Т», оснащений автоматичною системою керування. У результаті випробування визнано, що він має кращі якісні та експлуатаційно-технічні показники порівняно з дощувальною установкою «Monostar BMS-100» австрійської фірми «Bauer», яка використовується нині для зрошення у Миколаївській і Херсонській областях. При цьому наш агрегат дешевший.

Масовий перехід до точного землеробства в Україні вимагає розв'язання низки проблем. На нашу думку, ключовими з них слід вважати такі:

- створення технічних, організаційних, економічних умов для відновлення й розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування;

- налагодження диференційованого виробництва сільськогосподарської техніки на основі активізації НДДКР і доведення одержаних результатів до стадії експериментального запровадження;

- посилення маркетингової діяльності на ринку високоточної техніки;

- підвищення заінтересованості аграріїв у впровадженні й використанні високоточних технологій.

Розв'язання цих проблем у свою чергу потребуватиме:

- розробки нових механізмів фінансового забезпечення аграрного сектору економіки та галузі сільськогосподарського машинобудування;

¹ <http://www.chudovo.org/stov-druzhba-nova>.

визнання пріоритетності фінансування науково-дослідних розробок, активізації інноваційної діяльності;

розвитку міжнародного співробітництва з провідними компаніями світу, що працюють за системою технологій точного землеробства, запозичення передового досвіду аграріїв зарубіжних країн;

постійного моніторингу за станом світового й вітчизняного ринків сучасних технічних засобів для сільського господарства, належного аналізу ринків і визначення майбутніх напрямів їх розвитку;

відпрацювання інституційних засад матеріально-технічного забезпечення аграрного сектору економіки тощо.

З метою практичного вирішення поставлених завдань вченими пропонується широкий спектр відповідних заходів. До них, зокрема, можна віднести:

створення корпоративних об'єднань, підприємств-флагманів, фінансово-промислових груп у галузі вітчизняного машинобудування заради активного залучення інвестицій, концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку цієї галузі;

перегляд існуючих фінансових схем надходження сільськогосподарської техніки в аграрний сектор. Зокрема, йдеться про бажане скорочення операцій за державним лізингом (внаслідок дорожнечі таких поставок) і запровадження програм технічного забезпечення сільгоспвиробників через механізм часткової компенсації їх витрат державою;

гарантування сервісного обслуговування технічних засобів, створення мережі ремонтно-сервісних підприємств;

створення розгалуженої дилерської мережі для прискорення реалізації вітчизняної

сільськогосподарської техніки, започаткування діяльності регіональних маркетингових технічних центрів;

сприяння підвищенню доходів аграріїв за допомогою удосконалення цінової, кредитної, амортизаційної, податкової політики.

Отже, аналіз поставленої проблеми уможливорює зробити такі висновки:

1. Точне землеробство є одним із провідних напрямів сучасного розвитку сільського господарства, який забезпечує належну якість та ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, гарантує оптимальність витрат, чіткість, програмованість технологічних процесів, сприяє екологічному захисту ґрунтів і досягненню екологічної безпеки продовольства.

2. Розвиток точного землеробства потребує належної науково-дослідної, експериментальної та технічної бази для системної реалізації можливостей геоінформаційних технологій.

3. Перехід до точного землеробства неможливий без комплексного розв'язання низки проблем, які стосуються відпрацювання й удосконалення заходів регуляторної політики держави.

4. Поступове розширення меж точного землеробства в Україні можна прискорити, спираючись на світові досягнення та міжнародне співробітництво з аграріями провідних країн світу.

5. Швидкість освоєння високоточних технологій значною мірою залежатиме від рівня інноваційної діяльності, міцності фінансової бази і механізмів мотиваційного впливу на вітчизняних виробників сільськогосподарської техніки й працівників аграрного сектору економіки.

Розглянуто сутність і характерні риси точного землеробства. Висвітлено економічні переваги застосування високоточних технологій у сільському господарстві. Визначено напрями реформування агропромислового виробництва, спроможні прискорити поширення точного землеробства в Україні.

Рассмотрены сущность и характерные черты точного земледелия. Освещены экономические преимущества применения высокоточных технологий в сельском хозяйстве. Определены направления реформирования агропромышленного производства, позволяющие ускорить распространение точного земледелия в Украине.

The essence and characteristic features of precision farming are considered. The economic advantages of high technologies in agriculture are reflected. The directions of the reform of agricultural production, able to accelerate the spread of precision farming in Ukraine, are defined.

*

Роль агроекологічного моніторингу в оптимальному використанні земельно-ресурсного потенціалу

Сталий розвиток агропромислового виробництва, землекористування і сільських територій визначають охорону земельних угідь та оптимізацію їх використання як одне з першочергових державних завдань. Проте через відсутність реальних комплексних і системних заходів органів влади всіх рівнів сільськогосподарське виробництво ведеться з порушенням основних законів землеробства. Виходячи з цього, завдання держави полягає у формулюванні й здійсненні науково обгрунтованої аграрної політики, яка б спрямовувала землекористувачів і землевласників на збереження та відновлення основного національного багатства – землі.

Вивченню теоретичних засад формування механізму раціонального використання й охорони земель, обгрунтуванню економічних аспектів землекористування в аграрному виробництві присвячені праці відомих вітчизняних вчених: В.В. Горлачука, Г.Д. Гуцуляка, Д.С. Добряка, М.М. Федорова, Л.Я. Новаковського, А.М. Третьяка, І.К. Бистрякова, В.Я. Месель-Веселяка, М.А. Хвеси́ка, Г.В. Черевка та ін. Водночас ряд питань організаційно-економічного характеру у сфері аграрного землекористування потребують додаткового дослідження й обгрунтування науково-методичних підходів.

У загальній системі організації використання земель особливого значення набуває забезпечення власників землі та землекористувачів інформацією про стан ґрунтового покриву. Незважаючи на те, що майже 70% території України займають сільськогосподарські угіддя, на них припадає лише 17,4% кадастрової експертної оцінки¹. Для удосконалення функцій і методів управління раціональним землекористуванням необхідно

мати достовірні дані про стан земель сільськогосподарського призначення. Нині інформацію про якісні показники ґрунту можна одержати на підставі даних еколого-агрохімічного обстеження, що здійснюється центрами «Облдержродючість» у всіх областях України.

Мета статті – прикладні аспекти використання даних агроекологічного моніторингу в умовах переходу до сталого розвитку землекористування.

Екологічна безпека землеробства на основі раціонального використання, збереження й відтворення родючості ґрунтів є визначальною умовою, що впливає на збалансований розвиток агропромислового виробництва, землекористування та сільських територій. Однак сучасний рівень використання земельно-ресурсного потенціалу на загальнодержавному і регіональному рівнях не відповідає вимогам екологічно безпечного землекористування. Серед причин, що зумовлюють таку невідповідність між величиною природного продуктивного потенціалу й рівнем його використання, слід назвати екологічну неузгодженість структури територіального розміщення галузей сільського господарства із зональними природно-кліматичними та ґрунтовими умовами, високу розораність агроландшафтів.

При поступовій стабілізації економічної ситуації в країні екологічна ефективність діяльності нових виробничих структур ринкового типу залишається на досить низькому рівні й потребує організаційно-правового втручання держави щодо подолання суперечності між кон'юнктурними чинниками господарювання та заходами щодо запобігання погіршанню стану навколишнього природного середовища, зокрема земель сільськогосподарського призначення. Складність агроекологічної проблеми посилюється де-

¹ Кириленко І.Г. Проблеми українського села та їх вирішення у контексті аграрних трансформацій / І.Г. Кириленко, О.І. Павлов // Економіка АПК. – 2010. – №7. – С.24-31.

концентрацією виробництва й одночасно використанням сільськогосподарських угідь у високотоварних аграрних підприємствах, які в кінцевому рахунку не дбають про збереження й відновлення родючості ґрунтів.

Важливу роль у вирішенні питання оптимального використання земельно-ресурсного потенціалу відіграє агроекологічний моніторинг, який відрізняється від даних державного земельного кадастру функціональною направленістю, інформаційним забезпеченням про перевищення допустимих норм впливу на довкілля у процесі господарської діяльності¹.

Спостереження, контроль за станом та рівнем забруднення агроєкосистем було зведено відомими вченими (Мілащенко П.З., Литвак Ш.І., Панніков В.Д., Носко Б.С., Медведєв В.В. та ін.) в поняття «агроекологічний моніторинг» (АЕМ)². Його основна мета – створення високоефективних, екологічно збалансованих агроценозів на основі розширеного відтворення родючості, підтримання функцій ґрунтового покриву, максимального використання природно-кліматичних ресурсів, раціонального використання засобів хімізації й розробка природоохоронних систем управління агроєкосистемами.

Згідно з Указом Президента України "Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення" з метою здійснення державного контролю за зміною показників родючості та забруднення ґрунтів токсичними речовинами і радіонуклідами, раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, повинно проводитися відповідне обстеження й видаватись агрохімічний паспорт поля. Крім того, землекористувачі зобов'язані були мати картограми вмісту в полях елементів живлення і науково обґрунтовані рекомендації щодо застосування органічних та мінеральних добрив, хімічних меліорантів, інших засобів хімізації. На основі даних паспортів передбачалося проводити економічну оцінку

кожного поля і визначати величину диференційованого земельного податку й ціну землі. Проте через брак коштів суцільна агрохімічна паспортизація досі не проведена.

Агроекологічний моніторинг (АЕМ), який вибірково проводиться в усіх районах області по основних агрохімічних показниках родючості ґрунту і вмісту в ньому шкідливих речовин чи хімічних елементів, що його забруднюють, покладено на регіональні центри «Облдержродючість». Обстеження проводяться кожні п'ять років за видами сільськогосподарських угідь на землях усіх форм власності.

Як показує досвід, у сфері аграрного землекористування доцільно здійснювати не лише загальний (стандартний), але й оперативний (кризовий) та фоновий (науковий) моніторинг земель. Етапи і послідовність здійснення агроекологічного моніторингу представлено на рисунку 1.

За даними останнього туру агрохімічного дослідження у Львівській області було обстежено на показники гумусу й кислотності відповідно 11,2 і 48,3% усіх сільськогосподарських угідь. Згідно з одержаними даними виявлено, що незважаючи на збільшення кожного року площі земель, які не обробляються, в цілому по області спостерігається тенденція до погіршення агроекологічного стану ґрунтів. Зокрема, основний показник родючості ґрунту – гумус в останньому IX турі порівняно з попереднім туром спостереження зменшився з 2,47 до 2,15%. Також у IX турі (2006-2010 рр.) обстеження порівняно з VIII (2001-2005 рр.) істотно збільшилася площа кислих ґрунтів – з 131,7 до 213,2 тис. га. При цьому за цей період площа сильно кислих ґрунтів зросла на 3,1%.

Як показують дані регіонального центру «Облдержродючість», у ґрунтах Львівської області істотно зменшується вміст азоту, фосфору і калію, як наслідок – недотримання технологічних умов вирощування сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим слід зазначити, що недостатні обсяги внесення органічних та мінеральних добрив, а також призупинення вапнування кислих ґрунтів зумовлює не лише зниження їхньої родючості, але й погіршення якості сільськогосподарської продукції.

¹ Третяк А.М. Основи державного регулювання використання і охорони земель / А.М. Третяк. – Чернівці, 1994. – С.12.

² Методические и организационные основы проведения агроэкологического мониторинга в интенсивном земледелии (на базе географической серии опытов) / под общей ред. И.З. Милащенко, Ш.И. Литвак. – М., 1991. – 354 с.

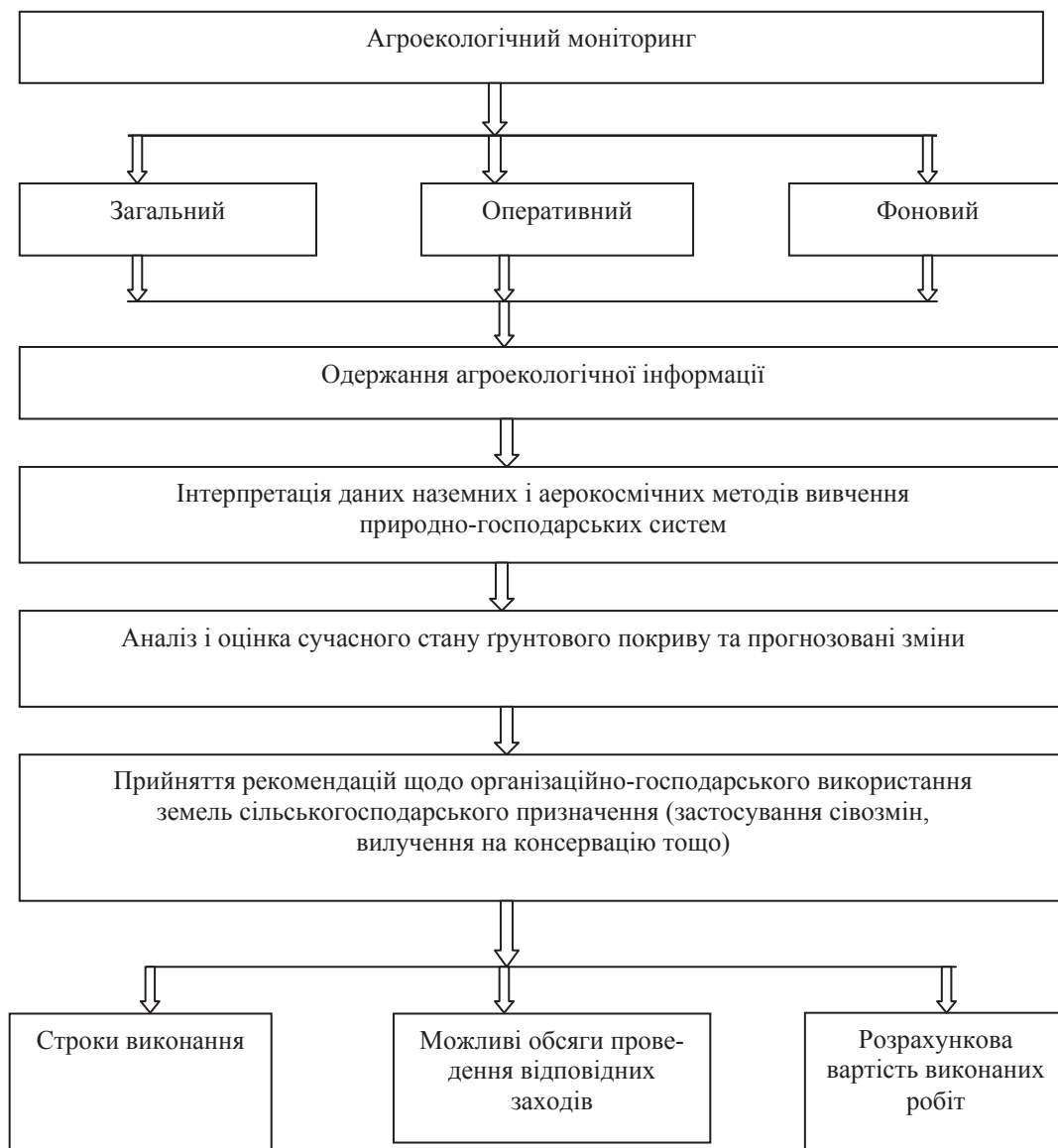

Рис. 1. Етапи і послідовність здійснення агроекологічного моніторингу

Зведена еколого-агрохімічна оцінка поля (окремої земельної ділянки), яка враховує основні агрофізичні, агрохімічні й додаткові показники, які коригують через поправні коефіцієнти, має велике значення для обґрунтованого регулювання земельних відносин, землеустрою, визначення ефективних сівозмін тощо.

Зокрема, за допомогою відповідних даних визначається доцільність використання земель сільськогосподарського призначення і вирішується питання про їхнє вилучення на тимчасову або постійну консервацію, а також можливий розмір компенсаційних виплат від проведення певних землеохоронних заходів¹.

¹ Федько О.В. Обґрунтування виведення еродованих земель із ріллі на консервацію / О.В. Федько // Вісн. аграр. науки. – 2001. – №1. –

Оскільки використання земельно-ресурсного потенціалу виключно з економічних позицій є невиправданим та потребує комплексного системного підходу, основою стратегії планування раціонального землекористування слугує реалістична оцінка багатобактерного впливу людини на ґрунтовий покрив і, таким чином, на агроландшафти в цілому. Концептуальна схема підвищення результативності агроекологічного моніторингу (АЕМ) наведена на рисунку 2.

С.80-81; Федько О.В. Еколого-економічна ефективність використання еродованих земель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.В. Федько. – Львів, 2002. – С.9.

² Федько О.В. Еколого-економічна ефективність використання еродованих земель: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Львів, 2002. –С.9.

Рис. 2. Концептуальна схема наукового забезпечення підвищення результативності та розвитку агроекологічного моніторингу

У сучасних економічних умовах відродження й сталий розвиток аграрного сектору економіки передусім визначатиметься важелями державного впливу, водночас важлива роль у збереженні та раціональному використанні земельно-ресурсного потенціалу належатиме первинним товаровиробникам. Наявність оперативної і достовірної інформації про стан земельних ресурсів, зокрема сільськогосподарських угідь (їх кількісні та якісні показники), сприятиме підвищенню

еколого-економічної ефективності землекористування в аграрному секторі економіки та створить передумови для зростання юридичної відповідальності землевласників та землекористувачів. З метою підвищення рівня управління земельними ресурсами й, таким чином, формування сталого землекористування необхідно провести суцільне еколого-агрохімічне обстеження земель у балах, передусім на території високотоварних агроформувань.

📖 *Запровадження принципово нових підходів у сфері аграрного землекористування створює передумови для попередження або призупинення розвитку негативних процесів деградації ґрунтового покриву.*

📖 *Введение принципиально новых подходов в сфере аграрного землепользования создает предпосылки для предупреждения или приостановления развития негативных процессов деградации почвенного покрова.*

📖 *The implementation of new approaches towards agrarian land tenure provides the possibility to prevent negative processes of degradation of soil covering.*

*

Формування системи органічного агровиробництва

Важливою проблемою людства у ХХІ ст., яка вимагає гармонізації аграрного виробництва з навколишнім природним середовищем, забезпечення одержання екологічно чистої сільськогосподарської продукції для безпечного і здорового харчування людей є розвиток органічного аграрного виробництва. Адже людство у процесі свого розвитку тривалий період застосовувало інтенсивні технології ведення землеробства, використовуючи ресурси агросфери, різноманітні хімічні речовини у значних кількостях переважно для нарощування виробництва сільськогосподарської продукції. Такий підхід призвів до надмірного використання сільськогосподарських угідь, зростання обсягів застосування інших ресурсів та енергії, необхідних для виробництва кожної одиниці продукції, зниження її якісних властивостей, а також до виснаження природного потенціалу і забруднення довкілля.

Тому розвиток світових тенденцій стосовно екологічно-спрямованого ведення сільського господарства, динамічне зростання попиту споживачів на органічну продукцію дає підстави розуміти органічне агровиробництво не як готовий і сформований метод, а значно ширше – як перспективний шлях розвитку сільського господарства.

Дослідженню проблем еколого-спрямованого ведення аграрного сектору, ефективності органічних методів господарювання, формування ринку органічної продукції та продуктів харчування присвячені роботи вітчизняних учених: В. Андрійчука, В. Артиша, В. Борисової, О. Бородіної, В. Вовка, Т. Зінчук, М. Кропивка, Є. Милованова, О. Попової, О. Рудницької, П. Саблука, М. Стадник, Р. Тринька, М. Шикули, В. Шлапака, О. Шубравської.

Враховуючи актуальність виробництва високоякісної й безпечної органічної сільсь-

когосподарської продукції для здоров'я людей, збереження довкілля виникає необхідність у поглибленні наукових досліджень чинників, які впливають на заінтересованість, а також сповільнення дій товаровиробників у здійсненні цього інноваційного напрямку господарювання.

Мета статті – здійснити SWOT-аналіз для оцінки потенційних можливостей розвитку органічного агровиробництва у сільськогосподарських підприємствах України, проаналізувати результати соціологічного опитування щодо заінтересованості керівників сільськогосподарських підприємств традиційного виробництва організацією ведення органічного агровиробництва для виявлення основних чинників, які впливають на утвердження вітчизняного органічного сектора, формування повноцінного органічного агропродовольчого ринку.

Становлення і розвиток органічного сільського господарства в Україні, формування повноцінного сегмента внутрішнього агропродовольчого ринку та розширення експорту органічних продуктів залежать від впливу багатьох чинників різних рівнів і напрямів дії.

У ширшому – глобальному масштабі перспективи розвитку вітчизняного органічного сектора пов'язані з актуалізацією світової проблеми щодо забезпечення безпеки харчування, яку нездатне розв'язати традиційне сільське господарство, й одночасно – недостатнім задоволенням попиту на органічну продукцію з боку, насамперед, європейських споживачів. Цілком логічно, що перспективні орієнтири розвитку вітчизняного органічного агровиробництва вимагають не лише оцінки наших потенційних можливостей, але й аналізу головних чинників, які гальмують процеси утвердження цього інноваційного напрямку в аграрному секторі України.

З наукового погляду, органічне агровиробництво є, з одного боку, проявом нової філософії щодо формування взаємовідносин між людиною, її діяльністю та навколишнім природним середовищем, з іншого – ринковим явищем, яке повинно виконувати вимоги, що диктує сучасний агропродовольчий ринок.

У Декларації, прийнятій на Міжнародній конференції “Розвиток органічного сектору в Центральній/Східній Європі й країнах Середньої Азії” (м. Київ, 2008 р.), акцентовано увагу, що “Органічне агровиробництво несе цілу низку додаткових благ суспільству: захист земельних і водних ресурсів, посилення біорізноманітності, кліматичний контроль, здорова їжа тощо”¹.

Розвиток аграрного сектору економіки України формується під відчутним впливом соціально-економічних істотних змін в орієнтирах сучасної аграрної політики країн ЄС, адже наша країна задекларувала курс на євроінтеграцію. У зв’язку з цим важливу роль відіграють типи зв’язків у системі формування органічного сектору, що визначають окремі властивості та формують її цілісність. У Постанові Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 року щодо органічного виробництва й маркування органічних продуктів зазначено, що “Органічне виробництво – це цілісна система господарювання, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин і метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених із використанням речовин та процесів природного походження”². Таке трактування дає підстави стверджувати, що метод органічного агровиробництва відіграє двояку роль: економічну – забезпечує специфічний агропродовольчий ринок, який відповідає зростаючим потребам споживачів в органічній продукції, екологічну – створює загальне благо, сприяючи

захисту довкілля й зрівноваженому розвитку сільських територій.

Системний аналіз основних аспектів еволюційності вітчизняного органічного сектору показує, що подальший розвиток органічного агровиробництва, формування повноцінного сегмента внутрішнього продовольчого ринку та розширення експорту органічних продуктів залежить від багатьох факторів різних рівнів і напрямів дії. Для дії окремих із них ще не створено відповідних передумов, але їх можна передбачити, використовуючи метод SWOT – аналізу (рис. 1).

Сформована нами матриця SWOT – аналізу (strength, weaknesses, opportunities and threats) щодо формування органічного агровиробництва у контексті екологізації сільського господарства України дає підстави стверджувати, що сильними сторонами цього інноваційного напрямку є передусім зростання ролі екологічно чистого агровиробництва у світі й динамічне розширення попиту на його продукцію та великий потенціал вітчизняного сільського господарства для розвитку органічного сектору і виробництва продукції органічного походження.

У глобальному масштабі позитивні перспективи розвитку виробництва й ринку органічної продукції в Україні, так звані сильні сторони, пов’язані з актуалізацією світової проблеми забезпечення безпеки харчування, яку нездатне розв’язати традиційне сільське господарство, і водночас – з недостатнім задоволенням попиту на екологічно чисту продукцію з боку, насамперед, європейських споживачів.

Великий органічний агропродовольчий ринок відкривається у Німеччині, яка поставила за мету в найближчі 10 років збільшити частку виробництва екологічно чистих продуктів харчування з 3,3 до 20%, що відповідатиме обороту в 25 млрд євро³. Нині населення Німеччини щорічно споживає різних органічних продуктів на загальну суму 2,6 млрд дол. США. При цьому у 2008 році імпорту сировинних органічних продуктів становив 38% від загального обсягу, що споживалися в цій країні.

¹ Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Кн. 1 / [Редкол. С. Милованова та ін.]. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 204 с.

² Офіційний вісник Європейського Союзу (Official Journal of the European Union OJ L 189,50 – вип., 20.07.2007).

³ Манфред Грунд. Экологическое земледелие: новые шансы? / Грунд Манфред // Новое сельское хозяйство. – 2001. – №3. – С. 3.

СИЛА	МОЖЛИВОСТІ
Зростання ролі екологічно чистого агровиробництва у світі й динамічне розширення попиту на його продукцію Сприяння збереженню нації шляхом забезпечення якісними і безпечними для здоров'я людей екологічно чистими продуктами харчування Великий потенціал для розвитку органічного сектора, виробництва продукції органічного походження Ресурсозбереження та зменшення енергоємності сільськогосподарського виробництва	Розширення обсягів збуту органічних продуктів на внутрішньому ринку, вихід на нові сегменти ринку Гарантування якості та безпеки агропродукції для споживачів Підвищення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках Зміцнення позицій та розширення потенціалу для експорту сертифікованої органічної продукції Збереження та поліпшення родючості ґрунтів Охорона довкілля та збереження ландшафтного біорізноманіття.
СЛАБКІСТЬ	РИЗИКИ
Органічний сектор держави перебуває на стадії становлення Відсутність державної стратегії та програми підтримки органічного агровиробництва У країні не прийнятий базовий закон про органічне агровиробництво та сертифікацію екологічно чистої продукції Недостатня розвиненість ринків збуту органічної продукції та поінформованість споживачів про її переваги для здоров'я людини Органічне виробництво не має державної системи контролю, яка була б акредитована на національному і міжнародному рівнях	Економічна і політична нестабільність у державі Ризики, пов'язані з можливими змінами кон'юнктури ринку органічної продукції внаслідок світової продовольчої кризи Відсутність дієвого механізму страхування ризиків у сільському господарстві Ризики збуту органічної сертифікованої продукції за цінами, що дорівнюють цінам традиційної продукції Фінансові втрати внаслідок зменшення обсягів виробництва аграрної продукції (особливо для товаровиробників, які у минулому застосовували інтенсивні технології)

Рис. 1. Матриця SWOT-аналізу формування органічного агровиробництва у контексті екологізації сільського господарства України

Джерело: Розроблено автором.

Щоб покрити цю потребу, кожне друге німецьке сільськогосподарське підприємство повинно було б перейти на екологічне землеробство, оскільки при такій технології продуктивність і врожайність становлять лише близько половини відповідних показників традиційного, інтенсивного землеробства.

Така радикальна переорієнтація неможлива з фінансових, виробничо-економічних та трудових причин. Тому уряд Німеччини створив умови для задоволення попиту за рахунок імпорту. Слід зауважити, що до цієї категорії імпорту належать: фрукти й овочі, крупи, сухофрукти, горіхи, мед, рослинні олії, тобто продукти, які можуть вироблятися як органічні також в Україні.

Для українських експортерів органічних продуктів привабливим є і ринок Росії. За оцінками російських соціологів, у їхній кра-

їні стрімко зростає попит на екологічно чисті продукти: зокрема, в середньому більше половини (а у високодохідніших групах – і до 69%) москвичів готові платити за них вищу ціну¹.

Вагомі потенційні можливості для розвитку органічного сектора зосереджені в Україні завдяки наявності земельного потенціалу, який придатний для виробництва екологічно чистої продукції органічного походження. На основі проведеного фахівцями Інституту агрохімії і ґрунтознавства НААН аналізу еколого-токсикологічного стану орних земель України виділено зони придатності для вирощування екологічно чистої продукції². Дослідження вчених показали, що ан-

¹ Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні / О. Шубравська // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 53-61.

² Кисіль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В.І. Кисіль – Х.: Вид-во "Штрих", 2000. – 162 с.

тропогенне забруднення території країни має не суцільний, а локальний характер (рис. 2). В Україні ще залишилася частина

чистих земель, де рівень забрудненості значно нижчий порівняно з країнами Західної Європи.

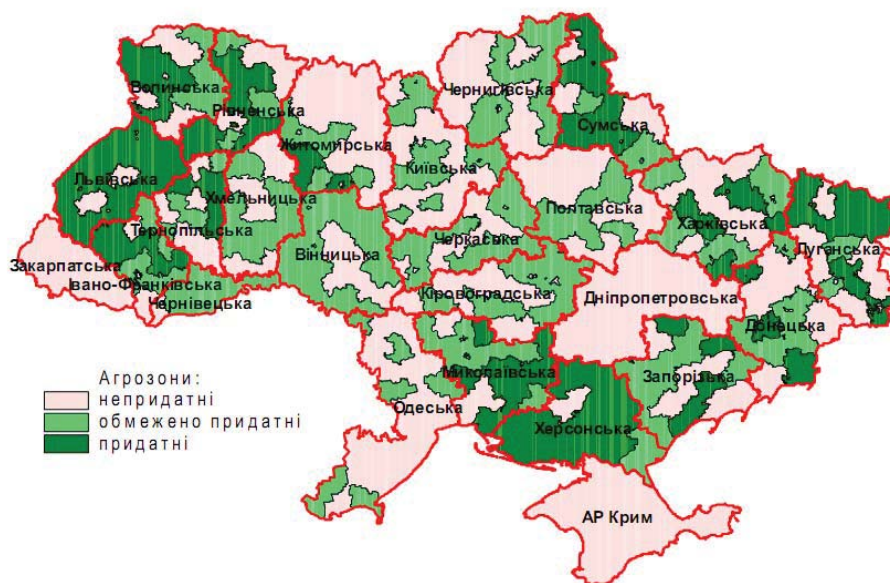

Рис. 2. Придатність території України для вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції¹

Водночас слабкою стороною щодо розвитку органічного сектору є відсутність базового Закону України «Про органічне виробництво», що створює законодавчий вакуум у сферах виробництва, сертифікації й маркування органічної продукції. За такої ситуації виникають серйозні труднощі для органічного сектору, адже вироблена продукція в органічних сільськогосподарських підприємствах спрямовується не на внутрішній агропродовольчий ринок, а переважно орієнтована на експорт у країни ЄС. В основному це рослинницька продукція – великотоварне виробництво зернових і олійних культур (озима пшениця, ярий ячмінь, жито, гречка, соняшник, соя). Дрібні товаровиробники через нерозвиненість внутрішнього ринку збуту продукції органічного походження змушені часто реалізувати сільськогосподарську продукцію споживачам на ринку за цінами продукції традиційного виробництва.

Крім того, органічне виробництво досі не має державної системи контролю, яка була б акредитована на національному й міжнародному рівнях.

Вважаємо, що можливості розширення збуту вітчизняних органічних продуктів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках обмежені не з боку товаровиробників, а

через проблеми сертифікації продукції. Проте ці можливості з часом можуть бути реалізовані, адже економічно розвинуті країни не в змозі задовольняти потреби своїх споживачів власним обсягом виробленої органічної продукції. Вже тепер найбільшими імпортерами органічної продукції є США – 43%, Європейський Союз – 42, Японія – 11%².

Для зміцнення позиції й розширення потенціалу для експорту вітчизняної органічної продукції нашій державі необхідно провести відповідну роботу з адаптації норм та процедур сертифікації органічних продуктів для їх акредитації торговими партнерами країн-імпортерів.

Основні ризики розвитку вітчизняного ринку органічних продуктів, як і загалом світового органічного ринку, полягають у забезпеченні позитивної динаміки їхнього виробництва й зближенні цін на конвенційну та органічну продукцію, а також у налагодженні безперебійного збуту останньої.

Існують обґрунтовані побоювання, що в майбутньому виробничі можливості органічного агровиробництва не відповідатимуть

¹ Кисіль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В.І. Кисіль – Х.: Вид-во «Штрих», 2000. – 162 с.

² Попова О.Л. Сталый розвиток агросфери: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 352 с.

зростаючому попиту на його продукцію, а масштаби ринку органічного продовольства, насамперед, визначатимуться обсягами його товарних поставок. Справа в тому, що не тільки виробництво органічної продукції, але й період конверсії, який передує йому, достатньо дорого обходяться товаровиробникам продукції органічного походження. Зокрема, протягом перехідного періоду необхідно розробити нові ринкові стратегії та привести традиційні господарські процеси у відповідність до вимог органічного агровиробництва, що в окремих випадках пов'язано з повною заміною наявних у сільськогосподарських підприємствах тварин і рослин на їх стійкіші різновиди.

Розвиток органічного агровиробництва лімітується також існуванням жорстких стандартів у цій сфері діяльності, дотримання яких під силу далеко не всім виробникам. Це посилює ризик втрати концепцією органічного виробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі з альтернативними стратегіями сталого розвитку сільського господарства.

Не виключені ризики для розвитку вітчизняного органічного виробництва й розширення ринку органічних продуктів від тиску світової агрохімічної та біотехнологічної індустрії на виробників і осіб, які формують політику в даній сфері, а також конкуренція з боку альтернативних систем виробництва агропродовольчої продукції.

Для обґрунтування прогнозу подальшого розвитку органічного агровиробництва в Україні з'ясуємо, які ж існують інтереси та бар'єри щодо його ведення у вітчизняних товаровиробників.

Встановлено, що вагомою перешкодою на шляху утвердження органічного агровиробництва є недостатня поінформованість серед керівників фермерських господарств, приватних аграрних підприємств і сільськогосподарських кооперативів, які ведуть сільськогосподарське виробництво за традиційними технологіями, про господарства органічного сектора в Україні та за її межами. За результатами проведеного соціологічного опитування, яким було охоплено 118 керівників сільськогосподарських підприємств Західного регіону України, лише 75% керівників цих формувань визнало, що їм відомі підприємства, які займаються вироб-

ництвом сільськогосподарської продукції за органічними технологіями, решта 25% про такі підприємства зовсім не мають інформації (табл. 1).

Для опитаних, які володіють інформацією про органічне агровиробництво, найбільш характерною ознакою для цих підприємств вважають придатність земельних угідь для ведення органічного виробництва – 72%, понад половину респондентів також визнали високу якість і безпечність виробництва сільськогосподарської продукції та позитивний вплив такого типу підприємств на охорону й збереження довкілля – відповідно 58 і 61%. Майже 35% опитаних респондентів послались у відповідях на низьку економічну ефективність при виробництві органічної сільськогосподарської продукції.

При вивченні думки керівників сільськогосподарських підприємств встановлено, що лише третина респондентів, переважно віком до 50 років, дали ствердну відповідь у намірах щодо переведення очолюваних ними підприємств на органічні методи виробництва сільськогосподарської продукції. Загалом керівники підприємств з великою пересторогою думають про започаткування органічного виробництва. Багатьом незрозуміло, наскільки це може бути ефективно, наскільки органічна продукція може бути затребувана ринком.

У процесі соціологічного опитування групі керівників, заінтересованих в органічному виробництві, поставлено запитання, якого виду допомоги вони потребують для його започаткування. З одержаних висловлювань випливає, що найбільше керівників підприємств для переходу з традиційного виробництва на органічне очікують законодавчого та нормативно-правового забезпечення щодо органічного агровиробництва, яке в Україні так і не врегульоване.

Майже 79% молодих фермерів, у віці до 35 років, мають потребу скористатися індивідуальним дорадництвом обізнаних фахівців із питань інспекції та сертифікації підприємства. Разом із тим кожен четвертий опитаний респондент (24%) відчуває потребу в зручних умовах кредитування, і більше половини (64%) заінтересовані у надійних гарантіях щодо стабільного збуту органічної продукції за вигідними цінами.

1. Заінтересованість керівників сільськогосподарських підприємств традиційного виробництва організацією ведення органічного агровиробництва, %

Зміст запитання і варіанти відповідей	Вік респондента, років			Разом
	до 35	35-50	більше 50	
Чи відомі Вам сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом продукції за органічними технологіями?				
Так	75	62	64	75
Ні	25	38	36	25
Як Ви вважаєте, що є найбільш характерним для органічного агропідприємства?				
Придатність земельних угідь господарств для ведення органічного виробництва	80	65	70	72
Висока якість і безпечність виробленої сільськогосподарської продукції	62	54	59	58
Позитивний вплив на охорону і збереження довкілля	52	38	68	61
Низька економічна ефективність виробництва	45	32	31	35
Чи хотіли б Ви перевести очолюване Вами підприємство на органічне агровиробництво?				
Так	44	32	20	35
Ні	56	68	29	65
Якщо так, то якого виду допомоги Ви потребуєте?				
Законодавчого та нормативно-правового забезпечення для ведення органічного агровиробництва	92	96	83	90
Індивідуального дорадництва в питаннях інспекції та сертифікації господарства	58	62	36	55
Фінансової допомоги з боку держави	79	74	59	72
Доступних кредитів	36	26	12	24
Гарантій щодо стабільного збуту органічної продукції за вигідними цінами	68	67	50	64

Джерело: за даними соціологічних досліджень автора.

Велика частина опитаних респондентів (72%), переважно у віці до 50 років, для ведення органічного виробництва потребують належної державної підтримки за рахунок різних видів дотацій і запровадження державних програм щодо його здійснення.

Необхідність науково виваженої державної програми регулювання органічного агровиробництва пояснюється тим, що сільськогосподарська продукція характеризується нееластичним попитом: аграрному виробництву властиві сезонність та ризики і нестабільність, пов'язані з природними чинниками, наслідки диспаритету цін між сільськогосподарською продукцією та продукцією інших галузей економіки, а також те, що за умов глобалізації економіки на параметри вітчизняного агропродовольчого ринку суттєво впливають наслідки державної підтримки розвинутих країн, передусім країн ЄС і США – основних конкурентів України на світовому аграрному ринку. Ці країни безпосередньо дотують сільське господарс-

тво або застосовують непрямі схеми субсидування й підтримки¹. Зокрема, в Польщі фінансова підтримка екологічного сільськогосподарства із національного бюджету надається на проведення необхідних досліджень, у тому числі виконання аналізів на вміст речовин, заборонених для використання; витрати на контроль екологічних господарств; заходи щодо просування екологічної сільськогосподарської продукції, у тому числі участь у національних і міжнародних ярмарках. До того ж із бюджету ЄС надаються погектарні дотації на площі сільськогосподарських культур, які вирощують екологічними методами (табл. 2).

В інших країнах ЄС надається часткова державна компенсація вартості проведення сертифікації органічного господарства.

¹ Худяков Н. ОЭСР о состоянии сельского хозяйства индустриальных стран / Н. Худяков // Крестьянские ведомости. – 2008. – 15 авг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://www.agronews.ru/newsshop.php?Nid=46687&Page>.

2. Квоти фінансової підтримки виробників екологічної продукції згідно з Програмою розвитку сільських територій Польщі на 2007-2013 рр.*

злотих на 1 га

Види земель	Для господарств, які проходять конве- рсійний період до органічного агрови- робництва	Для контрольованих сертифікованих екологічних господарств
Землі під овочами	1550	1300
Залісені землі	1150	1050
Сільськогосподарські землі	840	790
Землі під садами і ягідниками	1800	1540
Землі під багаторічними травами	330	260
Інші землі	800	650

* Інтернет-ресурс: <http://www.rolnictwoekologiczne.org.pl>.

Варто зауважити, що серед опитаних керівників сільськогосподарських підприємств, які мають наміри започатковувати виробництво продукції за органічними технологіями, респонденти очікують допомоги від дорадчих сільськогосподарських служб, передусім, у питаннях досягнень науки щодо розвитку органічного сектора – 31%, ринку збуту продукції – 26, виходу підприємства на зовнішні ринки органічної продукції – 17, охорони рослин – 14, компонування різних видів правильних сівозмін, агротехніки та дотримання системи органічного удобрення в межах 7-8% (табл. 3).

Дослідження показують, що перехід на органічне сільськогосподарське виробництво потребує глибоких знань агроекології й наявності робочої сили, оскільки органічний менеджмент – новий інноваційний напрям, що вимагає глибокого розуміння агроекологічних процесів. Разом із тим за нестачі робочої сили його можливості будуть обмежені. З іншого боку, потреба в робочій силі та належна оплата праці створюють багато нових робочих місць на селі, а це сприятиме розвитку сільських територій.

3. Результати соціологічного опитування керівників сільськогосподарських підприємств щодо очікувань від служби дорадництва, %

Зміст запитання і варіанти відповідей	Вік респондентів, років			Разом
	до 35	35-50	більше 50	
Чи маєте Ви потребу в консультуванні від фахівців галузі для започаткування органічного агровиробництва?				
Так	41	63	10	46
Ні	59	37	90	54
Якого виду інформації (з яких питань), необхідної для здійснення органічного агровиробництва, Ви очікуєте від фахівців цієї галузі?				
Проведення інспекцій та сертифікації підприємства	68	72	46	65
Правильна агротехніка	10	14	2	8
Органічне удобрення	10	12	-	7
Охорона рослин	22	12	4	14
Ротація сівозмін	-	16	-	9
Досягнення науки	21	18	43	31
Ринок збуту продукції	25	23	28	26
Вихід підприємства на зовнішні ринки органічної продукції	10	26	18	17

Джерело: за даними соціологічних досліджень автора.

Важливою умовою забезпечення комерційного успіху підприємства на ринку органічної продукції є орієнтація кінцевих результатів діяльності на потреби й запити споживачів, забезпечення ефективного їх задоволення. Поліпшення збуту органічної сільськогосподарської продукції товарови-

робники вбачають у вдосконаленні реклами – 56% опитаних респондентів, у розширенні ринку збуту органічної продукції – 85, та в потребі організації збутових кооперативів органічних товаровиробників – 41%.

Першопричиною відсутності належного поживавлення на органічну продукцію, як із

боку попиту, так і пропозиції є надто низький рівень закупівельних цін на неї порівняно із традиційною продукцією. Адже лише 12% опитаних керівників реалізують вироблену органічну продукцію за цінами, які на 10% перевищують ціни, які представлені на традиційному ринку. Через відсутність належної інфраструктури органічного сектору, несформованість органічного ринку, а також невеликі партії продукції для продажу, органічні товаровиробники часто змушені збувати її як традиційну продукцію. Це є ознакою того, що український споживач поки що не готовий належно оплачувати за високу якість органічної продукції.

Процес переходу вітчизняних сільгосптоваровиробників на органічне агровиробництво обтяжений певними проблемами, які пов'язані із формуванням сприятливої державної політики і відповідної законодавчо-нормативної бази. Слід зауважити, на формування вітчизняного органічного сектора можуть також належним чином впливати: по-перше, необхідність дотримання нашої

державою глобальних угод щодо навколишнього природного середовища; по-друге, гармонізація і взаємне визнання національних органічних стандартів на міжнародному рівні; по-третє, розвиток знань у галузі органіки й інноваційні винаходи у сфері ресурсного забезпечення органічного агровиробництва.

Таким чином, у результаті проведеного SWOT-аналізу формування органічного агровиробництва і соціологічного дослідження керівників агроформувань встановлено, що широкомасштабний перехід аграрних підприємств на органічне сільськогосподарське виробництво потребує не тільки глибокого розуміння товаровиробниками агро-екологічних процесів та інформаційно-консультаційної допомоги з боку дорадчих сільськогосподарських служб, а й реальної державної підтримки суб'єктів господарювання за рахунок надання їм урядових грантів, субсидій, кредитів для формування цілісної системи органічного агровиробництва в Україні.

Висвітлено результати системного аналізу важливих чинників, які впливають на формування і подальший розвиток органічного агровиробництва, виявлено потребу у державній підтримці за рахунок надання урядових грантів, субсидій та кредитів цьому інноваційному напрямку господарювання для формування цілісної системи органічного агровиробництва в Україні.

Освещены результаты системного анализа важных факторов, влияющих на формирование и дальнейшее развитие органического агропроизводства, выявлена потребность в государственной поддержке за счет предоставления правительственных грантов, субсидий и кредитов этому инновационному направлению хозяйствования для формирования целостной системы органического агропроизводства в Украине.

An article highlights the results of systematic analysis of key factors influencing the formation and further development of organic agricultural production, identifies the need for government support through the provision of government grants, subsidies and credits this innovative direction of management to form an integrated system of organic agricultural production in Ukraine.

*

Л.М. ПАРХОМЕНКО, науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Механізм державної підтримки виробництва цукрової сировини в Україні

До початку ринкових змін в Україні державна політика щодо аграрної сфери полягала у значній підтримці сільського господарства. Підтримувалися, з одного боку, низькі ціни на сільськогосподарську продукцію для споживачів, з іншого – високі ціни для товаровиробників.

З переходом до ринкових відносин було запроваджено ряд заходів щодо створення системи цін у вітчизняному агропромисловому підкомплексі країни, яка б орієнтувала його ланки на кінцеві результати та забезпечувала ефективну діяльність сільськогосподарських і переробних підприємств. Проте

боку попиту, так і пропозиції є надто низький рівень закупівельних цін на неї порівняно із традиційною продукцією. Адже лише 12% опитаних керівників реалізують вироблену органічну продукцію за цінами, які на 10% перевищують ціни, які представлені на традиційному ринку. Через відсутність належної інфраструктури органічного сектору, несформованість органічного ринку, а також невеликі партії продукції для продажу, органічні товаровиробники часто змушені збувати її як традиційну продукцію. Це є ознакою того, що український споживач поки що не готовий належно оплачувати за високу якість органічної продукції.

Процес переходу вітчизняних сільгосптоваровиробників на органічне агровиробництво обтяжений певними проблемами, які пов'язані із формуванням сприятливої державної політики і відповідної законодавчо-нормативної бази. Слід зауважити, на формування вітчизняного органічного сектора можуть також належним чином впливати: по-перше, необхідність дотримання нашої

державою глобальних угод щодо навколишнього природного середовища; по-друге, гармонізація і взаємне визнання національних органічних стандартів на міжнародному рівні; по-третє, розвиток знань у галузі органіки й інноваційні винаходи у сфері ресурсного забезпечення органічного агровиробництва.

Таким чином, у результаті проведеного SWOT-аналізу формування органічного агровиробництва і соціологічного дослідження керівників агроформувань встановлено, що широкомасштабний перехід аграрних підприємств на органічне сільськогосподарське виробництво потребує не тільки глибокого розуміння товаровиробниками агро-екологічних процесів та інформаційно-консультаційної допомоги з боку дорадчих сільськогосподарських служб, а й реальної державної підтримки суб'єктів господарювання за рахунок надання їм урядових грантів, субсидій, кредитів для формування цілісної системи органічного агровиробництва в Україні.

Висвітлено результати системного аналізу важливих чинників, які впливають на формування і подальший розвиток органічного агровиробництва, виявлено потребу у державній підтримці за рахунок надання урядових грантів, субсидій та кредитів цьому інноваційному напрямку господарювання для формування цілісної системи органічного агровиробництва в Україні.

Освещены результаты системного анализа важных факторов, влияющих на формирование и дальнейшее развитие органического агропроизводства, выявлена потребность в государственной поддержке за счет предоставления правительственных грантов, субсидий и кредитов этому инновационному направлению хозяйствования для формирования целостной системы органического агропроизводства в Украине.

An article highlights the results of systematic analysis of key factors influencing the formation and further development of organic agricultural production, identifies the need for government support through the provision of government grants, subsidies and credits this innovative direction of management to form an integrated system of organic agricultural production in Ukraine.

*

Л.М. ПАРХОМЕНКО, науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Механізм державної підтримки виробництва цукрової сировини в Україні

До початку ринкових змін в Україні державна політика щодо аграрної сфери полягала у значній підтримці сільського господарства. Підтримувалися, з одного боку, низькі ціни на сільськогосподарську продукцію для споживачів, з іншого – високі ціни для товаровиробників.

З переходом до ринкових відносин було запроваджено ряд заходів щодо створення системи цін у вітчизняному агропромисловому підкомплексі країни, яка б орієнтувала його ланки на кінцеві результати та забезпечувала ефективну діяльність сільськогосподарських і переробних підприємств. Проте

досягти очікуваного результату не вдалося. Формування цінової політики в бурякоцукровому підкомплексі нині є однією з важливих проблем регулювання ринку.

Питання державного регулювання у бурякоцукровій галузі висвітлювали у своїх працях О.М. Шпичак, М.Ю. Коденська, О.М. Варченко, С.А. Стасіневич, В.С. Бондар, А.С. Фурса та інші вітчизняні вчені. Однак особливості державного регулювання в аспекті удосконалення механізму визначення мінімальних цін на цукрові буряки та розрахунку коштів для державної підтримки виробництва цукрових буряків потребують поглиблених досліджень у сучасних ринкових умовах.

Буряківництво в Україні розвивається в умовах невизначеності, стрімкого зростання цін на матеріальні ресурси, що зумовлює нестабільність посівів та обсягів виробництва цукрових буряків, підвищення собівартості продукції і не забезпечує не тільки розширеного відтворення буряківництва, а й призводить до низького рівня рентабельності, в окремі роки – до збитковості.

Бурякоцукрове виробництво як матеріало- і трудоемна галузь потребує продуктивних земель, достатньої кількості органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин, технічних засобів. Отже, ціна на цукрові буряки має стимулювати розвиток галузі, бути достатньою для відшкодування всіх витрат і забезпечувати її розширене відтворення.

Порядок визначення мінімальних цін на цукрові буряки затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2000 р. № 868 та передбачає встановлення мінімальних цін на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру квоти "А" (граничний обсяг поставки цукру на внутрішній ринок). Мінімальна ціна на цукрові буряки визначається з урахуванням нормативних витрат на виробництво 1 т цукрових буряків у заліковій вазі базисної цукристості 16% на умовах франко-поле і мінімального прибутку. Для визначення фактичних мінімальних цін на цукрові буряки у разі відхилення їх цукристості від базисної застосовуються коефіцієнти перерахунку цін. Мінімальні ціни на цукрові буряки,

умови їх застосування визначаються щороку Кабінетом Міністрів України і мають встановлюватися до 1 січня наступного року із застосуванням щомісячних індексів інфляції. На практиці ці норми законодавчих актів не виконуються, часто постанови приймаються у березні-квітні, а індексація жодного разу не проводилась. На нашу думку, мінімальну ціну на цукрові буряки, що представляють для виробництва цукру квоти "А", необхідно встановлювати щорічно не пізніше 1 жовтня року, що передуює маркетинговому, із застосуванням щомісячних індексів інфляції. Це дозволить бурякосійним підприємствам розрахувати ефективність виробництва коренеплодів до настання підготовки ґрунту під посіви цукрових буряків.

Як зазначалося, розмір мінімальних цін на цукрові буряки має встановлюватися на рівні, що забезпечує прибутковість виробництва продукції. Однак затверджені в окремі роки мінімальні ціни на цукрові буряки не забезпечують прибутковості виробництва і навіть не відшкодовують витрат на виробництво продукції (табл. 1).

Так, за період з 2004/05 по 2010/11 МР рівень мінімальних цін на цукрові буряки був нижче собівартості, що зумовило суттєве зменшення обсягів виробництва цукрових буряків. Таким чином, за весь період застосування мінімальних цін на цукрові буряки їх рівень був штучно занижений та жодного разу вони не індексувалися з урахуванням рівня інфляції, як це передбачено законодавством. Таким чином, важливий важіль цінового регулювання не діє. Нами розраховано мінімальну ціну на цукрові буряки, що має забезпечити прибутковість виробництва даного виду продукції з використанням методичних підходів до визначення нормативів витрат виробництва сільськогосподарської продукції та мінімальних цін на них, обґрунтованих у ННЦ „Інститут аграрної економіки”¹. Разом з тим розраховано еквівалентні ціни 1 т цукрових буряків із визначенням нормативної собівартості виробництва коренеплодів і маси прибутку на авансований капітал, виходячи з норми прибутку на капітал – 4,0%.

¹ Нормативні витрати, ціни, баланси сільськогосподарської продукції в Україні та країнах світу / О.М. Шпичак, Ю.Я. Гапусенко, С.А. Стасіневич та ін.; за ред. О.М. Шпичака, Ю.Я. Гапусенка. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2006. – 693 с.

1. Мінімальні ціни на цукрові буряки, собівартість, ціни реалізації та рентабельність (грн/т, %)

Маркетинговий рік	Мінімальна ціна цукрових буряків (без ПДВ), грн/т	Повна собівартість, грн/т	Відхилення мінімальної ціни від повної собівартості, %	Ціна реалізації цукрових буряків (без ПДВ), грн/т	Відхилення мінімальної ціни від ціни реалізації, %	Рівень рентабельності цукрових буряків, %
2000/01	115,8	110,6	4,7	117,4	-1,4	6,1
2001/02	137,5	134,2	2,5	136,2	0,9	1,5
2002/03	137,5	137,3	0,1	125,4	9,6	-8,6
2003/04	137,5	131,2	4,8	139,3	-1,3	6,2
2004/05	137,5	137,6	-0,1	136,5	0,7	-0,8
2005/06	141,67	170,3	-16,8	178,5	-20,6	4,8
2006/07	162,5	168,5	-3,6	187,2	-13,2	11,1
2007/08	141,67	179,9	-21,3	160,0	-11,5	-11,1
2008/09	141,67	209,2	-32,3	224,0	-36,8	7,1
2009/10	214,9	305,2	-29,6	418,1	-48,6	37,0
2010/11	291,66	417,6	-30,2	487,3	-40,15	16,7
2011/12	339,24	н.д.	н.д.	516,0*	-34,3	36,5*

* Очікувані дані.

Джерело: розрахунки автора.

За нашими розрахунками, мінімальна ціна на цукрові буряки, обчислена на підставі нормативної собівартості та 5 % рентабельності при цінах на використані у виробництві коренеплодів трудові, матеріально-

технічні та земельні ресурси станом на 1 вересня 2011 р., становить 537,1 грн/т, а законодавчо встановлена мінімальна ціна на цукрові буряки на цей період визначена на рівні 339,24 грн/т (табл. 2).

2. Розрахунок нормативної собівартості, мінімальної ціни та еквівалентної ціни 1 т цукрових буряків

№ п/п	Показники	2011 р.	Прогноз на 2012 р.
	Урожайність цукрових буряків, т/га	36,0	36,0
	Витрати на 1 т продукції, грн		
1	Оплата праці (пряма і непряма), люд.-год	51,65	56,66
2	Відрахування на соціальні заходи	19,21	21,07
3	Насіння, п.о.	48,00	52,40
4	Мінеральні добрива, кг д.р. NPK	77,01	83,36
5	Органічні добрива, т	32,50	35,00
6	Засоби захисту рослин	21,67	23,71
7	Пально-мастильні матеріали, кг	134,19	144,94
8	Амортизація	50,77	54,35
9	Поточний ремонт основних засобів	20,31	21,74
10	Плата за оренду земельних ділянок або часток (паїв)	9,96	9,96
11	Інші матеріальні витрати (включаючи фіксований податок)	12,8	13,9
12	Виробничі витрати, всього (виробнича собівартість)	478,1	517,1
13	Витрати на збут	33,5	36,2
14	Повна собівартість товарної продукції у заліковій вазі	511,6	553,3
15	Мінімальна ціна, що забезпечує 5 % рентабельності	537,1	580,9
16	Норма прибутку, %*	4,0	4,0
17	Маса прибутку	46,1	49,6
18	Рівень рентабельності, %	9,0	9,0
19	Еквівалентна ціна, що забезпечує 4 % норму прибутку, грн	558,0	602,8

* Норма прибутку в середньому по економіці України за 2001-2010 рр.

Джерело: розрахунки автора.

Таким чином, затверджена законодавчим актом мінімальна ціна на цукрову сировину занижена відносно фактичної реалізаційної ціни на 197,9 грн на 1 т цукрових буряків та 7124,4 грн на 1 га вирощеної продукції. Прогнозний розрахунок мінімальної ціни 1 т цукрових буряків в Україні на 2012 р. визначений нами на рівні 580,9 грн. Постановою Кабінету Міністрів України «Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1 вересня 2012 р. до 1 вересня 2013 р.» від 11 квітня 2012 р. № 290 встановлено мінімальну ціну на коренеплоди у розмірі 339,85 грн/т. Різниця у мінімальних цінах на 2012 р., затверджених урядовою постановою та за нашими розрахунками, становить 241,1 грн на 1 т і 8680,0 грн на 1 га цукрових буряків. Отже, продовжується практика встановлення занижених мінімальних цін на продукцію бурякоцукрового підкомплексу, що зумовлює неефективність механізму державного регулювання галузі.

Вперше механізм стимулювання сільськогосподарських товаровиробників у вирощуванні цукрових буряків було запроваджено у 2008 році на виконання Постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробництва продукції рослинництва”. Було встановлено дотації на цукрові буряки для виробництва цукру в межах квоти „А” на рівні 750 грн на 1 га посівів¹. Не змінився розмір державної підтримки виробництва цукрових буряків і у наступному 2009 році, бюджетні кошти сільськогосподарським підприємствам спрямовувались у розмірі 750 грн на 1 га посівів цукрових буряків². Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку використання у 2010 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки виробництва продукції

рослинництва” у 2010 році бюджетні кошти виділялися сільськогосподарським підприємствам для виплати дотацій на вирощування коренеплодів для виробництва цукру в межах квоти у розмірі 500 грн на 1 га посівів³. З метою реалізації положень постанови, управління агропромислового розвитку райдержадміністрацій за місцем провадження діяльності сільськогосподарської продукції утворюють спеціальні комісії. На дотацію можуть розраховувати сільськогосподарські підприємства, які вирощують цукрові буряки, крім: визнаних банкрутами або щодо яких порушено справу про банкрутство, або які мають прострочену більш як півроку заборгованість перед державним і місцевим бюджетами, іншими цільовими фондами. Проте, рівень державної підтримки виробництва цукрових буряків встановлено недостатній для забезпечення розширеного відтворення у буряківництві.

Для бурякосійного підприємства важливо отримати ціну за реалізовані цукрові буряки, еквівалентну понесеним матеріальним витратам на виробництво продукції та з урахуванням можливості для відтворення вкладених ресурсів.

Еквівалентна ціна забезпечує розширене відтворення виробництва, формується на основі середньогалузевих нормативів витрат і середньої по економіці країни норми прибутку на авансований капітал⁴. Прибуток, розрахований з урахуванням його середньої норми на авансований капітал, є базисом еквівалентності обміну, ціноутворення, за яких сфери економічної діяльності знаходяться в однакових стартових умовах. Норма прибутку повинна розраховуватися Міністерством економічного розвитку і торгівлі та затверджуватися Кабінетом Міністрів України⁵.

¹ Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробництва продукції рослинництва: Постанова Кабінету Міністрів від 21 лютого 2007 р. № 256 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/256-2007-p>.

² Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки виробництва продукції рослинництва: Постанова Кабінету Міністрів від 3 червня 2009 р. № 625 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/625-2009-p>.

³ Про затвердження Порядку використання у 2010 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки виробництва продукції рослинництва: Постанова Кабінету Міністрів від 29 вересня 2010 р. № 897 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/897-2010-p>.

⁴ Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, Л.М. Пархоменко [та ін.] // Економіка АПК. – 2008. – № 1. – С. 3-20.

⁵ Проблеми ціноутворення у розвитку аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник // Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку. наук. збір. за матеріалами VII Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: АРАТТА, 2009. – С. 168-171.

Слід зазначити, що в ринкових умовах ціна визначається під впливом попиту і пропозиції. Розрахунок мінімально допустимого рівня ціни здійснюється для визначення різниці між нею та ринковою ціною, яка фактично складається на ринку. Ця різниця свідчить про розмір необхідної дотації по відповідному виду продукції для беззбиткового виробництва. За нашими розрахунками, прогнозний розмір дотації у 2012 р. для беззбиткового виробництва цукрових буряків із

забезпеченням товаровиробників мінімального прибутку на рівні 5% рентабельності становить 20,5 грн на 1 т реалізованих коренеплодів (табл. 3).

У сучасних умовах для забезпечення еквівалентності міжгалузевого обміну ціни на цукрові буряки необхідно визначати з урахуванням норми прибутку. Нині у бурякосійних підприємствах гостро постала проблема державної підтримки шляхом компенсації різниці між еквівалентною та ринковою ціною.

3. Прогнозний розрахунок коштів для державної підтримки виробництва цукрових буряків на 2012 р.

Показник	На 1 га	На 1 т
Вартість основних виробничих засобів, грн	29347,2	815,2
Вартість оборотних засобів з урахуванням коефіцієнта обороту (коефіцієнт 0,85), грн	15267,6	424,1
Вартість капіталу – всього, грн	44614,8	1239,3
Прибуток на основний капітал на рівні 4 %	1785,6	49,6
Прогнозна реалізаційна ціна цукрових буряків, грн		560,4
Мінімальна ціна на цукрові буряки законодавчо затверджена, грн		339,85
Розрахункова мінімальна ціна на цукрові буряки, що забезпечує 5 % рентабельності, грн		580,9
Розрахункова еквівалентна ціна цукрових буряків (з урахуванням норми прибутку на основний капітал 4 %), грн		602,8
Розмір необхідної дотації, грн	1526,4	42,4

Джерело: розрахунки автора.

З метою забезпечення еквівалентності обміну між сільським господарством та іншими галузями національного господарства при формуванні еквівалентної ціни на цукрові буряки нами взято норму прибутку на рівні 4 %, що склалася у середньому по економіці України за 2001-2010 рр. Розрахунки свідчать, що різниця між еквівалентною та ринковою ціною у 2012 р. становить 42,4 грн на 1 т цукрових буряків. Це кошти, які недоотримують сільськогосподарські товаровиробники при реалізації цукрових коренеплодів. Таким чином, розмір державної підтримки для еквівалентного обміну та розширеного відтворення у буряківництві при прогнозній урожайності коренеплодів 36 т/га має становити 1526,4 грн на 1 га цукрових буряків.

Запропонований рівень мінімальних цін враховує стан внутрішнього ринку, забезпечує просте відтворення витрат на виробництво продукції. Затвердження науково обгру-

нтованих мінімальних цін на цукрові буряки сприятиме покращенню роботи галузі, дозволить забезпечити її мінімальними обіговими коштами, насамперед для здійснення стабільних розрахунків між бурякосійними підприємствами та цукровими заводами, сприятиме відходу від давальницької схеми переробки цукросировини, дасть змогу зберегти потенціал бурякоцукрової галузі та забезпечити продовольчу безпеку країни.

Необхідно передбачити у Державному бюджеті України на 2012 рік виділення коштів для державної підтримки виробництва цукрових буряків у межах квоти "А" у розрахунку на 1 га посівів у розмірі 1526,4 грн, що забезпечить розширене відтворення галузі.

Розрахований розмір державної підтримки цукрових буряків у розрахунку на 1 га посівів стимулюватиме виробництво солодких коренеплодів, дасть можливість стабільно й ефективно розвивати бурякоцукрове виробництво, відновити матеріально-

технічну базу на новій техніко-технологічній основі, забезпечити продуктивне використання землі, впровадити ефективну цукробурякову сівозміну, підвищуючи професіональність працівників галузі.

Таким чином, реалізація окреслених завдань можлива за умови пріоритетності бурякоцукрового виробництва і державного протекціонізму його розвитку на основі визначеної системи заходів.

Проаналізовано механізм державного регулювання у бурякоцукровій галузі України. Визначено проблеми та шляхи удосконалення розрахунку мінімальних цін на цукрові буряки. Обчислено суму коштів для державної підтримки виробництва цукрових буряків.

Проанализирован механизм государственного регулирования в свеклосахарной отрасли Украины. Определены проблемы и пути усовершенствования расчета минимальных цен на сахарную свеклу. Осуществлен расчет средств для государственной поддержки производства сахарной свеклы.

The mechanism of state leverages for state regulation in beet and and sugar sector of economy of Ukraine is analysed. The problem of calculation of minimum price on beets and the solutions to it.

* * *

*Д.А. СОБОЛЕВ, кандидат економічних наук
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Роль інструментів державного регулювання у вдосконаленні логістичної системи торгівлі зерном в Україні

Україна набуває статусу одного з провідних гравців на світовому ринку зернових культур завдяки наявним конкурентним перевагам, зокрема сприятливим природно-кліматичним умовам, наявності великих земельних площ і застосуванню вітчизняних технологій сільськогосподарського виробництва.

Регіони України залежно від кількості вирощування та споживання зерна поділяються на зерновироблювані (вирощують більше, ніж споживають) і зерноспоживані. Першими є 10 областей: Дніпропетровська, Одеська, Полтавська, Харківська, Кіровоградська, Миколаївська, Вінницька, Черкаська, Запорізька та Херсонська. На них припадає 60–65 % валового збору. Усі інші області – зерноспоживані, серед яких виділяються п'ять: Чернівецька, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області, які забезпечують власне споживання менше ніж на 50%¹.

Вихідні умови для маркетингу зернових і олійних культур в Україні дуже сприятливі. Серцевина українських чорноземів знаходиться близько до портів з водами, які не замерзають цілий рік, забезпечуючи доступ до основних ринків Північної Африки й Близького Сходу. Український експорт не долає великі відстані та не перетинає національні кордони на своєму шляху, як у випадку експорту з Росії чи Казахстану.

Подібна унікальна комбінація порівняльних переваг лежить в основі відновлення статусу нашої країни як провідного гравця на ринку зернових культур Чорноморського регіону і це підтверджується наступними цифрами: за останні 10 років загальні обсяги виробництва зернових в Україні зросли майже в 1,4 раза (з 38,4 млн т у 2001/2002 МР до 54,9 у 2011/2012 МР), при цьому їхній експорт зріс майже у 2,6 раза (з 9 млн т у 2001/2002 МР до 23,1 млн т у 2011/2012 МР)².

За висловлюванням академіка НААН М. Безуглого, обсяг виробництва на рівні 50 млн т «повинен стати ординарною нормою для хліборобів, а рекордним урожаєм для України необхідно вважати вал зерна 70-80 млн т. На нього ми вийдемо найближчим часом – років через п'ять-шість»³. Подібний прогноз фактично означає офіційне визнання того факту, що відбуватиметься подальше нарощування темпів інтеграції національного сільського господарства у світову економіку й Україна поглиблюватиме власну спеціалізацію у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції.

У середньо- та довгостроковій перспективі національний аграрний сектор відчуватиме зростаючий вплив глобалізації, коли країни все частіше конкурують між собою у сфері виробництва і реалізації продукції, а також у міжнародній торгівлі.

¹ Старостенко А. Развитие внутреннего рынка зерна: потребление и прогноз на ближайшие годы. Зерновой баланс страны / А. Старостенко // Зернові продукти і комбікорми. – 2006. – № 1. – С. 30–35.

² За даними Іноземної Сільськогосподарської Служби Міністерства сільського господарства США <<http://www.fas.usda.gov/psdonline/>>

³ Інтернет-видання «Lb.ua» <http://economics.lb.ua/food/2012/01/30/134254_urozhay_v_50 mln_tonn_zerna_dolzhen_stat.html>

Україна успадкувала від колишнього СРСР цілісний комплекс зернозберігаючих підприємств, які системно розташовані в зоні вирощування зерна та доповнюються новозбудованими зерносховищами. Таким чином, інфраструктура зберігання й перевалки зерна сформована і функціонує. Під інфраструктурою ми розуміємо комплекс організацій різної галузевої належності, під логістикою – комплекс видів діяльності (інтегрована функція)¹. Слід приділяти основну увагу саме логістиці зернових культур, удосконаленню та модернізації функцій, а також інструментів логістики, які були б здатні суттєво підвищити конкурентоспроможність українського зернового експорту. Адже на нинішній час конкурентні переваги одержують за рахунок стрімкого розвитку інформаційних технологій, що підтримують менеджмент, уніфікації в масштабі глобальних потреб споживачів.

Нині домінують дві основні передумови глобального моделювання логістичних ланцюгів. Перша з них – це територіальна інтеграція, друга – товарна. Це впливає з того, що світовий ринок ХХІ ст., який охопила не тільки переорієнтація, але й диверсифікація попиту, впливає на підприємства (окремі ланки логістичного ланцюга).

Логістика зернових набуває глобального масштабу завдяки дії низки чинників, зокрема: зниженню логістичних витрат і поліпшенню логістичного сервісу; необхідності збільшення обсягу продажів за рахунок освоєння нових ринків; появі міжнародних логістичних посередників з розвиненою глобальною інфраструктурою, новітніх технічних засобів й інформаційних технологій; подальшому розвитку процесів міжнародної торгівлі, дерегулюванню транспорту, зменшенню навантаження на екологію та імплементації інноваційних рішень в інфраструктуру глобальних логістичних систем (автоматизовані системи складування, глобальні інформаційні мережі (Інтернет, GPS)).

Такі процеси впливають на скорочення часу доставки продукції. Враховуючи це, необхідно шукати відповіді на питання про місце і роль логістики в зростанні конкурентоспроможності на глобальному ринку. На думку Д. Бауерсокса й Д. Клоса – провідних західних спеціалістів у галузі логістичного менеджменту, – основними рушійними силами формування глобальної логістики як напряму є: 1) постійне зростання світової економіки; 2) експансія найновіших технологій; 3) розвиток та інтеграція макрорегіональних господарських структур; 4) нові можливості для формування глобальних логістичних ланцюгів (каналів); 5) реалізація процедур дерегулювання, що проводяться багатьма країнами для прискорення і здешевлення просування матеріальних потоків².

Останній фактор є особливо важливим у контексті розвитку зернової логістики в Україні. Створення ефективної системи маркетингу й інфраструктури є, мабуть, найкращим видом підтримки сільського господарства, який можуть забезпечити посадовці: зниження вартості перевезення однієї тонни зерна на 5% принесе фермерам додатково 200 млн дол. США у перерахунку на 40 млн т урожаю (40 млн т використовується тут як оцінка середнього врожаю зернових в Україні протягом останніх років). Це майже чверть загального обсягу підтримки сільського господарства в Україні.

Слід зазначити, що навіть незначне втручання у систему маркетингу, наприклад, у вигляді обов'язкової необґрунтованої з погляду світових стандартів, але водночас коштовної сертифікації, може приносити неабияку вигоду тим, хто її здійснює.

Наприклад, експортери українського зерна повинні одержати ветеринарний та фітосанітарний сертифікати, а також сертифікат якості. Тестування й неофіційні платежі, необхідні для прискорення проходження цих процедур, спричиняють суттєві витрати, що призводить до збільшення маркетингових витрат від елеватора до порту приблизно в

¹ Окландер М.А. Логістика: підруч. / М.А. Окландер. – К.: Центр навч. літ., 2008. – С. 26

² Bowersox D. J., Closs D.J. Logistical Management / The Integrated Supply Chain Process. The McGRAW-HILL Companies, inc. New York, 1996.

60 грн на тонні. Ці додаткові витрати є абсолютно невиправданими, адже одержані сертифікати не мають великої цінності на світових ринках, а торговельні компанії у будь-якому разі мають платити за проходження сертифікації за міжнародними стандартами, щоб задовольнити вимоги імпортерів. Навіть якщо українська сертифікація виправдана, у певних випадках, доцільно об'єднати три вищезазначені процедури сертифікації.

Іншим інституційним обмеженням на ринку зернових та олійних культур, що породжує надмірні маркетингові витрати, є вимога роздільного зберігання збіжжя за класами. Усі шість класів пшениці згідно з українською класифікацією повинні зберігатися окремо. Це стосується і трьох класів ріпаку й ін. Відповідно до специфікацій, які вимагаються на світових ринках, змішування зернових та олійних культур не дозволяється до вантаження продукції у портах. Необхідність утримувати окремі потужності для кожного класу збільшує витрати на зберігання продукції. При цьому рівень завантаженості потужностей (обсяг середнього наповнення окремого складу) зменшується. Іншими чинниками, що збільшують маркетингові витрати, є: надання вагонів для перевезення зерна від елеваторів до портів, вимоги обов'язкової фумігації тощо.

За підрахунками фахівців ТОВ «СП Нібулон» лише на оплату рахунків, що пов'язані з портовими зборами, товаровиробник витрачає по 4 дол. на кожен тону зерна. Ще 3 дол. йде на оплату карантинних послуг портових елеваторів. Загальна сума витрат на цій ланці доходять інколи до 8-10 дол. Відповідно до чинного законодавства мінімальні акордні збори в портових підприємствах за послуги з навантаження-вивантаження без урахування ПДВ мають становити 4,5 дол. на тону зерна. Фактично вартість цих робіт, включаючи визначення якості зерна, адміністративні й експедиторські послуги, становить від 10,5 до 16,5 дол.¹

Інтенсивне державне втручання у функціонування логістичних систем не дає змоги повною мірою реалізувати ті фактори, без яких неможливе ефективне управління логістичними ланцюгами, а саме: підвищення точності планування за рахунок єдиних інформаційних каналів, синхронізації бізнес-процесів, спільного прогнозування попиту; поліпшення якості оперативного управління за рахунок безперервного моніторингу всього ланцюга поставок, своєчасного визначення відхилень і порушень у ланцюгу поставок; скорочення частини витрат на маркетинг та логістику за рахунок ліквідації бізнес-процесів, пов'язаних із невизначеністю в закупівлях, складуванні й збуту².

З очікуваним зростанням виробництва зерна та олійних у майбутньому, інвестиції у розбудову фізичної інфраструктури, елеваторів, залізничних колій, потужностей у портах продовжуватимуть відігравати значну роль. Приватні фірми продемонстрували, що готові здійснювати такі інвестиції, а отже, їм має бути надана можливість продовжувати інвестувати. Для поліпшення функціонування залізниці доцільно розглянути форми публічного й приватного партнерства у сфері підтримання та поліпшення ліній сполучення між основними регіонами виробництва й портами. Законодавці мають зосередитися на усуненні інституціональних чинників формування надмірних маркетингових витрат.

Слід спростити вимоги сертифікації та скасувати непотрібні процедури. Торговельні компанії повинні одержати можливість опротестовувати будь-яку процедуру сертифікації чи обмеження у маркетинговій системі (наприклад, вимогу щодо роздільного зберігання за класами). Якщо протягом року з моменту подання протесту компетентні урядові органи нездатні надати наукове обґрунтування необхідності якоїсь процедури чи обмеження, яке підтримувалося б незалежними експертами, то така процедура або обмеження мають бути негайно скасовані.

¹ Євтєєв О. Логістика як складова вартості зерна / О. Євтєєв // Агропрофі. – 2011. - № 41-42(166).

² Лиса С. Методичні підходи до оцінювання логістичних ланцюгів торговельних мереж / С. Лиса // Вісн. КНТЕУ. – 2010. – №4. – С. 56–63.

З метою вдосконалення процесу оформлення відповідних сертифікатів слід розглянути можливість їх поступового переведення в електронну форму. Такий крок дасть змогу зекономити на вартості бланків і скоротити час, необхідний на виготовлення відповідного документа та його передачі власникові вантажу.

Ще одним важливим кроком на шляху підвищення ефективності логістики має стати публічний діалог щодо оприлюднення балансів зернових культур між державними органами, громадськістю й бізнесом. Зазначене сприятиме прогнозуванню дії всіх учасників ринку та зростанню рівня довіри між владою і бізнесом, що є ключовим момен-

том для забезпечення практичного функціонування ринку ф'ючерсних контрактів. У свою чергу це дасть змогу заздалегідь планувати перевезення партій зернових культур, що сприятиме ефективнішому плануванню перевезень та зниженню витрат.

На нашу думку, подальше вдосконалення зернової логістики й через це – зростання конкурентоспроможності українського зернового експорту полягає у спрощенні процедур державного регулювання та контролю, яке приведе до скорочення часу розгляду, зменшення кількості й здешевлення вартості одержання дозвільних документів на зберігання і перевезення зернових культур.

 Досліджено окремі аспекти функціонування зернової логістики у контексті взаємодії з органами державної влади. Наведено авторське бачення змін, які необхідно внести у систему державного регулювання з метою підвищення її ефективності та скорочення витрат учасників ринку.

 Исследованы некоторые аспекты функционирования зерновой логистики в контексте взаимодействия с органами государственной власти. Приведено авторское видение изменений, которое необходимо внести в систему государственного регулирования с целью повышения ее эффективности и сокращения затрат участников рынка.

 An article studies several aspects of functioning of seed logistics within the framework of cooperation with state bodies. An authour presents his overview of possible changes within the system of state leverages that are neccessary for enhancement of its efficiency level and reduction of expenses of the market participants.

* * *

В.В. ВОЛЬСЬКА, кандидат економічних наук
Житомирський національний агроекологічний університет

Бухгалтерський облік як складова системи управління підприємством

Незалежно від соціально-економічних відносин дані бухгалтерського обліку завжди були основним джерелом інформації для управління. Економічна ситуація в Україні призвела до диспропорційного її розвитку, який пов'язаний з нестабільною динамікою фінансових результатів діяльності підприємств. Такі результати є наслідком неефективного управління економічними ресурсами, які становлять національне багатство. Причиною вказаних явищ є відсутність своєчасної та достовірної інформації про них як на рівні підприємства, так і на рівні держави. Важливе значення для аналітичних служб різних рівнів управління має бухгалтерська звітність, що надає надійність інформації та можливість її мобілізації. В сучасних ринкових умовах важливе значення слід приділяти науковим досягненням розвитку бухгалтерського обліку, які будуть адекватними розвитку соціально-економічних відносин у державі.

Серед видатних зарубіжних і вітчизняних учених, що здійснили вагомий внесок у розвиток облікових систем на різних історичних етапах, слід назвати Ф.Ф. Бутинця, М.Т. Білуху¹, С.Ф. Голова², В.М. Жука³, Р. Паркер⁴, П.Т. Саблука, М.Й. Маліка, Ю.С. Коваленко⁵, Малюгу Н.М., П. Страсс-

ман⁶, Ю.С. Цал-Цалка⁷. Однак потребують більш досконалого дослідження питання розвитку бухгалтерського обліку як однієї з найважливіших складових у системі управління.

Мета статті – обґрунтування теоретичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо раціоналізації бухгалтерського обліку для забезпечення потреб управління суспільно-економічним відтворенням. Методологічною основою дослідження є принципи системного аналізу та фундаментальні положення теорії бухгалтерського обліку.

В умовах розвитку ринкової економіки в Україні, її інтеграції у світовий простір бухгалтерський облік є важливим засобом у системі управління підприємствами, яке потребує постійної інформації про здійснення господарських процесів, їхній характер і обсяг, про наявність майнового, трудового, фінансового потенціалу, про фінансові результати діяльності. Основним джерелом такої інформації є дані бухгалтерського обліку, які систематизуються у фінансову звітність. Остання має особливе значення для управління підприємством, оскільки використовується для аналізу ефективності його функціонування.

Підкреслюючи значення бухгалтерського обліку в управлінні господарською діяльністю, німецький вчений-економіст І.Ф. Шерр ще наприкінці ХІХ ст. писав, що "Бухгалтерський облік – непогрішний суддя минулого, необхідний керівник сучасного й на-

¹ Білуха М.Т. Теорія бухгалтерського обліку: підручник для студ. екон. спец. вищих навч. закл. освіти / М.Т. Білуха. – К., 2000. – 690 с.

² Голова С. Международные стандарты финансовой отчетности: современное состояние и применение / С. Голова // Бухгалтерский учет и аудит. – 2005. – № 8-9. – С. 88-100.

³ Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: монографія / Жук В.М. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

⁴ Parker R.H. Macmillan Dictionary of Accounting. Second Edition. There Macmillan Press Ltd. 1992.

⁵ Саблук П.Т. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств: методичні рекомендації / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, Ю.С. Коваленко. – К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2003. – 204 с.

⁶ Страссман П.А. Информация в век электроники: проблема управления / П.А. Страссман. – М., 1987.

⁷ Цал-Цалко Ю.С. Удосконалення економічного механізму оцінки платоспроможності суб'єктів підприємництва / Ю.С. Цал-Цалко // Вісник ЖІТІ. – 2006. – № 1. – С. 185-195.

дійний консультант майбутнього кожного підприємства"¹.

Важливою проблемою бухгалтерського обліку як складової системи управління є синтез сучасних наукових положень та історії науки, що дасть змогу перейти на якісно новий рівень досліджень.

Професор Ф.Ф. Бутинець зазначив, що нині ми маємо нагоду, впроваджуючи в Україні складний і необхідний для життя ринковий механізм, проводити зважену політику становлення й функціонування бухгалтерського обліку, який заснований на єдиній теоретико-методологічній основі. Адже облік дійсно є джерелом справжньої насолоди для тих, хто уважно вивчає його справжнє вживання і хто з любов'ю досліджує його історію². Герберт Джордж Уельс говорив: «Історія людства – в основному історія ідей»³.

Зі слів професора Н.М. Малюги не одне століття знадобилося людству, щоб сформулювати бухгалтерський облік як окрему галузь наукових знань і як наукову дисципліну шляхом узагальнення всіх існуючих прийомів та методів письмової реєстрації фактів господарського життя, побудувати загальну теорію відображення таких фактів, якій властива логіка як побудови, так і використання в більшості випадків⁴.

Нині Україна вступила в новий історичний період формування ринкових відносин. Ситуація, що склалася в соціально-економічному житті держави, призвела до того, що Україна виявилася неготовою до входження в світову спільноту. Сучасні ринкові відносини висувають перед науковцями нові завдання щодо розв'язання проблем обліку. Вимагають розв'язання на національному рівні проблеми реформування бухгалтерського обліку згідно з міжнародними стандартами, створення відповідної нормативної бази бухгалтерського обліку, формування нової облікової політики держави, здатність своєчасно надавати вичерпну й неупереджену

інформацію, необхідну для управління підприємством. Лише достовірна та об'єктивна інформація про діяльність підприємства забезпечить практичне використання обліку для економічно обґрунтованого управління, а також для використання її інвесторами, кредиторами, податковими органами, банками, а також іншими зацікавленими юридичними та фізичними особами.

Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" підприємствам надано право самостійно визначати облікову політику, обирати форму бухгалтерського обліку, затверджувати правила документообороту. Проте самостійність підприємств у виборі й втіленні окремих елементів облікової політики необхідно поєднувати із суворим дотриманням нормативних актів. Система обліку має враховувати специфіку господарської діяльності підприємства, його фінансовий стан і перспективи розвитку. Для побудови облікової системи необхідно визначити мету та завдання обліку в управлінні діяльністю підприємства. Метою ведення обліку є забезпечення управління точною, достовірною й об'єктивною інформацією для визначення доходів і витрат, оцінки активів та зобов'язань. Завданням обліку є надання можливості об'єктивно розкривати і віддзеркалювати існуючі фінансові ризики підприємств для ухвалення відповідних управлінських рішень.

У своєму розвитку бухгалтерський облік пройшов певну еволюцію, зумовлену ускладненням господарської діяльності. Розглянемо трансформацію розвитку бухгалтерського обліку як однієї зі складових управління (табл.).

З даних таблиці видно, що зі зміною об'єкта обліку змінюються відповідно його мета й завдання, що спричинило зміну теоретичних і методологічних положень бухгалтерського обліку як науки (наукових парадигм). Відбулося зростання ролі бухгалтерського обліку в управлінській системі. Не способи виробництва чи економічні умови господарювання впливають на зміну парадигми, а нові вимоги до обліку з боку системи управління, оскільки бухгалтерський облік є джерелом інформації для прийняття перспективних управлінських рішень.

¹ Шерр І. Ф. Бухгалтерія і баланс / І.Ф. Шерр. – М., 1925. – С. 16.

² Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік: проблеми визначення / Ф.Ф. Бутинець // Вісн. ЖІТІ. Серія: економічні науки. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – № 17. – С. 3-14

³ The works. Atlantic edition, v. 1–28, L., 1924.

⁴ Малюга Н.М. Періодизація розвитку бухгалтерського обліку на основі зміни парадигм / Н.М. Малюга // Вісн. ЖІТІ. Серія: економічні науки. – Житомир: ЖДТУ. 2006. – № 1. – С. 72.

Періодизація розвитку бухгалтерського обліку як однієї зі складових управління

Етап розвитку суспільства	Об'єкт обліку	Мета обліку	Завдання обліку	Парадигма обліку	
Доцивілізаційний (X тис. до н.е. – II ст. н.е.)	Природні ресурси	Контроль за збереженням цінностей	Розподіл продуктів праці між членами общини	Проста натуральна бухгалтерія	Обґрунтування факту господарського життя як центральної категорії бухгалтерського обліку
Аграрна цивілізація (I ст. до н.е. – кін. XVIII ст.)	Каса, грошові виплати та надходження	Облік грошових виплат та витрат	Контроль за виконанням плану доходів та витрат	Камеральна бухгалтерія	Облік надходжень і видатків шляхом простого підрахунку або подвійного запису
	Майно	Облік результатів використання майна	Контроль майна	Проста монетарна бухгалтерія	Облік стану майна та результатів його використання простим записом
Індустріальний (кін. XVIII – сер. XX ст.)	Майно, нематеріальні активи, облік зобов'язань, дебіторська та кредиторська заборгованість, статутний капітал, амортизація	Облік витрат і калькулювання собівартості продукції	Реальна оцінка майна	Подвійна статистична бухгалтерія	Прибуток є різницею між капіталом на початок періоду і кінець періоду. Майно підприємства включає майно власників
		Визначення ефективності діяльності підприємства	Визначення фінансового результату	Подвійна динамічна бухгалтерія	Фінансовий результат діяльності на будь-який момент часу, при цьому здійснювати це найбільш вдалим способом. Майно підприємства відокремлене від майна власників
Постіндустріальний (кін. XX ст. – до теперішнього часу)	Інформація, природно-ресурсний потенціал	Забезпечення релевантною інформацією процесу прийняття рішень різними групами користувачів	Перерозподіл ресурсів	Подвійна інформаційна динаміка	Забезпечення достовірною інформацією користувачів для прийняття правильних управлінських рішень

Розвиток ринкових відносин ще більше зумовлює потребу в інформації, необхідної для планування, контролю та прийняття рішень. Керівникам підприємств доводиться постійно приймати ті чи інші управлінські рішення, суть яких у кінцевому рахунку зводиться до того, щоб підвищити ефективність функціонування підприємства. З метою визначення на чому базуються керівники підприємств при прийнятті управлінських рішень нами було проведено соціологічне дослідження, – адже інформація з питань, що нас цікавлять, не відбивається у звітних, облікових чи планових документах. Опитуванням було охоплено 40 керівників підприємств Житомирщини. Результати аналізу при опитуванні показали, що 93% респондентів, відповідаючи на поставлене запитання, дали відповідь, що при прийнятті управлінських рішень щодо розвитку своїх підприємств вони передусім керуються даними бухгалтерського обліку. Керівникам було запропоновано розташувати показники бухгалтерського обліку в порядку важливості при прийнятті рішень. Аналіз їх анкетних обстежень показує, що 31 респондент (77,5 %) на перше

місце поставили показник рентабельності підприємства. Наступним за значущістю став показник чистого прибутку (збитку) – 45%. Показник собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) посів третє місце і становить 30%; четверте місце розподілили між собою показники дебіторської й кредиторської заборгованості – 17,5%; на п'ятому місці показник чистого доходу – 15,0 %. Такий рейтинг розподілу показників за значимістю пояснюється їхнім впливом на прийняття управлінських рішень, можливістю своєчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити і скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому. Дані бухгалтерського обліку допомагають керівництву в досягненні стратегічних цілей підприємства, створенні умов для підвищення ефективності його функціонування та можливості швидко і з мінімальними витратами реагувати на потреби ринку. Керівники повинні вміти використовувати облікові дані для планування й контролю за діяльністю підприємства, інтерпретувати інформацію залежно від її характеру і сутності управлінських рішень, які приймаються на її основі.

Слід звернути увагу на те, що бухгалтерський облік є однією з найважливіших складових у системі управління, недосконалі форми та методи якої можуть уповільнити розвиток економіки. Тому в Україні необхідно протягом короткого терміну забезпечити наявність бухгалтерів, які зможуть обслуговувати ринкову економіку, володіючи знаннями з ведення фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами і здатних приймати рішення на основі глибокого розуміння основних економічних явищ. Формування в системі бухгалтерського обліку якісної інформації значною мірою залежить від того, наскільки швидко практикуючі бухгалтери усвідомлять можливості, надані їм новими нормативними документами. Чим швидше бухгалтер усвідомить, що він – не просто реєстратор фактів господарського життя, тим швидкими темпами відбудуться реформи в галузі обліку¹. Отже, підвищилася роль людського фактора як ключового чинника системи управління при створенні умов для забезпечення правильної та стабільної роботи підприємства. Пріоритетності набуває професіоналізм бухгалтера, його компетентність в умовах постійних змін правового регулювання й ускладнення ведення бізнесу.

Зважаючи на сучасний стан розвитку підприємств, є потреба в кваліфікованих спеціалістах, що добре знають міжнародні стандарти. Тому керівникам необхідно направляти на навчання своїх бухгалтерів або залучати зі сторони консультантів. У зв'язку з цим стає необхідною підготовка кваліфікованих кадрів зі знаннями міжнародних стандартів фінансової звітності, що є одним із актуальних напрямів реформи системи обліку й звітності в Україні. Потрібні нові підходи до навчання, підготовки та перепідготовки кадрів. Насамперед слід навчати тих працівників, які є заінтересованими користувачами бухгалтерської звітності, в тому числі власники і керівники підприємств.

Професійна освіта є фактором розвитку бухгалтерського обліку. Починаючи з вищого навчального закладу майбутній бухгалтер повинен формувати у собі свідомість за ввірену йому справу. Бухгалтер у підприємстві має бути компетентним та здатним прийма-

ти рішення в нестандартних ситуаціях, виходячи з основних принципів, закріплених у законодавчих актах. Для підвищення професіоналізму бухгалтера необхідне запровадження такої системи освіти, яка б забезпечила безперервне підвищення його кваліфікації, вільний доступ до інформаційної бази й заінтересованість бухгалтера у кінцевих результатах своєї праці.

Слід зазначити, що проблема забезпечення високого рівня кваліфікації кадрів залишається досить гострою і для більшості країн світу, включаючи високорозвинуті. Виступаючи перед Конгресом США (1989 р.) міністр освіти Д.Ф. Кавасос влучно заявив: "Наша країна страждає від трьох криз: торгової, бюджетної й освітньої. Всі три взаємозв'язані, до того ж торгова і бюджетна не знайдуть розв'язання до тих пір, поки ми не подолаємо кризи у сфері освіти"². Формування організаційних навичок у вузі необхідно здійснювати через стажування, заняття з розгляду і вирішення конкретних практичних ситуацій, участь у ділових іграх у спеціальних лабораторіях, обладнаних найновішими засобами оргтехніки, офісними меблями тощо. В 1974 році Міністерством сільського господарства колишнього СРСР була затверджена типова програма стажування молодих спеціалістів. За підсумком стажування керівники підприємств повинні надавати у вуз відгук про якість підготовки випускників. На жаль, на практиці цієї вимоги не дотримуються, тобто не діє зворотний зв'язок вузу з виробництвом. Про потребу практичної підготовки, одержання необхідних навичок дуже виразно писав лікар і письменник В. Вересаєв. Одержані ним в університеті знання являли собою хаотичну груду, в якій він не міг орієнтуватися й перед якою стояв безпомічний. Автор підкреслював, що необхідність практичної підготовки важлива для суспільства, адже лікарі вчаться потім на людях, набуваючи практичного досвіду іноді ціною їхнього життя і здоров'я. Але якщо практичний досвід лікаря проходить через "гори трупів"³, то виробництво – через відсутність професійних на-

¹ Пархоменко В.М. Проблеми регламентації бухгалтерського обліку в період ринкового реформування економіки України / В.М. Пархоменко, О.М. Петрук // Вісник ЖІТІ. – 2001. – № 15. – С. 24-39.

² Cavazos D.F. A survey of financial and managerial accounting / D.F. Cavazos. – 1989. – Р. 53.

³ Вересаєв В.В. Підвищення ефективності праці / В.В. Вересаєв. М., 1934. – 126 с.

вичок спеціаліста, в тому числі бухгалтера, несе великі втрати у вигляді недоодержаних прибутків, низької зарплати, слабкої соціальної захищеності та відображається на матеріальному добробуті працівників, задоволеності роботою, бажанням працювати. Тому для керівників і спеціалістів підприємств важливе значення мають не лише теоретичні знання, а й трудовий досвід, вміння застосувати знання на практиці. Позитивним досвідом могло б бути запровадження в практику зворотного зв'язку підприємства з вузом. Це дасть змогу виявити недоліки в навчанні студентів та їх усунення.

З вище викладеного можна зробити висновки, що бухгалтерський облік як одна з найважливіших складових у системі управління повинна бути організованою та регу-

льованою діяльністю науковців, викладачів і бухгалтерів, поєднувати в собі професійні знання, практику, цінності, компетенцію. Від правильності дій бухгалтера залежать ефективне й законне функціонування підприємства. Для підвищення професіоналізму бухгалтера потрібна підтримка з боку держави, вищих навчальних закладів і науки, що дасть можливість суттєво вплинути на розвиток теорії, методології та організації бухгалтерського обліку. В зв'язку із запровадженням міжнародних стандартів фінансової звітності основною вимогою ведення бухгалтерського обліку є відображення реального майнового і ділового стану підприємства. Розвиток бухгалтерського обліку повинен відбуватися з урахуванням накопиченого історичного досвіду та сучасних здобутків науки.

Обґрунтовано важливість бухгалтерського обліку в системі управління підприємством. Визначено аспекти процесу прийняття управлінських рішень.

Обоснована важность бухгалтерского учета в системе управления предприятием. Определены аспекты процесса принятия управленческих решений.

The importance of accounting in the enterprise management system is substantiated. The aspects of management decision-making are identified.

*

**Г.М. САТИНА, кандидат економічних наук
Інститут садівництва НААН**

Інвестиційне забезпечення розвитку промислового горіхівництва в Україні

Садівництво – одна з найтрудомісткіших галузей сільського господарства. Так, затрати праці на створення 1 га насаджень волоського горіха залежно від схем садіння та умов виробництва становлять 155-201 люд.-днів, фундука – 165-200, мигдалю – 146-171, по догляду за плодоносними садами – відповідно 58-81, 38-63 і 43-75 люд.-днів на рік. Значні кошти необхідні й на матеріально-технічні ресурси. Це зумовлює високу балансову вартість горіхоплідних насаджень, яка у незрошуваних умовах становить 62,0-107,1 тис. грн для 1 га, а за наявності зрошення – 72,0-124,1 тис. грн.

У зв'язку з перспективами та завданнями розвитку в Україні промислового горіхівництва особливої гостроти набуває проблема фінансового забезпечення створення (відтворення) багаторічних насаджень, формування розсадницької й плодопереробної бази, забезпечення виробничих процесів обіговими коштами.

Тривалі кризові явища у промисловому садівництві зумовили численні дослідження фінансового стану садівничих підприємств, інвестиційних потреб галузі, обґрунтування джерел їх забезпечення та ефективного використання, які у різний час виконували О.М. Шестопад, О.Ю. Єрмаков, В.А. Руть-

вичок спеціаліста, в тому числі бухгалтера, несе великі втрати у вигляді недоодержаних прибутків, низької зарплати, слабкої соціальної захищеності та відображається на матеріальному добробуті працівників, задоволеності роботою, бажанням працювати. Тому для керівників і спеціалістів підприємств важливе значення мають не лише теоретичні знання, а й трудовий досвід, вміння застосувати знання на практиці. Позитивним досвідом могло б бути запровадження в практику зворотного зв'язку підприємства з вузом. Це дасть змогу виявити недоліки в навчанні студентів та їх усунення.

З вище викладеного можна зробити висновки, що бухгалтерський облік як одна з найважливіших складових у системі управління повинна бути організованою та регу-

льованою діяльністю науковців, викладачів і бухгалтерів, поєднувати в собі професійні знання, практику, цінності, компетенцію. Від правильності дій бухгалтера залежать ефективне й законне функціонування підприємства. Для підвищення професіоналізму бухгалтера потрібна підтримка з боку держави, вищих навчальних закладів і науки, що дасть можливість суттєво вплинути на розвиток теорії, методології та організації бухгалтерського обліку. В зв'язку із запровадженням міжнародних стандартів фінансової звітності основною вимогою ведення бухгалтерського обліку є відображення реального майнового і ділового стану підприємства. Розвиток бухгалтерського обліку повинен відбуватися з урахуванням накопиченого історичного досвіду та сучасних здобутків науки.

Обґрунтовано важливість бухгалтерського обліку в системі управління підприємством. Визначено аспекти процесу прийняття управлінських рішень.

Обоснована важность бухгалтерского учета в системе управления предприятием. Определены аспекты процесса принятия управленческих решений.

The importance of accounting in the enterprise management system is substantiated. The aspects of management decision-making are identified.

*

**Г.М. САТИНА, кандидат економічних наук
Інститут садівництва НААН**

Інвестиційне забезпечення розвитку промислового горіхівництва в Україні

Садівництво – одна з найтрудомісткіших галузей сільського господарства. Так, затрати праці на створення 1 га насаджень волоського горіха залежно від схем садіння та умов виробництва становлять 155-201 люд.-днів, фундука – 165-200, мигдалю – 146-171, по догляду за плодоносними садами – відповідно 58-81, 38-63 і 43-75 люд.-днів на рік. Значні кошти необхідні й на матеріально-технічні ресурси. Це зумовлює високу балансову вартість горіхоплідних насаджень, яка у незрошуваних умовах становить 62,0-107,1 тис. грн для 1 га, а за наявності зрошення – 72,0-124,1 тис. грн.

У зв'язку з перспективами та завданнями розвитку в Україні промислового горіхівництва особливої гостроти набуває проблема фінансового забезпечення створення (відтворення) багаторічних насаджень, формування розсадницької й плодопереробної бази, забезпечення виробничих процесів обіговими коштами.

Тривалі кризові явища у промисловому садівництві зумовили численні дослідження фінансового стану садівничих підприємств, інвестиційних потреб галузі, обґрунтування джерел їх забезпечення та ефективного використання, які у різний час виконували О.М. Шестопад, О.Ю. Єрмаков, В.А. Руть-

ев, К.В. Мазур, О.А. Полюхович, Л.А. Костюк, Л.О. Барабаш, І.А. Сало та ін. У контексті загальних садівничих проблем горіхоплідним культурам приділялася незначна увага. Більшість праць, зокрема С.В. Кліщенко, Г.В. Панасенка стосувалася визначення рівня затрат праці та коштів на створення товарних садів і вирощування горіхів волоських та фундука¹. Тому нерозкритими залишаються питання щодо загальних фінансових потреб на розвиток в Україні промислового горіхівництва й забезпечення альтернативних для виробників внутрішніх і зовнішніх джерел інвестицій.

З огляду на зазначене в умовах формування державної політики, спрямованої на розвиток горіхівництва, виникає необхідність у більш глибокому та комплексному обґрунтуванні напрямів, обсягів і джерел фінансування галузі.

Метою статті є висвітлення притаманних горіхоплідним культурам особливостей обігу капіталу, визначення джерел інвестицій на розвиток промислового вирощування горіхів та механізму формування цільового внутрішньогалузевого інвестиційного фонду.

Потреби інвестицій на створення у перспективі до 2025 року 21,5 тис. га промислових горіхоплідних насаджень становлять 1,8 млрд грн, з них для горіха волоського – 1,2, фундука – 0,4, мигдалю – 0,2. Вирощування садивного матеріалу на заплановану площу (в обсязі 4,0 млн рослин) потребує додаткових інвестицій в обсязі 54,2 млн грн, а з урахуванням попиту присадибного сектора ця сума зростає до 65,3 млн грн².

Для певності розвитку горіхоплідного виробництва фінансове забезпечення галузі доцільно розподілити між учасниками агропродовольчого сектора: потенційними виробниками, інвесторами, позикодавцями й

державою. Відтак, коло джерел інвестицій окреслюється власними коштами підприємств, залученими (у тому числі іноземні інвестиції, кредитні позики) та державними субсидіями і дотаціями.

Відзначимо, що окремі сектори товарного горіхівництва суттєво різняться за швидкістю обігу капіталу та потенційною ефективністю його використання. Це зумовлює диференційований підхід у визначенні джерел, обсягів і умов фінансування. Найшвидше повернення коштів очікується при вирощуванні садивного матеріалу фундука – на 2-3 рік інвестицій, мигдалю – на 3-4 рік. Відчутні переваги має розсадництво й щодо величини фінансових результатів: за середніх ринкових цін 1 грн інвестицій здатна забезпечити від 15,4 до 588,0 грн прибутку. Тому вже протягом перших п'яти років планового розвитку галузі у цьому секторі очікується перевищення доходів над витратами у 2,1 раза³. Отже, вирощування саджанців потребує підтримки лише на початкових етапах виробництва, а надалі з'являється можливість самофінансування. Крім того, з огляду на очікуваний сумарний грошовий потік (включно до 2025 року – 184,5 млн грн) сектор розсадництва може стати одним з основних джерел фінансування розвитку горіхоплідного виробництва.

У випадку вирощування горіхів (плодів) показники інвестиційної привабливості порівняно нижчі. Потенційний рівень рентабельності становить у межах 39,0 (мигдаль, 5х4 м, без зрошення) – 218,6% (фундук, 6х6 м, зі зрошенням). Позитивні грошові потоки вперше сформуються в насадженнях мигдалю (на 5-6 рік від садіння), а найпізніше – горіха волоського (8-9 рік). Найбільші обсяги прибутку за повного плодоношення слід очікувати від горіха волоського: 372,1 млн грн щороку, або 54,8% надходжень з усіх культур. Загальні потреби коштів на організацію виробництва оцінюються у 365,4 млн грн щороку, а можливості реінвестування – у 971,6 млн грн (табл.).

¹ Наукові основи та складові галузевої програми розвитку горіхівництва в Україні / [Сатіна Г.М., Олещенко Ф.Г., Кошлякова Н.М. та ін.]. – К.: Логос, 2011. – 100 с.; Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства: Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1999. – № 20-21. – Ст. 191; Закон о грецком орехе: Закон Республики Молдова [Электронный ресурс] / Мониторинг Официал ал Р.Молдова. – 1999. – № 153-155. – Режим доступа: <http://www.law-moldova.com/laws/rus/gretskom-orehe-ru.txt>.

² Наукові основи та складові галузевої програми розвитку горіхівництва в Україні / [Сатіна Г.М., Олещенко Ф.Г., Кошлякова Н.М. та ін.]. – К.: Логос, 2011. – 100 с.

³ Наукові основи та складові галузевої програми розвитку горіхівництва в Україні / [Сатіна Г.М., Олещенко Ф.Г., Кошлякова Н.М. та ін.]. – К.: Логос, 2011. – 100 с.

Зважаючи на викладене, власні кошти товаровиробників формуватимуться спершу за рахунок статутного капіталу і лише з часом поповнюватимуться грошовими потоками (на 2-9 рік інвестувань залежно від виду діяльності), тобто за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань.

Іншим джерелом фінансового забезпечення галузі є позики банків. У даному ви-

падку існує державна підтримка у вигляді відшкодування відсотків за банківський кредит у розмірі подвійної ставки НБУ, тобто 15,5% (постанова Кабміну № 794 від 11.08.2010 р. зі змінами). Єдина вимога – позику слід оформити не більше як під 19% річних. У підсумку вона «коштуватиме» до 3,5%. А з такими кредитами наші підприємства можуть успішно працювати.

Обсяги та джерела фінансування розвитку в Україні промислового горіхівництва до 2025 р.

Показник	Вирощування саджанців, тис. шт.			Створення насаджень, га			Вирощування плодів та живців/відсадок, га		
	горіх грецький	фундук	мигдаль	горіх волоський	фундук	мигдаль	горіх волоський	фундук	мигдаль
Обсяги виробництва: товарні сади, т.шт./га	1 664	2 093	1 172	12 500	5 000	4 000	12 500	5 000	4 000
маточні сади, га	х	Х	х	8,0	7,5	2,0	8,0	7,5	2,0
Потреби інвестицій на одиницю, тис. грн:	узагальнено для різних типів насаджень								
товарні насадження	14,9	14,2	9,4	103,8	84,9	65,9	19,1	13,7	14,6
маточні насадження	х	Х	х	221,3	167,8	181,4	25,8	72,1	20,8
Потреби коштів на обсяг виробництва, млн грн:	24,9	29,7	11,0	1 298,9	425,5	264,0	238,7	69,1	58,5
товарні насадження	24,9	29,7	11,0	1 297,1	424,3	263,7	238,5	68,5	58,5
маточні насадження	х	Х	х	1,8	1,3	0,4	0,2	0,5	0,04
Потреби інвестицій 2010-2025 рр., млн грн:	26,9	25,8	12,5	1 169,1	384,5	246,5	188,3	125,7	166,3
У тому числі у 2010 році	0,5	0,4	0,2	12,2	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0
у 2011-2015 рр.	5,9	4,5	3,2	149,1	43,4	41,6	0,0	1,1	0,1
у 2016-2020 рр.	12,4	10,2	5,2	465,6	145,1	101,3	19,4	18,8	30,3
у 2021-2025 рр.	8,1	10,6	3,9	542,2	194,2	103,5	168,9	105,8	136,0
Джерела інвестицій 2010-2025 рр., млн грн:	26,9	25,8	12,5	1 169,1	384,5	246,5	188,3	125,7	166,3
власні кошти виробників	22,3	21,8	10,3	504,2	167,4	105,4	188,3	125,7	166,3
залучені інвестиції, кредити	-	-	-	504,2	167,4	105,4	-	-	-
фонд розвитку горіхоплідних	3,3	3,0	1,6	128,5	41,5	28,9	х	х	х
1% фонд розвитку садівництва	1,3	1,0	0,7	32,1	8,2	6,7	х	х	х

Вагомим джерелом інвестицій мають стати й спецфонди галузі. Законодавством України передбачено державну підтримку промислового садівництва за рахунок збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства¹. У 2010 році обсяги фінансування з бюджету становили 148,3 млн грн, протягом I-III кварталів 2011 року – близько 200 млн грн. Оскільки фінансування стосується багатьох напрямів плодоягідного виробництва, підтримка сектора горіхоплідних

порівняно з потребами незначна – до 1,0 млн грн на рік. За оцінкою фахівців у короткостроковій перспективі вона може зрости до 10 млн грн щороку, що з урахуванням терміну дії закону (чинний до 01.01.2015 р.) становить 16,1% запланованих обсягів інвестицій. Відтак, слід шукати додаткові, альтернативні джерела фінансового забезпечення галузі.

У цьому сенсі варто навести досвід інших країн. Так, у Республіці Молдова з 1999 року функціонує фонд заохочення вирощування горіхоплідних, який формується за рахунок 1-1,5% зборів із вартості експортних поставок

¹ По збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства: Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1999. – № 20-21. – Ст. 191.

горіхів, похідної з них продукції та деревини¹. Це у короткий проміжок часу стимулювало закладення значних площ промислових садів – 11 тис. га у 2005-2010 роках. Натомість, в Україні згідно з офіційними даними за означений період було створено лише 570 га горіхоплідних насаджень.

Українська горіхова асоціація пропонує створити подібний фонд для розвитку вітчизняної галузі зі ставкою відрахувань 1-2%. У разі обрання середньої маржі (1,5%) лише з експорту плодів і ядер можна сформувати внутрішньогалузевий інвестиційний фонд у розмірі 12,4 млн грн на рік (згідно з показниками торгівлі у 2008-2010 рр.). А це забезпечить додатково 9,4% середньорічних потреб у коштах. Зауважимо, що експортне мито, як правило, вводять з метою обмеження вивезення продовольчих ресурсів, чим досягають збільшення насиченості внутрішнього ринку. І хоча такий захід призведе до скорочення торговельного обороту та, як наслідок, зменшення експортної виручки, податкових надходжень і доходів домогосподарств, однак він узгоджується з необхідністю підвищення внутрішнього споживання. Тому в довготривалому періоді матиме безумовний соціально-економічний ефект.

Серед інших видів непрямих податків у практиці трапляються збір із продажу певної групи товарів, акцизний податок та ввізне мито. Щодо останнього, то в Україні діють ставки оподаткування у розмірі 5-15% від вартості імпорту продукції різних видів горіхоплідних. Це цілком приваблива база для формування спеціального фонду державного бюджету шляхом спрямування на розвиток вітчизняної галузі частки ввізного мита у розмірі 1-5% від вартості імпорту. Такий захід, з одного боку, не збільшить податкове навантаження, а з іншого, дасть змогу акумулювати значну частину коштів на цільові потреби – у розмірі від 2,7 до 16,1 млн грн щороку (за даними 2008-2010 рр.). Саме цей підхід до фінансування використано при розробці перспективного плану розвитку галузі, за якого частка інвестиційного фонду серед усіх джерел може становити 8,8%, або 206,9 млн грн (табл.), а інвестиційні потреби галузі забезпечуватимуться на 11,2%.

Альтернативним джерелом коштів може стати акцизний податок або спеціальний збір із продажу. У першому випадку платниками будуть виробники, а також імпортери горіхоплідної продукції (саджанці, горіхи й похідні з них товари, деревина тощо)². За єдиною адвалерною ставкою у розмірі 1-1,5% оподатковуватиметься вартість товару, реалізованого на митній території країни. База оподаткування становитиме щонайменше 251 млн грн (пересічно за 2012-2015 рр.) і поступово зросте до 127 млрд грн у 2025 році. А це забезпечить відповідно 4,0 та 766,1% річних потреб галузі у коштах. Суттєвим недоліком підходу є повільне накопичення фонду, особливо у перші роки і його надмірна величина в останній період. Враховуючи різну тривалість технологічних процесів, капіталомісткість та дохідність окремих секторів виробництва, ставку оподаткування варто диференціювати як за періодами, так і видами діяльності. У секторах із рівнем рентабельності понад 100% (виращування саджанців та плодів горіха волоського, фундука) ставка акцизного податку в перші чотири роки (I етап) може дорівнювати 2% від вартості реалізованого товару, у наступні п'ять – 1% (II етап) і в останній п'ятирічці (III етап) – 0,2%. Для менш дохідних секторів, зокрема виращування саджанців і горіхів мигдалю, у відповідні періоди прийнятним є оподаткування на рівні 1,0, 0,5 та 0,2%. Для імпорту горіхоплідної продукції передбачено наступний розподіл ставок: перший етап – 5,0%, другий – 1,5%, третій – 0,2%.

За наведених обставин збори до інвестиційного фонду протягом перших чотирьох років збільшаться майже у п'ятеро порівняно з оподаткуванням за єдиною адвалерною ставкою (1%) і становитимуть 11,9 млн грн на рік. Середньорічні збори у 2021-2025 роках дорівнюватимуть 153,6 млн грн із часткою покриття інвестиційних потреб 88,8%.

Принцип однакових умов господарювання для учасників галузі можливий за введення єдиного збору з виручки від реалізації продукції горіхоплідних. За такого підходу база оподаткування буде значно ширшою, оскільки, по-перше, охоплюватиме всі етапи просування товару в оптово-роздрібній мере-

¹ Закон о грецком орехе: Закон Республики Молдова [Електронний ресурс] / Мониторул Офіціал ал Р.Молдова. – 1999. – № 153-155. – Режим доступа: <http://www.law-moldova.com/laws/rus/gretskom-orehe-ru.txt>.

² Податковий кодекс України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.

жі, а по-друге, стосуватиметься усіх без винятку суб'єктів підприємницької діяльності у сфері виробництва, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. За єдиної ставки оподаткування у розмірі 1,5% обсяг зборів до 2015 року може становити щонайменше 17,1 млн грн щороку. На останньому етапі (2021-2025 рр.) ставка збору може бути зменшена до 0,15% із зростанням фонду у 2025 році до 224 млн грн. Це забезпечить у відповідні періоди 27,6 і 78,6% інвестиційних потреб галузі. Недоліками підходу є подвійне оподаткування, що має місце для податків з обороту, а також кумулятивний ефект накопичення податкових платежів по мірі руху товару, які у кінцевому підсумку сплачуватиме споживач.

Таким чином, існує достатньо можливостей у виборі джерел внутрішньогалузевого інвестиційного фонду, що забезпечить його формування у середньорічних розмірах від 11,9 до 17,1 млн грн протягом 2012-2015 років та від 12,4 до 153,6 млн грн у 2021-2025 роках. За найпростішого підходу (спрямування частини ввізного мита на цільові потреби розвитку галузі) співвідношення пайової участі виробників, спецфондів бюджету й банківських установ у фінансовому забезпеченні становитиме 5,1:1,0:3,0 (табл.). У випадку універсального оподаткування, що охоплює на однакових умовах усі сфери підприємницької діяльності, пайовий розподіл буде наступним: 0,9:1,0:0,0.

Сформований інвестиційний фонд має регулюватися низкою положень для ефективного використання залучених ресурсів на влаштування галузі та розвиток продовольчого ринку. Одержання коштів із фонду не повинно бути безумовним – лише на підставі факту організації виробництва. З досвіду країн, що на перших порах вдавалися до ре-

гулювання галузі, слід висунути ряд вимог для одержання цільової допомоги¹. Найдоцільнішими з них є: мінімальні площі створення насаджень (0,5-2,0 га залежно від культури), використання сертифікованого садивного матеріалу вітчизняних сортів, зональна придатність для організації виробництва, забезпечення зрошення у посушливих районах, дотримання рекомендованої щільності садів і технологій виробництва. Також при наданні дотацій варто передбачити пільги товаровиробникам, які бажають об'єднатися у сільськогосподарські кооперативи з метою закупівлі засобів механізації, обладнання з товарної доробки плодів, та підприємствам, що впроваджують вітчизняні наукоємні технології чи розробки, передусім екологічного спрямування. Умовою для одержання часткової компенсації у разі пошкодження урожаю чи насаджень внаслідок непередбачуваних подій (вимерзання, граду, зливи, бурі, урагану, повені, пожежі тощо) має бути наявність випадку страхування.

Отже, одним із першочергових заходів розвитку горіхоплідної галузі має стати законодавче визначення механізму формування й умов розподілу цільового інвестиційного фонду. Такий захід є перспективним з огляду на очікуваний його соціально-економічний ефект: зростання до 2025 року середньодушового виробництва на 12,8%, рівня споживання горіхів на 13,3%, зайнятості на селі більше як у тисячу разів (до 10,9 тис. робочих місць). Обсяги грошових потоків у розсадництві оцінюються в 187,3 млн грн, товарному виросуванні плодів – 606,1 млн грн на рік. Додаткові надходження від оподаткування сектора промислового виробництва горіхів можуть становити 42 млн грн щороку.

Охарактеризовано інвестиційну привабливість окремих секторів промислового горіхівництва, обґрунтовано фінансові потреби галузі та джерела інвестицій, запропоновано альтернативні механізми формування цільового інвестиційного фонду.

Охарактеризована инвестиционная привлекательность отдельных секторов промышленного ореховодства, обоснованы финансовые потребности отрасли и источники инвестиций, предложены альтернативные механизмы формирования целевого инвестиционного фонда.

An article describes the investment attractiveness of separate sectors of nut industry, substantiates the financial necessities of industry and points out sources of investments, offers the alternative mechanisms of forming of the special investment fund.

* * *

¹ Nut production and industry in Europe, Near East and North Africa: Proceedings of the «Expert Consultation on the Promotion of Nut Production in Europe and Near East Regions», 19-22 June 1990 / Editorial Board: U.G. Menini, H. Ölez, M. Büyükyilmaz, S. Özeltök // REUR Technical Series. – 1990. – № 411. – 412 p.

**В.М. ЯКУБІВ, доктор економічних наук, доцент
Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника**

Соціоекономічний підхід у забезпеченні збалансованого розвитку аграрних підприємств

Сучасний етап розвитку аграрних відносин характеризується значною кількістю проблем функціонування окремих суб'єктів господарювання, взаємозв'язків між ними та аграрного сектора загалом. Для вирішення комплексу важливих проблемних питань необхідно розробити цілісну стратегію дій, яка б системно враховувала усі функціонування досліджуваної сфери. Саме відсутність системного підходу до розв'язання існуючих проблем є однією з причин постійного погіршення становища вітчизняного сільського господарства та українського села. Одним із важливих елементів системного підходу має стати соціоекономічний підхід.

У сучасній вітчизняній науці питання розвитку соціоекономіки з метою розв'язання існуючих проблем економічного середовища й суб'єктів господарювання досліджують Л. Бухаріна, В. Геєць, С. Гріневська, О. Новікова, В. Юрчишин. Останніми роками проблеми соціоекономіки поглиблено досліджують зарубіжні вчені, а саме:

А. Караткевич, Г. Сілласте, М. Шабанова, О. Шабров, А. Шумус, які розглядають органічне поєднання галузей знань економіки та соціології.

Мета статті – проведення структуризації балансів у функціонуванні аграрних підприємств із погляду соціоекономіки як один із системоутворювальних напрямів забезпечення збалансованого розвитку підприємництва в аграрному секторі.

Збалансований розвиток аграрних підприємств має бути одним із важливих завдань сучасної аграрної політики, оскільки він передбачає “інтегрований рух системи виробничо-господарських відносин від нижчого рівня до вищого, в результаті чого відбувається циклічна кількісно та якісно врівноважена зміна його економічної, соціальної, екологічної, інноваційно-технологічної та організаційної складових і зв'язків між ними, шляхом удосконалення та формування нових прогресивніших форм функціонування аграрних підприємств в інтересах підприємців, села, селянства і сільського господарства”¹. Водночас наука й практика довели, що розробка та реалізація нової стратегії, й у т.ч. збалансованого розвитку, повинні базуватися на соціоекономічному підході.

Соціоекономіка як наукова парадигма, що поєднує економічні та соціальні аспекти функціонування певного об'єкта, правомірно завойовує свою нішу у вітчизняній науці.

Починаючи з кінця ХХ ст., соціоекономіка активно розвивається в Європі й Америці. Так, у Гарвардській школі бізнесу функціо-

¹ Якубів В.М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні / В.М. Якубів. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ “Плаїт”, 2011. – 326 с.

нує Міжнародне товариство розвитку соціо-економіки (SASE), засновником якого є А. Етціоні. Найактуальніші проблеми, які стосуються економічного розвитку, що досліджуються у 2011–2012 роках товариством SASE, є: глобалізація та соціально-економічний розвиток; знання, технологія й інновації; інтеграція бухгалтерського обліку, економіки і права. У цілому метою SASE є дослідження економічної поведінки та її наслідки в контексті соціальних, інституціональних, історичних, філософських, психологічних й етичних факторів¹.

Актуальні системні дослідження проблеми соціоeкономіки здійснює М. Шабанова, яка стверджує, що “соціоeкономіка вивчає на різних рівнях соціальної реальності (макро-, мезо-, мікро-) двосторонні зв’язки між економічними і соціальними аспектами суспільного виробництва й намагається дати економічну оцінку цим зв’язкам на основі зіставлення витрат і результатів та враховуючи відповідні соціальні обмеження”².

Таким чином, М. Шабанова наголошує, що крім необхідності визначення соціальних наслідків від здійснюваних економічних змін, ще слід враховувати соціальні обмеження в процесі економічних перетворень. Тобто з’являється певний цикл: соціальне середовище → економічне середовище → соціальне середовище. У цьому аспекті неможливо не погодитися з М. Шабановою, оскільки всі сторони, процеси та явища економічного життя підпорядковані інтересам людини.

На Фестивалі Науки – 2011, який проводився у Фінансовому університеті при Управлінні Російської Федерації проф. Г. Сілласте, було висунуто ряд презентаційних положень, що розкривали суть і важливість соціоeкономіки в науці та практиці. Серед них: “соціоeкономіка – це знання соціології й економіки призначені для аналізу і поліпшення умов життя та праці соціальних груп і суб’єктів господарювання; економічний розвиток завжди має соціальні наслідки: виявити й попередити їх завдання со-

ціоeкономіки; без соціоeкономіки неможлива ефективна робота на управлінських посадах, викладачів, експертна та аналітична робота”³. На таких вихідних положеннях проводилось обговорення проблеми розвитку соціоeкономіки як науки у різних напрямках.

У вітчизняній науці проблему соціоeкономічного підходу у забезпеченні розвитку держави і суспільства широко досліджують В. Геєць та В. Юрчишин. Відзначивши важливу роль соціального капіталу, В. Геєць обґрунтував соціоeкономічну модель майбутнього України⁴, в якій гармонійно поєднуються напрями соціального й економічного розвитку країни, з метою досягнення якісно вищого рівня розвитку за усіма параметрами.

В. Юрчишин здійснив системне дослідження проблеми формування і становлення соціоeкономіки в агросфері України. При цьому під терміном “соціоeкономіка” він розуміє суспільно, соціально та економічно зумовлений розвиток країни на засадах системи-синтезу, тобто злиття воедино соціальної, економічної й забезпечувальної складових розвитку, яке, проявляючись, набуває суспільної і соціальної єдності, яка гарантує становлення соціоeкономіки. Крім того, він обґрунтував вихідні засади формування і практичного освоєння вітчизняної моделі соціоeкономіки.

Детальніше вивчення соціоeкономіки як наукової і практичної галузі показує, що цілком імовірним є твердження, що однією з причин незадовільного стану сільського господарства та сільських територій може бути відсутність соціоeкономічного бачення в процесі здійснення аграрних реформуваль. Якщо б на етапі розробки і організації аграрних реформ у країні було оцінено взаємозв’язок між економічними й соціальними факторами, встановлено, які наслідки можуть бути за певних економічних змін, то очевидно, що одержані результати більше б відповідали очікуваням.

Тому, обґрунтовуючи стратегічні напрями забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств, необхідно враховува-

¹ About the SASE Research Networks [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sase.org>.

² Шабанова М. Социэкономика как наука и новая учебная дисциплина / М. Шабанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ecsocman.hse.ru/data/813/769/1223/05_Shab_4_2006.pdf.

³ Фестиваль Науки – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.festivalnauki.ru>.

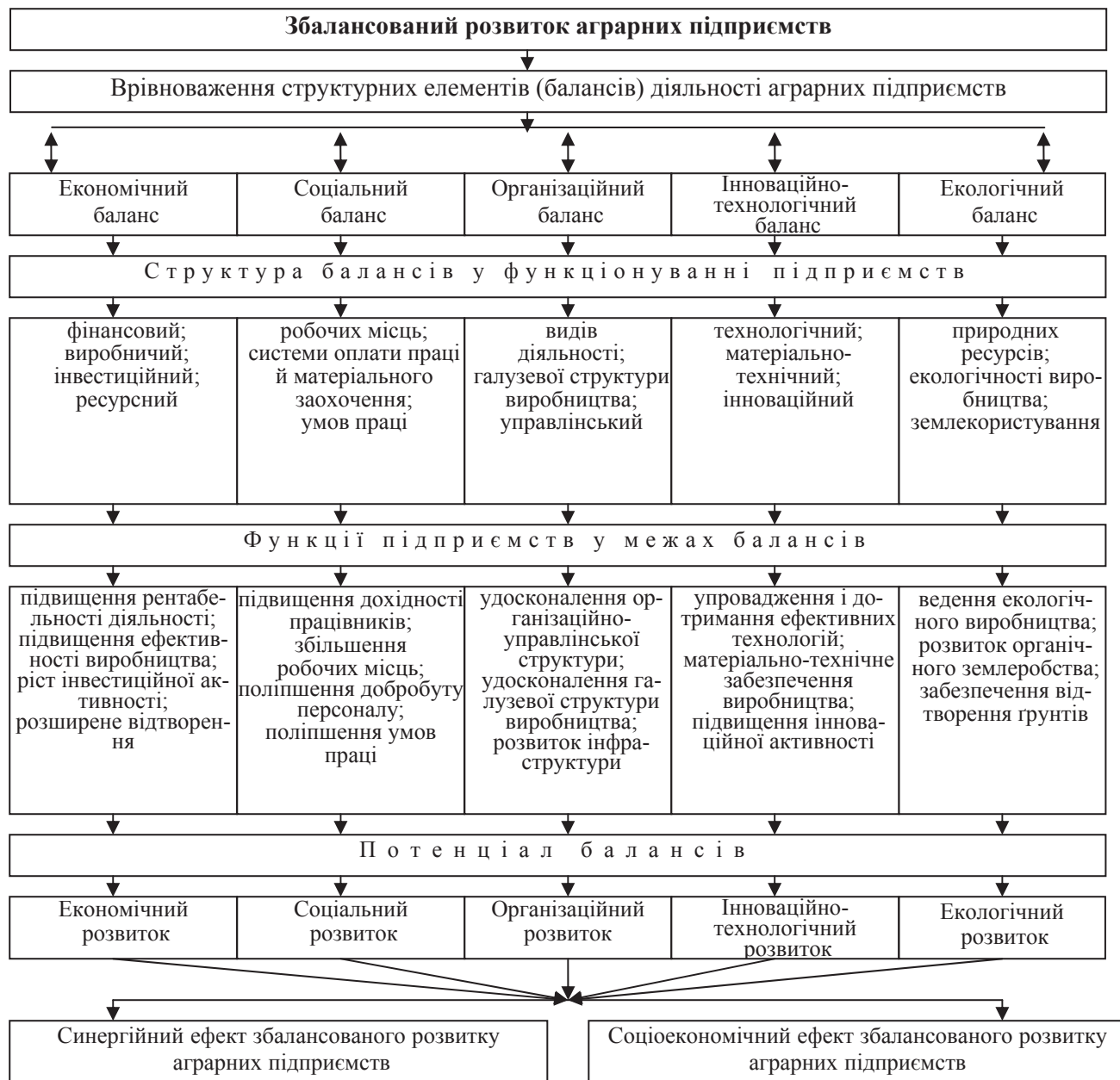
⁴ Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.

ти принципів положення соціоекономіки. Особливо це стосується передбачення та оцінки впливу здійснених економіко-організаційних змін на соціальне становище місцевого населення.

З метою забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств запропоновано здійснити структуризацію балансів у функціонуванні аграрних підприємств шля-

хом виділення багаторівневих структурних підбалансів, їх функціональних і потенційних можливостей (рис.).

Системна взаємодія виділених елементів формує єдине, цілісне середовище збалансованого розвитку аграрних підприємств у сільському зростанні. При цьому кожна складова має своє глибоке внутрішнє наповнення та призначення.

Структуризація балансів у розвитку аграрних підприємств

В основі структуризації збалансованого розвитку покладено такі принципи положення:

1) кожен із виділених балансів загальної системи збалансованого розвитку виконуватиме відведену йому функцію, або, інакше

кажучи, матиме в сукупності балансів конкретне цільове призначення;

2) кожен виділений баланс містить у собі відповідний його цільовому призначенню створювальний потенціал;

3) найкраще опрацьовані баланси не належать до явищ, здатних самопроявити наявний у них потенціал. Він може проявитися лише за умови умілої організації використання їхньої створювальної енергії (потужності), або, по-іншому, умілого управління ними;

4) сукупний (синергетичний) потенціал балансів здатний проявитися лише за обставин, коли вони діють водночас або включаються у виробничий та весь інший процес в організаційно чи технологічно визначеному порядку. При цьому кожний з них має бути реально наповнений властивим йому потенціалом;

5) взаємодіючи і взаємодоповнюючи один іншого, індивідуалізовані потенціали взаємопроникають один в одного, взаємозбагачуються, зміцнюються закладений у кожному з них потенціал і зумовлюють їхню кінцево (чи проміжно) результативну, синергетичну віддачу.

Зображений на рисунку економічний баланс структурно включає фінансовий, виробничий, ресурсний та інвестиційний баланси. Економічний баланс розвитку аграрних підприємств проявляється через забезпечення економічного зростання сільського господарства, агроформувань і сільської території, а саме: економічний розвиток підприємства, диверсифікація їхньої діяльності, підвищення ефективності виробництва й прибутковості функціонування, залучення інвестицій в сільське господарство та село загалом. Тобто цей сегмент відповідає за кількісне і якісне зростання результативності діяльності господарюючих структур на селі.

Соціальний баланс у діяльності аграрних підприємств вміщує баланси робочих місць, системи оплати праці та матеріального заохочення, умов праці. Соціальний баланс розвитку аграрних підприємств визначається необхідністю забезпечення соціального піднесення господарюючих суб'єктів на селі і селянства. Цей елемент є невід'ємним заходом на шляху налагодження відродження сільських територій, оскільки тісно взаємозв'язаний з рівнем життя, можливістю й бажанням проживати та працювати людям у селах.

Інноваційно-технологічний баланс складається з технологічного, матеріально-технічного та інноваційного балансів. Інноваційно-технологічний баланс становлення аграрних підприємств пов'язаний з інноваційними процесами, оскільки передбачає необхідність оновлення матеріальної бази підприємств, впровадження новітніх технологій виробництва й дотримання технологічної дисципліни, розвиток сфери матеріально-технічного забезпечення і обслуговування суб'єктів господарювання на селі. Цей баланс спрямований на досягнення поліпшення умов праці робітників, підвищення її продуктивності та ефективності виробництва в підприємствах загалом.

Екологічний баланс вміщує баланс природних ресурсів, екологічності виробництва й баланс землекористування. Екологічний баланс розвитку аграрних підприємств визначається сукупністю явищ і процесів, що забезпечують стабільність навколишнього природного середовища та екологічної безпеки виробництва. При цьому відзначаючи великомасштабність екологічного розвитку як незалежної системи, у даному разі розглядаються лише ті його сторони, що безпосередньо пов'язані з функціонуванням підприємств, села й сільського господарства. Тобто мова йде про поліпшення якості продуктів харчування, відтворення природно-ресурсного потенціалу з метою забезпечення поліпшення умов проживання селян у тандемі "селянство – природа".

Організаційний баланс включає баланс видів діяльності, галузевої структури виробництва та управлінський баланс. Організаційний баланс аграрних підприємств передбачає формування забезпечувальних чинників і заходів, що здатні сприяти реалізації чотирьох вищеописаних підвидів сільського розвитку. Організаційна складова характеризується такими основними напрямками: розвиток організаційно-правових форм господарювання на селі, поширення сільського зеленого туризму, удосконалення організаційної, управлінської, виробничої структури й механізмів функціонування всередині аграрних підприємств. Організаційний розвиток призначений для забезпечення реалізації цілей економічного, соціального, екологічного

ного та технологічного розвитку аграрних підприємств і сільських територій¹.

Для оцінки рівня збалансованості розвитку аграрних підприємств потрібно поєднати одержані результати від змін у межах кожного окремого балансу. Це можна здійснити визначенням інтегрального показника результативності збалансованого розвитку аграрних підприємств ($I_{зр}$):

$$I_{зр} = \sqrt[5]{I_{екон} \cdot I_{соц} \cdot I_{орг} \cdot I_{ім} \cdot I_{екол}},$$

де $I_{екон}$ – інтегральний показник економічного розвитку; $I_{соц}$ – інтегральний показник соціального розвитку; $I_{орг}$ – інтегральний показник організаційного розвитку; $I_{ім}$ – інтегральний показник інноваційно-технологічного розвитку; $I_{екол}$ – інтегральний показник екологічного розвитку.

У свою чергу, кожен з наведених у формулі показників розраховується інтегруванням інших показників, що характеризують певний баланс: економічний, соціальний, інноваційно-технологічний, організаційний та екологічний.

Результативність змін в економічному балансі визначається через такі показники, як: зміни у прибутковості діяльності підприємства; зміна ефективності виробництва; приріст інвестицій; зміна в ресурсозабезпеченні й ресурсовикористанні.

Результативність змін у соціальному балансі визначається через інтегрування показників, що характеризують зміну: кількості робочих місць; розміру середньої заробітної плати; продуктивності праці.

Результативність змін в організаційному балансі визначається за допомогою таких показників, як: зміна в рентабельності виробництва окремих видів продукції; зміна в рівні рентабельності окремих видів діяльності; зміни у виробничих потужностях.

Результативність змін в інноваційно-технологічному балансі визначається через інтегрування показників, що характеризують зміни: в урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин; у фондозабезпеченості та фондovіддачі; в рен-

табельності виробництва інноваційної продукції.

Результативність змін в екологічному балансі визначається за допомогою таких показників, як зміни: в якості природних ресурсів; у частці виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

На рисунку показано, що за результатами здійснення сукупності заходів у межах усіх видів балансів доцільно оцінити синергійний і соціоекономічний ефекти від запропонованих змін.

Синергійний ефект проявляється як результат системної дії виділених п'яти балансів (економічного, соціального, організаційного, інноваційно-технологічного й екологічного), що за рахунок емерджентності створює кількісно і якісно вищий ефект, ніж можлива продуктивність кожного з них зокрема. Синергійний ефект характеризується як єдина цілісна система результатів тісної взаємодії, взаємовпливу та взаємозбагачення усіх аспектів збалансованого розвитку аграрних підприємств.

Соціоекономічний ефект проявляється як сукупний результат соціального й загально-суспільного розвитку, що породжується внаслідок синтезування і взаємодії економічних, організаційних, інноваційно-технологічних, соціальних та екологічних змін і соціальних, правових та політичних умов певного місця й часу.

Соціоекономічний ефект пронизує усі виділені на рисунку баланси, оскільки вони призначені для забезпечення поліпшення економічного становища підприємства та соціального становища працівників, місцевих жителів. Одержані окремі економічні, соціальні, організаційні, інноваційно-технологічні й екологічні результати мають одну цілісну мету – забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств у сільському зростанні.

У процесі реалізації стратегії збалансованого розвитку аграрних підприємств необхідним є застосування соціоекономічного підходу як систематичного відстеження та оцінки соціального ефекту від здійснених економічних й інших організаційних змін.

Такий підхід до побудови стратегії збалансованого розвитку аграрних підприємств

¹ Якубів В.М. Інноваційний підхід до процесу забезпечення сільського розвитку / В. М. Якубів // Інноваційна економіка. – 2008. – № 1. – С. 31–33.

сприятиме посиленню ролі та значення соціальних аспектів становлення сільського господарства поряд із розв'язанням важливих організаційно-економічних і екологічних проблем.

Таким чином, для забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств здійснено структурування балансів у їх функціонуванні. Це сприяло обґрунтуванню суті, структури, функцій та потенційних можливостей економічного, соціального, екологічного, організаційного й інноваційно-

технологічного балансів. Системна взаємодія цих балансів шляхом взаємопроникнення, взаємодоповнення та взаємозбагачення створює два важливі ефекти: синергійний і соціоекономічний. Вони є результатом синтезування окремих частин в одній системі.

Отже, соціоекономічний підхід до забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств на етапі формування комплексу стратегічних напрямів сприяє утворенню продуктивних синергійного й соціоекономічного ефектів у результаті реалізації стратегії.

Обґрунтовано стратегічні напрями забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств за соціоекономічним підходом. Узагальнено наукові підходи до розгляду проблеми становлення соціоекономіки в Україні та за кордоном. Проведено структурування балансів у функціонуванні аграрних підприємств, розкрито суть і значення синергійного й соціоекономічного підходу у результаті збалансованого розвитку аграрних підприємств.

Обоснованы стратегические направления обеспечения сбалансированного развития аграрных предприятий за социоекономическим подходом. Обобщены научные подходы к рассмотрению проблемы становления социоекономики в Украине и за рубежом. Проведена структуризация балансов в функционировании аграрных предприятий, раскрыты суть и значение синергетического и социоекономического подхода в результате сбалансированного развития аграрных предприятий.

An article provides the strategy for ensuring sustainable development of agricultural enterprises due to social and economic approach. The scientific approaches towards problems of social economics in Ukraine and abroad are generalized and considered. An article presents structuring of the balance in the functioning of agricultural enterprises. The essence and value of synergetic and social and economic approaches resulting in sustainable development of agricultural enterprises are pointed out.

*

В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
О.О. ВОЛОШИН, бакалавр
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі

Світова економічна криза негативно позначилася на українській економіці, обмеживши доступ громадян та організацій до кредитування, призвела до підвищення цін на споживчі товари й енергоносії, росту інфляції, зниження реального доходу і купівельної спроможності громадян. Зокрема, суттєво уповільнилися темпи розвитку малого й середнього підприємництва, що у сільській місцевості призвело до закриття та реорганізації існуючих бізнес-підприємств (табл. 1). Цей комплекс факторів призвів до зростання і без того високого рівня явного й прихованого безробіття серед сільського населення. При цьому на місцевому рівні у молодих людей поступово втрачається дові-

ра до власної громади та надія на те, щоб успішно господарювати у себе вдома, знову посилюються міграційні настрої.

Мета статті – розглянути проблеми кооперування малих форм господарювання на селі як передумову їх сталого розвитку.

Зважаючи на близьку перспективу комерціалізації землі в Україні, селяни починають усвідомлювати, що вони як дрібні пайовики можуть бути на вкрай не вигідних умовах позбавлені свого єдиного ресурсу. Адже нині існує тенденція до скуповування корпоративних прав на оренду землі великими сільськогосподарськими холдингами й можна очікувати, що вони тиснутимуть на дрібних пайовиків у визначенні цінових

сприятиме посиленню ролі та значення соціальних аспектів становлення сільського господарства поряд із розв'язанням важливих організаційно-економічних і екологічних проблем.

Таким чином, для забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств здійснено структурування балансів у їх функціонуванні. Це сприяло обґрунтуванню суті, структури, функцій та потенційних можливостей економічного, соціального, екологічного, організаційного й інноваційно-

технологічного балансів. Системна взаємодія цих балансів шляхом взаємопроникнення, взаємодоповнення та взаємозбагачення створює два важливі ефекти: синергійний і соціоекономічний. Вони є результатом синтезування окремих частин в одній системі.

Отже, соціоекономічний підхід до забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств на етапі формування комплексу стратегічних напрямів сприяє утворенню продуктивних синергійного й соціоекономічного ефектів у результаті реалізації стратегії.

Обґрунтовано стратегічні напрями забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств за соціоекономічним підходом. Узагальнено наукові підходи до розгляду проблеми становлення соціоекономіки в Україні та за кордоном. Проведено структурування балансів у функціонуванні аграрних підприємств, розкрито суть і значення синергійного й соціоекономічного підходу у результаті збалансованого розвитку аграрних підприємств.

Обоснованы стратегические направления обеспечения сбалансированного развития аграрных предприятий за социоекономическим подходом. Обобщены научные подходы к рассмотрению проблемы становления социоекономики в Украине и за рубежом. Проведена структуризация балансов в функционировании аграрных предприятий, раскрыты суть и значение синергетического и социоекономического подхода в результате сбалансированного развития аграрных предприятий.

An article provides the strategy for ensuring sustainable development of agricultural enterprises due to social and economic approach. The scientific approaches towards problems of social economics in Ukraine and abroad are generalized and considered. An article presents structuring of the balance in the functioning of agricultural enterprises. The essence and value of synergetic and social and economic approaches resulting in sustainable development of agricultural enterprises are pointed out.

*

В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
О.О. ВОЛОШИН, бакалавр
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі

Світова економічна криза негативно позначилася на українській економіці, обмеживши доступ громадян та організацій до кредитування, призвела до підвищення цін на споживчі товари й енергоносії, росту інфляції, зниження реального доходу і купівельної спроможності громадян. Зокрема, суттєво уповільнилися темпи розвитку малого й середнього підприємництва, що у сільській місцевості призвело до закриття та реорганізації існуючих бізнес-підприємств (табл. 1). Цей комплекс факторів призвів до зростання і без того високого рівня явного й прихованого безробіття серед сільського населення. При цьому на місцевому рівні у молодих людей поступово втрачається дові-

ра до власної громади та надія на те, щоб успішно господарювати у себе вдома, знову посилюються міграційні настрої.

Мета статті – розглянути проблеми кооперування малих форм господарювання на селі як передумову їх сталого розвитку.

Зважаючи на близьку перспективу комерціалізації землі в Україні, селяни починають усвідомлювати, що вони як дрібні пайовики можуть бути на вкрай не вигідних умовах позбавлені свого єдиного ресурсу. Адже нині існує тенденція до скуповування корпоративних прав на оренду землі великими сільськогосподарськими холдингами й можна очікувати, що вони тиснутимуть на дрібних пайовиків у визначенні цінових

умов і змушуватимуть дрібних господарів до продажу своїх ділянок, зокрема, через

ізоляцію останніх від господарської діяльності¹.

1. Динаміка кількості малих підприємств в Україні*

Рік	Кількість МП (без ФГ)		Кількість		Зайнято працівників на МП, тис. осіб	
	Усього, тис. од.	На 10000 населення, од.	Фермерських господарств, од.	Особистих селянських господарств, тис.	усього	у т.ч. в сільській місцевості
1995	96,0	19	34778	5917,5	1124,9	48,2
1996	96,3	19	35287	5885,9	1223,7	50,3
1997	136,2	27	35927	5801,3	1349,7	51,1
1998	173,4	34	35485	5265,3	1559,9	52,4
1999	197,1	40	35884	5211,8	1677,5	65,3
2000	217,9	44	38428	5198,6	1730,4	110,9
2001	233,6	48	41599	5121,1	1932,1	113,3
2002	254,4	53	43042	5100,3	1934,2	144,1
2003	271,4	57	43016	5087,5	2052,2	163,1
2004	283,7	60	42533	5011,2	2133,0	162,7
2005	297,6	63	42445	4915,3	2169,4	164,0
2006**	323,4	72	43150	4817,8	2232,3	164,6
2007	348,4	76	43410	4750,1	2231,5	155,1
2008	324,3	72	42446	4666,0	2237,4	149,4
2009	336,1	75	41906	4612,1	2152,0	146,4
2010	280,5	63	41524	4540,4	2077,5	140,4
2011***	288,7	64	41598	4359,0	2077,5	142,2
2011 у % до 1995	300,7	334,6	119,5	73,7	184,4	295,0

* Малі підприємства в Україні у 2001 році: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2002. – С. 11;

** Діяльність суб'єктів малого підприємництва у 2010 році: Стат. зб. – К.: Держслужба статистики України, 2011. – С. 19 (згідно зі змінами до Господарського кодексу України введені нові критерії до віднесення підприємств до малих: виручка від реалізації не більше 70 млн грн). ФГ – фермерські господарства.;

*** Визначено розрахунковим способом.

Ймовірно, ці ознаки соціальної апатії можна подолати запровадженням дієвих комплексних програм розвитку самозайнятості населення, особливо сільського, через кооперацію. Ринкова економіка вимагає від малих сільськогосподарських підприємств взаємодії у вигляді об'єднань, метою яких є вирішення спільних завдань.

У сучасних умовах така співпраця все більше набуває формальних відносин у вигляді як кооперації, так й інтеграції. Питаннями інтеграційних відносин між економічними суб'єктами займалися А. Гриценко, В. Демет'єв, К. Паньківський, М. Туган-Барановський, Є. Храпливий, О. Чайнов, О. Яременко та інші економісти.

Проблеми розвитку сільськогосподарської інтеграції в сучасних умовах розглянуті в публікаціях В. Зіновчука, С. Злупка, В. Збарського, М. Маліка, С. Мочерного, Г. Черевка й інших авторів. Разом із тим питання кооперації та інтеграції, запровадження відповідних процесів на рівні малих під-

приємств сільських поселень розкриті недостатньо. Необхідність їх дослідження полягає у впливі інтеграційних форм господарювання на стійкість, адаптивність і економічний ріст сільськогосподарського виробництва.

У даних умовах кооперація малих форм господарювання на селі – це один із небагатьох, а можливо єдиний шлях для селян відстояти свої та інтереси як потенційних партнерів і водночас конкурентів великого агробізнесу.

Нині понад 70% трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання: картоплі, овочів, фруктів, молока та м'яса – виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами – сільськогосподарськими товаровиробниками, які, на жаль, не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції.

Як наслідок, значна частина індивідуально вирощеної сільськогосподарської продукції, особливо у віддалених від приміської зони

¹ Організаційно-економічні основи фірми: навч. посіб. / [В.К. Збарський, А.О. Двігун, В.П. Горьовий та ін.]. – К.:ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2010. – С. 242.

селах, згодуюється худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників, або ж продається селянами на стихійних ринках. У першому варіанті через безвихідь селяни змушені продавати вирощену продукцію за заниженими цінами, основний заробіток від якої одержують не її виробники, а посередники; у другому – селяни затрачають багато часу й коштів на транспортування продукції до районних чи обласних центрів, часто реалізуючи її в умовах, що не відповідають нормам.

У зв'язку зі значною кількістю особистих селянських (4,54 млн), фермерських господарств (42,0 тис.) і фізичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників, доцільно

сприяти формуванню за безпосередньою їх участю кооперативного сегмента аграрного ринку. Водночас його формування стримується недосконалістю законодавства, слабкою матеріальною базою, відсутністю кваліфікованих кадрів – організаторів кооперативного руху, недостатньою обізнаністю селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого розвитку та відсутністю належної державної підтримки¹.

У Черкаській області, наприклад, практично зупинився процес створення сільськогосподарських кооперативів, а в окремих районах вони припинили свою діяльність (табл. 2).

2. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств Черкащини за організаційно-правовими формами господарювання (на 1 липня відповідного року)

Район	2003 р.						2010 р.					
	Усього	Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства	Усього	Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства
Черкаська область	2890	531	106	42	1025	31	1827	425	152	15	1124	7
Городищенський	86	23	3	1	26	3	98	25	13	-	53	1
Драбівський	130	33	10	1	38	2	51	15	2	-	31	1
Жашківський	66	24	12	1	11	-	112	26	11	1	71	-
Звенигородський	242	22	9	2	103	1	70	26	13	1	27	-
Золотоніський	133	27	3	-	41	1	114	16	4	2	85	-
Кам'янський	164	20	4	5	65	2	95	34	13	1	41	-
Канівський	165	24	4	2	64	2	95	14	1	-	71	-
Катеринопільський	136	21	4	2	52	1	74	14	4	1	49	-
Корсунь-Шевченківський	90	33	2	1	25	1	87	10	4	1	70	-
Лисянський	122	23	2	1	47	1	58	23	8	1	20	-
Маньківський	256	21	3	-	113	1	78	10	10	-	56	-
Монастирищенський	153	20	3	5	60	1	143	13	3	-	121	-
Смілянський	131	24	2	5	44	3	107	12	5	1	86	-
Тальнівський	180	21	14	1	68	2	92	23	4	2	54	1
Уманський	213	38	4	7	76	2	107	17	19	1	65	-
Христинівський	99	15	2	7	31	5	127	35	10	1	73	1
Черкаський	147	49	10	1	35	-	67	15	1	2	39	3
Чигиринський	90	38	6	-	20	1	110	47	10	-	42	-
Чорнобаївський	119	22	-	-	45	-	40	19	2	-	18	-
Шполянський	172	33	9	-	61	2	102	31	15	-	52	-

* Дані форми № 50 «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» за 2003 і 2010 рр. Статистичний бюлетень. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області за відповідні роки.

Крім того, програми розвитку кооперації, які варто було б запровадити для малого сільськогосподарського виробника, могли

розвивати сільськогосподарську кооперацію шляхом проведення відбору, навчання й супроводу ініціативних груп дрібних вироб-

¹ Крисальний О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізації і сільськогосподарської кооперації в постреформованому аграрному виробництві / О.В. Крисальний // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 3–10.

ників сільськогосподарської продукції, об'єднання їх у кооперативи, налагодження виробництва готової продукції та сприяння у її реалізації кінцевому споживачеві¹.

Це уможливило б відпрацювати типові моделі найбільш продуктивних сільськогосподарських кооперативів, захистило права селян на землю й інші ринкові ресурси, змогло створити якісні робочі місця (в т.ч. для молоді) та, головне, дало б селянам надію на те, що через розумну й сумлінну працю на землі можна досягти успіху в своїй громаді.

Як відомо, існуюча система законодавства про сільськогосподарську кооперацію робить складним завдання розвитку сільськогосподарського кооперативу як неприбуткової організації, особливо у випадку, коли саме кооператив закуповує чи приймає у населення сировину, готує її до реалізації та реалізовує. Однак чи не варто замислитися над таким питанням: дійсно, податкові канікули необхідні кооперативам на період 3-5 років для початківців, тобто у випадку, коли малі сільськогосподарські виробники, об'єднавшись, вирішили спробувати попрацювати як виробничий чи збутовий кооператив. Оскільки вони лише розпочинають, варто було б надати їм неприбутковий статус на певний час, але з умовою, що вони зможуть спрямовувати інвестиції протягом цього періоду на досягнення життєздатності кооперативу і приведення його до можливості роботи як підприємства-платника податків у майбутньому².

Якщо ж говорити про існуючі великі кооперативи або об'єднання середніх виробників у формі збутових кооперативних об'єднань, то нині простежується така ситуація: виробники здають продукцію «з поля» посередникам, який приймає її за низькими цінами – фактично, заробляючи 300-400% власної націнки при подальшій реалізації дрібним оптом та в роздріб. Водночас оплата готівкою за продукцію «з поля» стримує кооперативи від повної легалізації й не дає їм змоги розвивати власну збутово-заготівельну складову.

Проте, реалістичним видається варіант, коли кооператив реалізує свою продукцію легально та прозоро, але при цьому продає не сировину „з поля” посередникові за низькими цінами, а реалізує оброблену, доопрацьовану, розфасовану й упаковану продукцію через власні магазини або торгові точки, або ж, додатково, зареєструвавши торгову марку, постачає власну „фірмову” продукцію у супермаркети³. Ймовірно, націнка, одержувана кооперативами на собівартість, зросте, і це дасть змогу кооперативу платити податки, оскільки частину того, що вони нині віддають посередникові за рахунок його низьких закупівельних цін, вони могли б платити державі, офіційно працевлаштовувати своїх працівників, забезпечуючи соціальну сферу в своїх громадах. Водночас за умови наявності дієвої та регулярної державної підтримки на розвиток цих самих кооперативів у останніх була б мотивація подальшого розвитку власних організаційних і соціальних структур.

Отже, великі кооперативні об'єднання могли б працювати як прибуткові кооперативи, однак обов'язковою умовою є розвиток їх власної збутово-заготівельної складової та підвищення рентабельності виробництва. Але малі кооперативи-початківці, на наш погляд, варто було б звільнити від оподаткування на кілька років, надавши їм неприбутковий статус, однак з умовою обов'язкового інституційного розвитку – щоб вони змогли продовжувати працювати у майбутньому, платити податки, а не закрилися після закінчення «пільгового» періоду. До речі, дієва державна консультаційна служба, яка б обов'язково допомагала «початківцям» у їхньому бізнесі та зростанні, могла б збільшити шанси таких нових кооперативів на успішну роботу в майбутньому.

Таким чином, основними важелями державної економічної підтримки, які поширені у світовій практиці й можуть бути використані в Україні з урахуванням особливостей перехідної економіки, мають стати: передача обслуговуючим кооперативам необхідних об'єктів матеріально-технічної бази, що знаходяться в державній і муніципальній власності, на засадах довгострокового безпроцентного кредиту або безоплатно; надання пільгових кредитів обслуговуючим коопера-

¹ Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 черв. 2009 р. № 557.

² Гриценко М.П. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання / М.П. Гриценко, М.Й. Малік, В.А. Пулім // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 51–58.

³ Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві: моногр. / за ред. проф. В. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 224 с.

тивам за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників під солідарну відповідальність членів кооперативу; виділення лізингового кредиту кооперативним машинно-технологічним станціям; надання ряду пільг оптовим кооперативним ринкам, кооперативним торговим домам та іншим об'єктам ринкової інфраструктури, що функціонують як обслуговуючі кооперативи.

Функціонування малого підприємництва в аграрній сфері відзначається високим ступенем ризику, пов'язаним із природно-кліматичними умовами, малою швидкістю обігу коштів, відсутністю еластичності зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію і цінами, низькою мобільністю сільських підприємств, оскільки основний чинник виробництва – земля, не може переноситися на іншу територію¹. Саме тому малі підприємства в цій сфері потребують сторонньої підтримки. У розвинутих країнах агропромислової галузь, а найбільш мале підприємство, підтримується державою, що є гарантією продовольчої безпеки².

Механізми та процеси функціонування аграрної економіки охоплюють різні рівні – домогосподарство, фірма (підприємство), держава. Кожен із них має свій ступінь впливу на процес формування суб'єктів ринку й реалізації ними функцій господарської діяльності.

Домогосподарства є найнижчим і найпростішим рівнем здійснення господарської діяльності. Це той рівень, на якому відбувається звичайна особиста діяльність, яка забезпечує власні потреби й водночас усвідомлюється, започатковується та формується

економічна господарська одиниця, що вбудовується в систему економічних відносин. Функціонування всієї сукупності домогосподарств може здійснюватись у будь-якій сфері у вигляді ринкових чи неринкових структур. В аграрній сфері основу неринкового способу діяльності домогосподарств становлять особисті селянські господарства, оскільки більшість із них функціонує з метою задоволення власних потреб, а виробнича діяльність має переважно нетоварний характер. Але при цьому господарювання селян, хоч і спрямоване на задоволення власних потреб, продукує значну частку виготовленої продукції для продажу на ринку з метою задоволення продовольчих потреб інших споживачів та одержання додаткових доходів.

Враховуючи, що рівень зайнятості на селі є низьким, це має насторожити його мешканців на утворення підприємницької діяльності. Належні ринкові умови господарювання, дія існуючих законодавчих актів і запровадження нових законопроектів значно посилять свій вплив на діяльність функціонуючих та утворених суб'єктів, зокрема на особисті селянські господарства й кооперативи. Для них важливим питанням у короткостроковий період постає проблема перспективи діяльності та ефективності функціонування.

Дану проблему можна частково розв'язати завдяки перетворенню особистих селянських господарств у повноцінні суб'єкти ринку, а саме у малі підприємства, де важливе значення для них має взаємодія у межах кооперативів.

Розглянуто проблеми кооперування малих форм господарювання на селі в умовах реформування відносин власності на майно та землю, запровадження дієвих комплексних програм розвитку самозайнятості населення, особливо сільського, через кооперацію.

Рассмотрены проблемы кооперирования малых форм хозяйствования на селе в условиях реформирования отношений собственности на имущество и землю, внедрения действенных комплексных программ развития самозанятости населения, особенно сельского, посредством кооперации.

The problems of cooperation of small forms of farming within the framework of reform of property and land relations are considered, implementation of integrated development programs for self-employment of population, particularly rural citizens, through cooperation are suggested

*

¹ Малік М.Й. Основи аграрного підприємництва /М.Й. Малік. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 126.

² Шпикуляк О.Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 56.

Використання системи збалансованих показників на підприємствах

Із кожним роком на вітчизняний ринок потрапляє все більше імпортованих товарів і споживач має широкий вибір не тільки асортименту, а й різних виробників однієї позиції одного товару. Тільки відповідність одержаних ціни та якості товару дасть змогу виробникам утримувати свій сегмент споживачів. Поняття «якість» у ДСТУ ISO 9000:2000¹ визначається як «ступінь задоволення вимог сукупністю характеристик, властивих будь-якому об'єкту». Здатність товару відповідати потребам споживача і формує набір характеристик, дотриманням яких потрібно управляти в підприємстві. Таким чином, вибір системи управління якістю в компанії набуває важливішого значення, коли основна увага приділяється не лише фінансовим показникам, а й причинно-наслідковим обставинам, які вплинули на досягнутий результат.

Метою статті є проведення аналізу причинно-наслідкового зв'язку між складовими перспективами Збалансованої Системи Показників на прикладі цілей виноробного підприємства.

Досить широкого застосування нині набуває метод визначення стратегії Balanced Score Card² (Збалансована Система Показників) – методологія формування цілей, яка уможливорює чітко визначити стратегію розвитку організації та втілити її в життя:

Balance – баланс – усі складові збалансовані, тобто однаково важливі;

Score – результат за напрямом;

Card – карточка-документ, який містить результати, вивчаючи які керівник одержує

чітку картину діяльності підприємства, особливо в перспективі за певний проміжок часу.

Balanced ScoreCard є інструментом для моніторингу і виміру ситуації в компанії за всіма напрямками, що дає змогу візуалізувати й каскадувати стратегію та цілі компанії на кожного працівника, при цьому враховувати напрями: Фінанси – Клієнти/Споживачі – Процеси – Персонал/Розвиток. Balanced ScoreCard переводить місію й загальну стратегію компанії в систему чітко поставлених цілей і задач, а також у показники, які визначають рівень досягнення установок у рамках чотирьох основних проекцій.

Система Збалансованих Показників дає можливість вищому керівництву зв'язати стратегію компанії з індивідуальними показниками результативності кожного працівника для подальшого застосування в системі мотивації.

Основним призначенням Системи є: проведення формалізації стратегії бізнесу; донесення до кожного працівника компанії цілей; забезпечення моніторингу досягнення поставлених задач, одержання зворотного зв'язку за рівнем виконання планових показників; можливості зміни внеску кожного працівника на досягнення результату і відображення цього в системі мотивації.

За допомогою чотирьох проекцій можна відповісти на наступні основні питання:

якою Компанія постає своїм керівникам?

якою Компанія постає своїм споживачам?

які бізнес-процеси компанія повинна поліпшити, від яких відмовитися, на яких акцентувати увагу?

чи може компанія продовжувати свій розвиток, підвищувати ефективність і збільшувати свою вартість, розвивати потуж-

¹ ДСТУ ISO 9000:2000 Системи менеджменту якості. Основні положення. Словник.

² Каплан Роберт С. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / Роберт С. Каплан, Дейвид П. Нортон. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 416 с.

ний та висококваліфікований склад персоналу?

Проекція фінансів.¹ Є однією з ключових складових Система Збалансованих Показників ефективності. Фінансові результати є ключовими критеріями оцінки поточної діяльності організації й основними драйверами (мотиваторами ефективності) в рамках даної проекції.

Фінансові цілі стоять в основі дерева цілей організації, однак це не самостійний напрям у діяльності компанії, оскільки кожна з перспектив має прямий чи опосередкований вплив на перспективу Фінанси.

Проекція Клієнти/Споживачі. В рамках даної проекції визначені ключові сегменти ринку, на яких організація акцентувала зусилля по просуванню й реалізації своїх продуктів.

Основними драйверами в даній проекції є: задоволення споживачів, утримання чи пошук нових клієнтів/постачальників.

Проекція Процеси. Ідентифікує основні процеси, які підлягають удосконаленню та розвитку. Показники даної проекції фокусуються на процесах, які здійснюють основний вклад на шляху досягнення намічених фінансових результатів і задоволення споживачів. Компанія для себе визначає пріоритетні напрями розвитку процесів.

Проекція Персонал/Розвиток. Визначає інфраструктуру, яку організація повинна побудувати для того, щоб забезпечити ріст та розвиток у довготривалій перспективі.

Ріст і розвиток організації базуються на людських ресурсах, інфраструктурі й проектах розвитку компанії.

Таким чином, Система Збалансованих Показників ефективності є своєрідним засобом моніторингу та ефективним інструментом як поточного, так і довготривалого управління стратегією підприємства. Всі перспективи зв'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком (рис. 2).

Рис. 1. Зв'язок перспектив Системи Збалансованих Показників

Наведемо приклад застосування інструменту Balanced ScoreCard в українській компанії, яка спеціалізується на виробництві й реалізації виноробної продукції.

Керівництвом підприємства визначені стратегічні цілі: збільшення споживчої цінності брендів компанії, підвищення рівня прибутку; забезпечення розробки і просування на ринок нового бренду.

На рисунку 2 чітко видно через призму проекцій Персонал/Розвиток – Процеси – Клієнти/Споживачі вплив і причинно-наслідковий зв'язок визначених ключових цілей на одержання кінцевого фінансового результату організації. При систематичному моніторингу цих результатів буде виявлено й «проблемні» зони, і ті показники, моніторинг яких неактуальний.

¹ Kaplan R. S., Norton D. P. The Balanced Scorecard – Measures then drive Performance // Harvard Business Review, 1992-V. 70.-N 1.-P. 71-79.

Ключові цілі компанії відображаються в цілях працівників не тільки у вигляді фінансових показників, а й у вимірі бінарної (досягнуто/не досягнуто) системи визначення таких індивідуальних показників у вигляді плану заходів, графіка робіт. На початку планового періоду формуються планові по-

казники за кожним з яких повинен бути закріплений відповідальний працівник, який у визначений термін подає дані про досягнуті результати. Всі показники документуються, зводяться в один аналітичний документ і відображають результативність процесів організації.

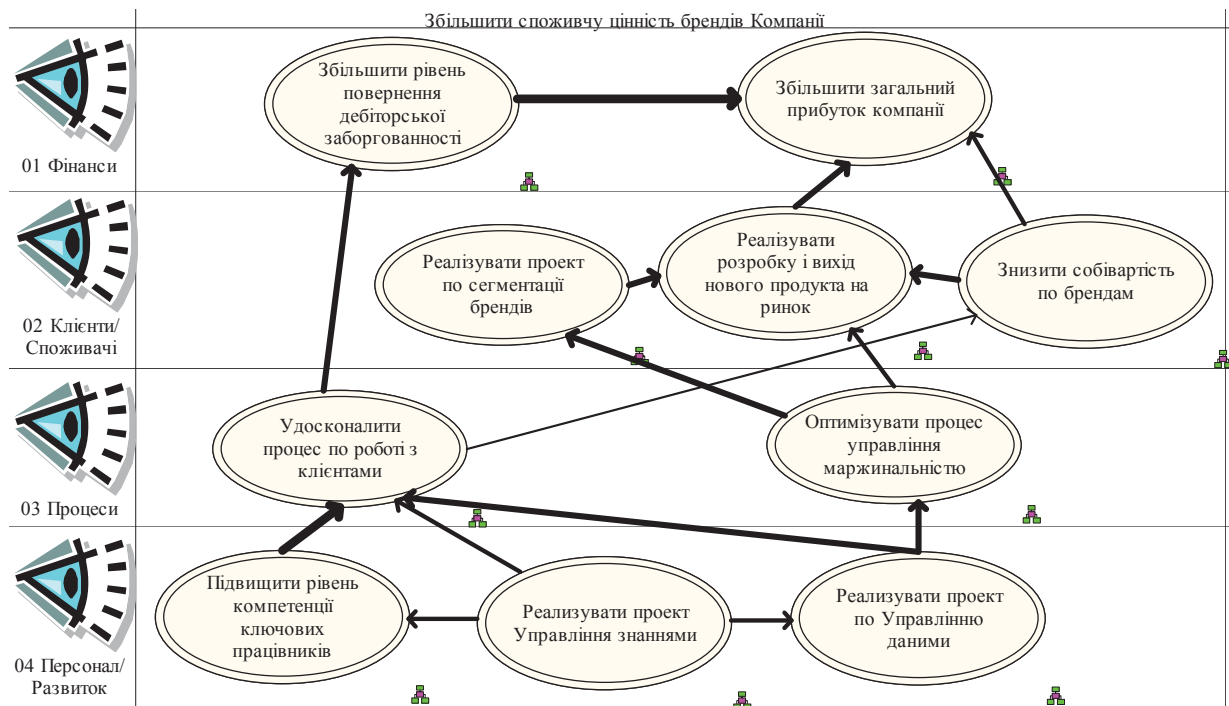

Рис. 2. Причинно-наслідковий зв'язок дерева цілей виноробної компанії

Періодичність оцінки показників BSC може варіювати від щомісячної до кількох разів на рік залежно від складності визначення чи специфіки показника¹.

Цілі, їх причинно-наслідковий зв'язок переглядають і затверджують раз на рік, але залежно від внутрішніх чи зовнішніх факторів впливу на ситуацію в підприємстві можуть переглядатися й частіше.

Щомісячний аналіз результатів по кожному працівнику, по кожній перспективі та по організації в цілому дають можливість:

визначити «проблемні» зони (там, де систематично не досягають поставлених результатів);

акцентувати увагу протягом певного періоду на таких «зонах»;

проводити аналіз за період за показниками й оперативно приймати рішення.

Balanced ScoreCard уможливорює прозоро оцінити потенціал підприємства і кожного працівника, забезпечити інформацією по планах, можливостях, ризиках і непередбачених обставинах; фокусування на факторах, які становлять цінність компанії в довгостроковій перспективі, включаючи нефінансові показники, які визначають ефективність основних бізнес-процесів; бачити показники, які використовуються керівництвом у процесі управління.

До переваг можна віднести закріплення відповідальних працівників, які не зможуть «підтасовувати» дані по показниках і не впливатимуть на досягнення чи не досягнення показників; налагодження систематичної та оперативної подачі інформації відповідальному працівнику, який акумулюватиме дані й даватиме аналітику керівництву.

Крім наведених вище переваг, Система Збалансованих Показників має і ряд, на наш

¹ Хьюберт К. Рамперсад. Универсальная система показателей деятельности: Как достигать результатов, сохраняя целостность / Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. — 352 с.

погляд, недоліків для запровадження у вітчизняних підприємствах:

немає чіткого опису, які показники повинні бути в підприємстві;

складність опису методик визначення кожного показника в самому підприємстві.

Проте, незважаючи на нюанси розробки і запровадження, Система Збалансованих Показників дає великі можливості вищому керівництву для постійного та систематичного

вдосконалення систем управління в підприємстві.

Таким чином, для оцінки ефективності діяльності підприємства в сучасних умовах необхідно застосовувати комплексну оцінку своєї діяльності й Система Збалансованих Показників є одним із простих і доступних інструментів оцінки досягнення ключових показників результативності та ефективності.

📖 Проаналізовано застосування на практиці Збалансованої Системи Показників у підприємствах виноробного комплексу з виділенням позитивних і негативних сторін, наведено причинно-наслідковий зв'язок показників результативності керівництва та працівників організацій.

📖 Проанализировано использование на практике Сбалансированной Системы Показателей в предприятиях винодельческого комплекса с выделением позитивных и негативных сторон, приведена причинно-следственная связь показателей результативности руководства и работников предприятий.

📖 An article analyses the practical application of balanced scorecard in the wine-growing sector of economy with the release of positive and negative sides, considers the issue of causal relationship of indicators of performance top management and other employees of enterprises.

* * *

Ф.В. ГОРБОНОС, доктор економічних наук, професор
Л.А. ЯНКОВСЬКА, доктор економічних наук, професор, ректор
Н.Ф. ПАВЛЕНЧИК, здобувач
Львівський університет бізнесу та права

Модель реструктуризації економічного простору сільської територіальної одиниці

Порушення рівноваги розвитку планово-економічної системи в Україні, матеріальною основою якої стала криза, зокрема у виробничих відносинах, існуючій техніці й технологіях аграрного сектору економіки, зумовило розвиток трансформаційних процесів. Трансформація передбачає перетворення однієї економічної системи на іншу, у ході чого відмирають одні елементи, їхні риси та властивості й виникають інші. Це супроводжується послабленням одних типів і форм власності та появою нових, зміною структури виробництва і дії економічних законів відповідно іншій економічній системі¹.

Трансформаційні процеси, що відбувалися в сільській місцевості в роки ринкових перетворень, торкалися в основному пертурбації організаційно-правових структур господарювання й дії реформаторів спрямовувалися лише на зміну форми власності. Переоцінка ж економічної ситуації і створення належних умов підприємствам у форматі реструктуризації для ефективного їх функціонування у новому статусі господарювання не проводилася. І найважливіше, у ході перетворень не спрямовувалися дії на системну перебудову усього економічного простору адміністративної одиниці різних рівнів.

Якщо, за уявленням авторів сучасного тлумачного словника російської мови, простір загалом – це форма існування матеріальних об'єктів та процесів, що характеризує протяжність систем, і до його властивостей належить єдність переривчатості та безпе-

рервності², то економічний простір являє собою атрибут території, що характеризується специфічною економіко-географічною єдністю, своєрідністю природних і економічних умов та історично сформованих виробничою спеціалізацією, заснованою на територіальному суспільному поділі праці³.

Підґрунтям формування економічного простору виступають економічні процеси, процеси поділу праці й економічна інтеграція. З іншого боку, економічний простір віддзеркалює всю складність розбудови господарюючих суб'єктів, суспільно-економічних відносин і збалансованість різних секторів економіки. Економічний простір – об'єднання, у межах якого діють спільні принципи господарювання, узгоджені правила внутрішньої економічної діяльності⁴. Він доповнюється наявністю правового й соціального простору, що відповідають національним і духовним інтересам жителів певної території.

Зважаючи на те, що на сільських територіях у форматі економічного простору здійснюється підприємництво не лише на рівні аграрного виробництва, а й інших видів, то політика економічного розвитку всієї територіальної системи утворень мала б мати комплексний характер, дотримуючись взаємної узгодженості у діях з орієнтацією на досягнення пріоритетних цілей.

В економічній літературі аграрного спрямування навколо термінів „територія”,

¹ Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000 – 2001.

² Современный толковый словарь русского языка. – СПб : Норинт, 2002. – 959 с.

³ Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / [гл. ред. А. М. Румянцев]. – М. : Сов. энциклопедия, 1975.

⁴ Сучасний тлумачний словник української мови : 50 000 слів / [за заг. ред. В.В. Дубічинського]. – Х. : Школа, 2006. – 832 с.

„сільська територія”, „аграрний сектор”, „сільський розвиток” тощо вибудувалася система поглядів і визначень та розкрито роль і значення сільської місцевості у житті людей. Дослідженню цієї важливої проблеми значну увагу приділили вчені В. Славов, О. Коваленко, І. Гончаренко, М. Малік, О. Онищенко, В. Юрчишин, Л. Лисенко, О. Бородіна, І. Прокопа, О. Павлов, Л. Шевчук та інші. Проте якщо розвідки вчених предметно і всебічно спрямовувалися на категоріальний апарат та ролі територій у підвищенні рівня добробуту жителів і розвитку місцевого самоврядування, то вивченню категорії „економічний простір” приділено ще недостатньо уваги. Особливо потребує дослідження економічний простір у площині його реструктуризації.

Метою статті є спроба реструктуризації економічного простору сільської територіальної одиниці, яка б дала змогу товаровиробникам самостійно здійснювати головні бізнес-процеси і підвищити рівень зайнятості населення.

Значна кількість господарюючих структур, що утворилися в процесі реформування аграрного сектору економіки України не стали визначальними як суб'єкти підприємницької діяльності. Вони мали примітивну матеріально-технічну базу, їх очолили керівники з недостатнім рівнем хисту організаторської роботи, низькими професійними знаннями й недостатнім досвідом у комерційній діяльності.

У більшості новостворених аграрних підприємств значно змінилися структура, асортимент вироблюваної продукції, технології, спеціалізація і концентрація виробництва. Як наслідок, різко знизилися виробничі показники діяльності господарюючих суб'єктів, стався обвал виробництва продукції всіх галузей сільського господарства, що зумовило зменшення обсягів продуктів споживання на одну особу в країні та надання населенню різних послуг виробничого й соціального характеру, з'явилося безробіття на селі.

Зміна однієї ланки економічного простору спричиняла ланцюгову послідовність і зміну інших його елементів у форматі не лише форми власності, а й характеристик їх функціонування. У форматі економічного

простору багатьох регіонів виникли нові підприємства, форма власності та управління яких пророкувала потенційну спроможність і конкретну здатність своєчасно реагувати на зміни вимог ринку. В умовах господарської невизначеності стали виникати мережі підприємницьких структур, які будували свою комерційну діяльність лише на збільшенні прибутку, що постійно призводило до зростання цін на кінцевий продукт. Були і невдалі спроби їхньої діяльності. Наприклад, відомий випадок, коли підприємець заготовив значну кількість соломи для спалювання в котлах обігріву приміщень, але зарубіжні партнери не поставили верстатів із виготовлення брикетів, через що бізнесмен у збитку. Ставали банкрутами окремі підприємці, які заготовляли сільськогосподарську продукцію від господарств населення.

У значної кількості існуючих елементів економічного простору виявилася також низка неефективних функцій і операцій, які не приносять їм реальної користі у бізнесі. Все це зумовлює необхідність та доцільність реструктуризації окремих елементів і економічного простору в цілому.

У перекладі з англійської мови „реструктуризація” (restructuring) – це перебудова чого-небудь¹, зміна структури економічного простору, його елементів під впливом спонукальних чинників внутрішнього або зовнішнього середовища. Вона включає удосконалення системи управління фінансово-економічною політикою, персоналом, оперативною діяльністю тощо.

Основною причиною й передумовою реструктуризації є низька ефективність діяльності окремих елементів і загалом економічного простору, що проявляється у слабких фінансових показниках та нестачі обігових коштів, зниженням рівня життя населення, зростанням безробіття й ін. В зазначених умовах будь-яка модифікація масштабів бізнесу вимагає адекватної зміни системи управління і здійснення реструктуризації програми розвитку економічного простору².

¹ Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова (гл. ред.) и Л. С. Шаумяна. – [6-е изд., перераб. и дополн.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – 784 с.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://super-restructuring.narod.ru>.

Реструктуризація має стати підґрунтям для підвищення ефективності функціонування господарюючих суб'єктів та соціальних структур, приведення їх у формат конкурентоспроможності й підвищення ефективності розвитку економічного простору на засадах збалансованості та самодостатності, тобто забезпечення сталого його розвитку.

Це підтверджується дослідженнями і висновком академіка НААН М.Й. Маліка й в іншому форматі, який вважає, що стійкий стабільний розвиток сільської території, збереження природного середовища, поліпшення демографії та умов проживання населення в сільській місцевості може забезпечити ефективне виробництво на основі впровадження інтенсивних технологій, інноваційно-інвестиційних проектів і структурних перебудов суб'єктів господарської діяльності як необхідної умови „...збереження селянства як носіїв української ідентичності, культури й духовності”¹.

Сталий розвиток економічного простору – це загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб населення і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному та здоровому довкіллі. Сталий розвиток – це керований розвиток².

Основою керованості є системний підхід і сучасні інформаційні технології, які дають змогу моделювати різні варіанти сталого розвитку економічного простору. Проте формат рівня сталості розвитку кожного окремого сільського економічного простору в розрізі регіонів України значною мірою визначається низкою умов та залежить від ряду обмежень.

Найперше, основними є природні ресурси, такі як земля, поживні речовини й вода, які за якістю і кількістю в розрізі регіонів мають значні відмінності. Через це їхня віддача у матеріальному виробництві на одиницю витрачених ресурсів та праці є неоднаковою і привести у відповідність баланс між обсягом виробництва матеріальних благ із використовуваних наявних ресурсів та рі-

внем задоволення потреб населення в окремому регіоні й у середньому по Україні є складним завданням, а то і неможливо. До того ж, природні ресурси не можна споживати нерозбірливо, безперервно, не поповнюючи їх. У регіонах із нижчим рівнем якості природних ресурсів підприємства змушені нести вищі витрати на відновлення й екологічне їхнє збереження.

Важливим застереженням є те, що на перспективу можливі радикальні зміни у технологіях виробництва і зміни цін на продукцію різних галузей, а відтак й у міжгалузевих відносинах національної економіки тощо. Ці процеси, як правило, необоротні та можуть позитивно або негативно впливати на економіку господарюючих суб'єктів і навколишнє природне середовище.

На жаль, через недостатність інформації про сучасний стан розвитку економіки окремих регіонів, певні показники якої мають сумнівний характер щодо достовірності, а окремі відсутні загалом, ускладнюється об'єктивність процесу розробки проекту його реструктуризації. Ускладнює проблему ще й конфіденційність статистичних даних про господарсько-фінансову діяльність підприємств, функціонування організацій і елементів економічного простору та відсутність ніякої типової методики оцінки рівня розвитку сталого сільського економічного простору й моделі його реструктуризації, спрямованої на задоволення життєвих потреб населення. Все це унеможливорює повною мірою забезпечити розрахунок параметрів сталого розвитку сільського економічного простору в динаміці на перспективу з достатнім урахуванням економічних, фінансових і соціальних змін. Тому реструктуризація окремого економічного простору може бути зорієнтована на один з основних напрямів, у нашому випадку – на зростання зайнятості населення (рис. 1).

Нині в умовах дії законів ринкової економіки в Україні на часі є доцільним здійснення реструктуризації значної частини економічних просторів сільських територіальних одиниць у напрямі перебудови їхньої структури та управління у форматі корпоратизації. Основним завданням реструктуризації має стати: створення умов для посилення самоврядування; реструктуризація

¹ Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С. 51–58.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток.

існуючих господарських формувань; створення нових структурних одиниць обслуговуючого характеру; пошук джерел надходження коштів для самофінансування; мак-

симальне використання потенційних можливостей ресурсів; самодостатнє виробництво валового внутрішнього продукту; зниження безробіття.

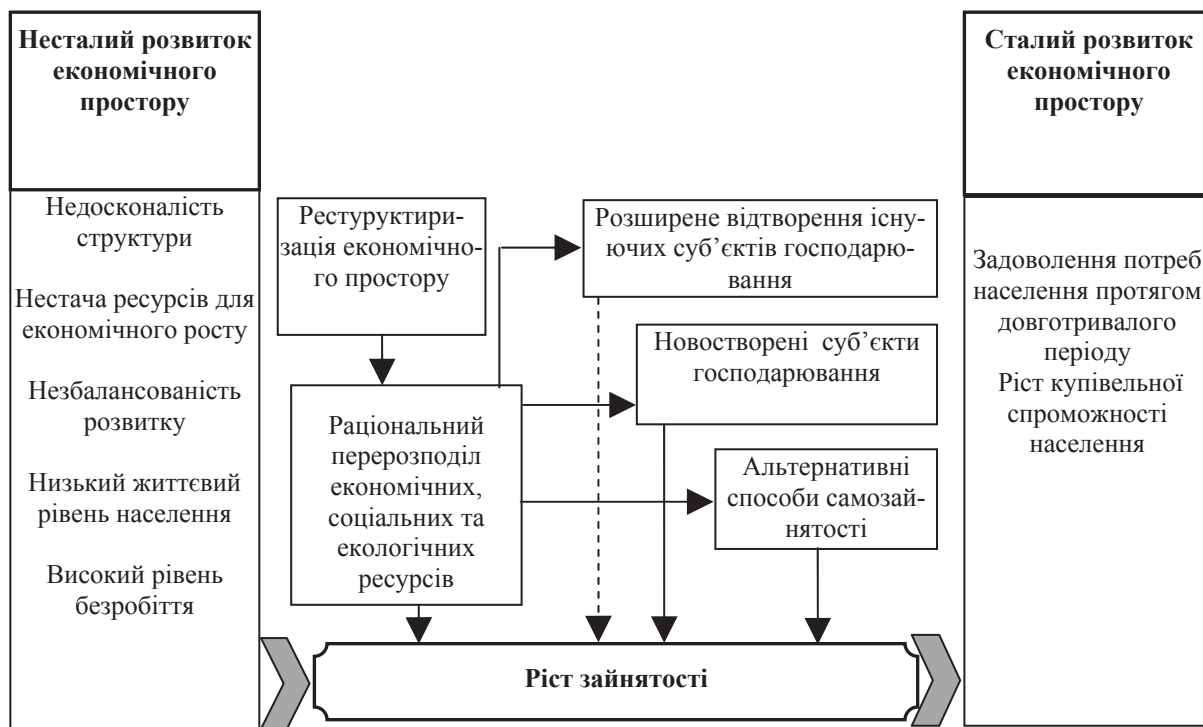

Рис. 1. Принципова структура формування зайнятості населення економічного простору

Модель реструктуризації економічного простору має базуватися на теоретичних дослідженнях і аналізі фактичних результатів функціонування існуючих елементів системи та розробки ключових бізнесових структур. Як технічне завдання створення нової моделі економічного простору сільської територіальної одиниці представлено на рисунку 2, що має відбуватися поетапно.

Перший етап. Його виконавцями є власники підприємств і керівники місцевої влади. Він спрямовується на аналіз внутрішнього середовища економічного простору, на визначення цілей його реструктуризації та пріоритетних напрямів розвитку. Здійснюється аналіз наявних природних місцевих ресурсів і можливості їх ефективного використання. Вивчається рух вхідних та вихідних матеріальних потоків. Визначається, що саме не задовольняє в існуючій бізнес-моделі. У процесі аналізу відкривається чимало важливих для функціонування економічного простору в ринкових умовах бізнес-процесів.

Вивчається можливість і необхідність створення структур виробничого, обслугову-

вуючого й соціального характеру та оптимізації й поєднання основних напрямів розвитку нових елементів з існуючими, що дає змогу удосконалити модель економічного простору в межах сільської адміністративної одиниці, які забезпечать ефективність його функціонування.

Другий етап. Визначаються слабкі й сильні сторони, виявляються основні проблеми розвитку економічного простору та аналізується динаміка їх змін. Здійснюється аналіз оперативної діяльності усіх підприємств, ринку товарів і послуг та їх інвестиційної привабливості. Вивчається фінансовий стан підприємств і діяльність їхніх керівництв.

Третій етап. За даними результатів діагностики розробляються альтернативні варіанти розвитку підприємств. Оцінюються ресурси, в тому числі й використання місцевих, і розраховуються перспективні показники діяльності підприємств. Оцінюються можливі ризики та уточнюються стратегічна мета кожного підприємства, його якісні й кількісні параметри, яких повинна досягти система з урахуванням обмеженості ресурсів.

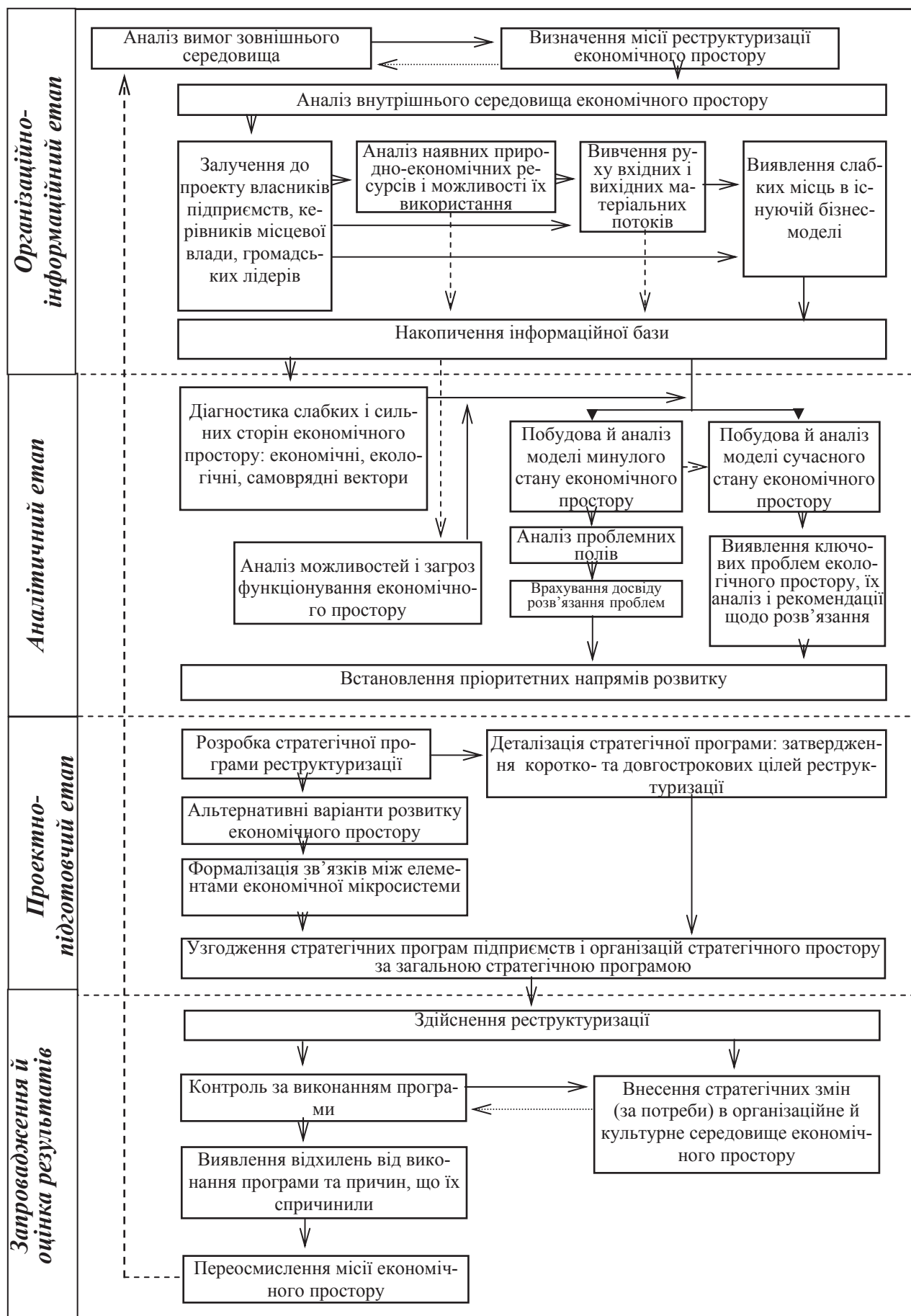

Рис. 2. Модель стратегічної реструктуризації економічного простору

Четвертий етап. Здійснення реструктуризації відповідно до розробленої програми. Формуються взаємовідносини, опрацьовуються і реалізуються цілі.

Відбуваються процеси функціонування елементів мікросистеми й зіставляються запроектовані значення з фактичними результатами. Виявляються відхилення, встановлюються їхні причини та проводяться корективи програми.

Аналіз існуючої бізнес-моделі економічного простору сільської територіальної одиниці має виявити проблемні місця, які необхідно розв'язати першочергово. Доцільним є з'ясування характерних особливостей розвитку економічного простору протягом тривалого періоду часу. Зазначений аналіз мав би бути спрямований під вимоги обґрунтування концепції та програми реструктуризації відповідно до вимог положень нормативно-правових актів і вірогідності пристосування й забезпечення кожній виробничо-господарській структурі належних умов ефективного функціонування.

Для прикладу створення моделі сталого розвитку економічного простору сільської територіальної одиниці розглянемо територію Цепцевичівської сільської ради Володимирецького району Рівненської області, в якій є проблема надлишку працездатного населення, має значні ресурси та недостатній рівень їх використання, що характерне для багатьох населених пунктів зони Полісся.

У ході реформування аграрного сектору економіки на території економічного простору сільської ради колгосп ім. Т. Шевченка було трансформовано у сільськогосподарський виробничий кооператив ім. Т. Шевченка та виділено окреме приватне підприємство „Пилорама”. З числа працівників колгоспу й жителів населених пунктів утворено чотири будівельні бригади, зареєстровано сільськогосподарський обслуговуючий кооператив із заготівлі молока від населення „Полісянка” та розпочали свою діяльність два підприємці із заготівлі сільськогосподарської продукції, набули статусу підприємницьких структур і окремі господарства населення. Значна частина працівників колишнього колективного підприємства стали безробітними.

Проте аналіз господарської діяльності новостворених підприємств економічного простору адміністративної території Цепцевичівської сільської ради показав їхню неефективну діяльність. Приватне підприємство „Пилорама” через відсутність замовлень на порізану продукцію працює не в повну силу. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив „Полісянка” не функціонує. З числа будівельників працюють лише окремі люди, решта знаходиться у пошуках роботи в інших регіонах країни і навіть за кордоном.

У ході діяльності через скрутне фінансове становище матеріально-технічна база сільськогосподарського виробничого кооперативу ім. Т. Шевченка не оновлювалася, не було коштів на придбання мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Посіви зернових, картоплі, кормових та технічних культур у 2010 році скоротилися у 4-5 разів, а внаслідок недотримання агротехнічних вимог і строків проведення сільськогосподарських робіт, порушення структури посівів та їх сівозміни врожайність знизилася у 2–3 рази порівняно з 1990 роком. У кооперативі занепало та з часом було ліквідоване молочне й м'ясне скотарство, свинарство, через що не стало органічних добрив.

Триваліше лише незначна частина господарств населення мала у своєму володінні окремі технічні засоби, такі як трактори, зернові комбайни та інші сільськогосподарські машини. У багатьох же господарств вони зовсім були відсутні й виконання робіт забезпечувалося в основному вручну або живою тягловою силою. Як наслідок, порушувалися організаційно-економічні та агротехнічні умови й безперервність дотримання технології вирощування сільськогосподарських культур, що знизило їхню врожайність. Катастрофічно відбулося скорочення поголів'я худоби в господарствах населення. За умов високих затрат праці та собівартості сільськогосподарської продукції й низьких реалізаційних цін на неї праця індивідуального товаровиробника стала неефективною.

Внаслідок прояву негативних тенденцій у сільськогосподарському виробництві в усіх категоріях підприємств економічного простору адміністративної території Цепцевичів-

ської сільської ради валової продукції сільськогосподарства (Y) нині виробляється близько 20-25% від обсягів (YD) дореформеного періоду, а рівень прихованого безробіття і неповної зайнятості населення сягає близько 40%.

Проте дещо поліпшилася матеріально-технічна база господарств населення. В їхньому розпорядженні налічується 147 тракторів, 7 зернових комбайнів, 117 тракторних плугів, 27 культиваторів, 42 картоплекопачі та низка іншої сільськогосподарської техніки.

Щоб ефективно використовувати виробничий потенціал господарств населення, знизити безробіття й збільшити виробництво внутрішнього валового продукту до рівня

самодостатності функціонування економічного простору сільської територіальної одиниці, на нашу думку, необхідно здійснити організаційні заходи, спрямовані на створення ряду бізнес-моделей самостійного функціонування, але на ґрунті корпоративного управління.

Зокрема, на базі господарств підприємницького спрямування, які мають у своєму володінні земельний пай і техніку, можна створити п'ять сільськогосподарських виробничих кооперативів – три у селі Цепцевичі й два – у селі Нетреба (табл. 1). Предметом їхньої діяльності може стати виробництво зернових, картоплі, овочів, кормових культур та в перспективі продукції тваринництва.

1. Складові реструктуризації економічного простору сільської територіальної одиниці Цепцевичівської сільської ради Володимирецького району Рівненської області, 2011 р.

Види підприємств і організацій	Наявна кількість	Зайнято всього населення, осіб	У т.ч. працездатного
Сільськогосподарський виробничий кооператив ім. Т. Шевченка	1	394	98
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	5	1029	949
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив із надання послуг з ремонту техніки	1	16	13
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив з матеріально-технічного постачання ресурсів	1	7	7
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив із надання механізованих послуг	1	40	35
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив з реалізації сільськогосподарської продукції	1	7	7
Заготівельно-збутовий кооператив молока	1	5	5
Господарства населення	936	984	558
Соціальна сфера	8	16	10
Пилорама	1	3	3
Будівельний кооператив	4	176	176
Середня школа: вчителів	1	59	59
учнів		630	-
Працюючих за межами економічного простору, осіб		40	35
Безробітні й малозайняті, осіб		33	33
Усього населення, осіб		3439	1988
Кооператив із заготівлі та реалізації ягід і грибів	2	630	120

Виробничою базою новостворених кооперативів є земля. Розмір площі окремого сільськогосподарського виробничого кооперативу складається із паю кожного його члена й паїв, наданих у користування іншими землевласниками. Трактори, сільськогосподарська техніка та інше майно кооперативів, що виступають засобами виробництва, є власністю його членів, які вони надають у колективне використання на правах оренди.

Господарства населення, що не володіють земельними паями і не мають у своїй власності техніки, не стали членами виробничих кооперативів, можуть здійснювати господарську діяльність за індивідуальною формою ведення. Але для їх обслуговування необхідно створити окремо три обслуговуючих кооперативи з надання механізованих послуг, зокрема обробітку землі, посіву, збирання врожаю. Членами механізованого кооперативу можуть бути особи, що мають у володінні техніку.

На території економічного простору на зміну окремих служб у кожному господарюючому суб'єкті доцільно створити один обслуговуючий кооператив із надання послуг із ремонту техніки, один – із матеріально-технічного постачання ресурсів та один – з реалізації сільськогосподарської продукції.

З числа осіб, що займаються збиранням ягід і грибів, варто створити два кооперативи – по одному в селі Цепцевичі й у селі Нетреба. Вони здійснюватимуть заготівлю, фасування в тару та реалізацію.

Пункти заготівлі молока від населення, що створені Володимирецьким молокопереробним заводом, доцільно трансформувати у заготівельно-збутовий кооператив. Нині взаємовідносини заготівельних пунктів із товаровиробниками всіх форм господарювання є непростими: має місце зниження показників якості продукції; не завжди своєчасно здійснюються розрахунки за продукцію;

відсутні сприяння і допомога товаровиробникам у їхній господарській діяльності.

Якщо молокоприймальні пункти закуповують молоко у населення за ціною, встановленою молокозаводом, то заготівельно-збутові кооперативи, укладаючи угоду з переробними підприємствами, відстоюють інтереси виробників – членів свого кооперативу й ціна на їхню сировину, як правило, на 10–12% вища, ніж закупівельна ціна молокоприймальних пунктів.

На базі будівельних бригад створити чотири будівельних кооперативи, а блок закладів торгівлі, громадського харчування, соціальної інфраструктури та підприємств комунального спрямування розвиватиметься в міру необхідності.

При наведеній реструктуризації структура зайнятості населення матиме такий вигляд (табл. 2).

2. Зайнятість населення економічного простору сільської територіальної одиниці Цепцевичівської сільської ради Володимирецького району Рівненської області

Показник	До реструктуризації		Після реструктуризації	
	усього, осіб	у т.ч. працездатних	усього, осіб	у т.ч. працездатних
Населення – всього	3439	1988	3439	1988
Зайнятих у кооперативах – всього	394	98	1674	1290
Учителів	59	59	59	59
Учнів – всього	630	-	630	-
Працівників соціальної сфери	16	10	16	10
Працівники пилорами	3	3	3	3
Зайнятих у господарствах населення	1424	913	984	558
Працюючих за межами економічного простору	105	97	40	35
Безробітних зареєстровано у центрі зайнятості – всього	70	70	12	12
Рівень безробіття, %	-	3,5	-	0,6
Малозайняті	738	738	21	21
Приховане безробіття, %	-	37,1	-	1,1

Щоб зменшити ризики невідповідності розрахункових параметрів із реальними, необхідно мати обґрунтований концептуальний підхід до проекту керованості сільським економічним простором. На нашу думку, цього можна досягти за безпосередньої участі у цих процесах органів державної влади.

Тому основною ідеєю реструктуризації економічного простору сільської територіальної одиниці Цепцевичівської сільської ради Володимирецького району має стати утворення його нової моделі на основі об'єднання усіх елементів і господарюючих суб'єктів у корпорацію під началом та за

безпосередньою участю в управлінні виконавчого комітету сільської ради. Тоді економічний простір матиме таку структуру (рис. 3).

Підґрунтям формування і функціонування корпорації є демократичні принципи, основний з яких – добровільність. Кожен, хто вступає у корпорацію, керується лише своєю індивідуальною чи груповою доброю волею, без будь-якого тиску. У своїй діяльності кожен із господарюючих суб'єктів керується своїм Статутом, зберігає виробничу й господарську незалежність і визнає Статут корпорації.

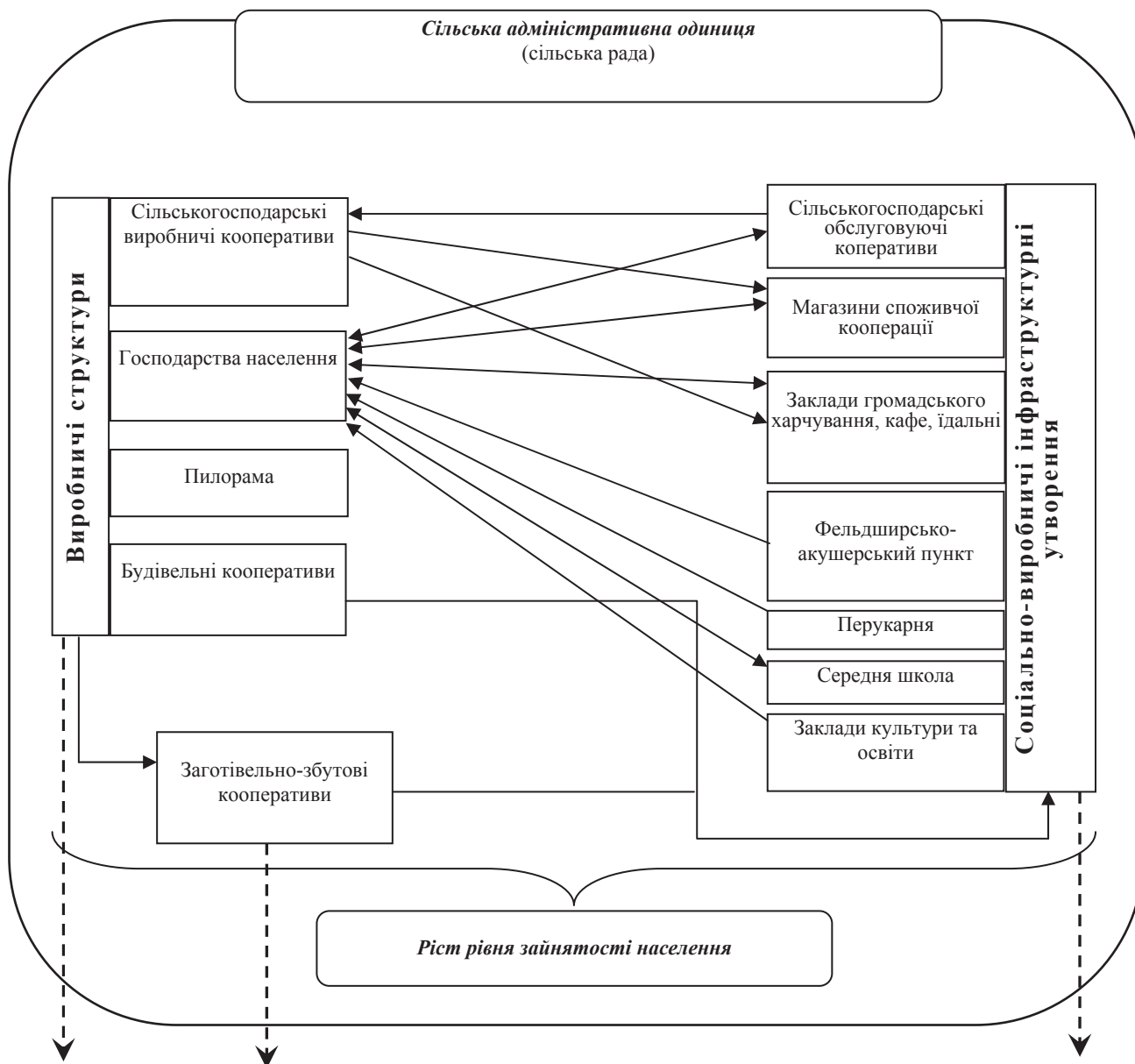

Рис. 3. Схема результатів реструктуризації економічного простору

Виробнича діяльність кожного із членів корпорації, а це в основному кооперативи, ґрунтується на самостійному прийнятті господарських рішень. Вони окремо планують та ведуть цілком самостійно економічну і фінансову діяльність виходячи зі своїх колективних інтересів. Керівництво корпорації може лише пропонувати послуги окремим підприємствам у вигляді допомоги або допоміжні заходи, що спрямовані на поліпшення господарської діяльності її членів.

Особливо важливим у перспективі може стати створення в окремому економічному просторі фінансово-кредитної структури на зразок акціонерного товариства. Для успіш-

ного функціонування цієї структури доцільно проводити моніторинг економічного простору згідно з методикою праці¹. Запропонована система дає змогу удосконалити роботу сільськогосподарського підприємства введенням у базу даних стану полів, виконуваних на угіддях робіт, аналізувати економічні та фінансові ризики, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом².

¹ Геоінформаційна система моніторингу для сільськогосподарського підприємства / [А. Ю. Шелестов, Н. М. Кукуш, С. В. Скаун, О. М. Кравченко, С. В. Волошин, С. В. Загородній] // Наук. праці ДонНТУ. Серія "Інформатика, кібернетика та обчислювальна техніка" – 2011. – Вип. 13 (185). – С. 121-125.

² Там само.

В основу системи моніторингу покладемо виробничу функцію, принципи побудови якої висвітлено у працях¹. Виробнича функція $Y=Y(x_i)$ – це економетрична модель, яка кількісно описує зв'язок основних результативних показників виробничо-господарської діяльності з факторами, що визначають ці показники². До основних показників віднесемо обсяг сільськогосподарської продукції Y , а до факторів (x_i): $x_1=K$ – основний капітал; $x_2=L$ – робочу силу; $x_3=S$ – площу угідь; x_4 – витрати на насіння, добрива, нафтопродукти; x_5 – витрати на оплату праці зі соціальними відрахуваннями; x_6 – споживання основного капіталу (амортизацію). Отже,

$$Y = f(x_i) = \alpha x_1^\alpha x_2^\beta x_3^\gamma x_4^\delta x_5^\eta x_6^\zeta. \quad (1)$$

Параметр моделі $Y = (0,2 \div 0,25)YD$, де YD – обсяг випуску продукції дореформеного періоду. Сума параметрів $(\alpha+\beta+\gamma+\delta+\eta+\zeta)$ у даному випадку для Y ймовірно може бути більшою від одиниці, оскільки розглядається перспектива збільшення площі S сільськогосподарських угідь, які в даний час простояють. Також може бути збільшення чисельності працюючих L за рахунок залучення школярів і пенсіонерів до сезонних робіт. Якщо $(\alpha+\beta+\gamma+\delta+\eta+\zeta) > 1$, то темпи зростання обсягу продукції Y (1) перевищуватимуть темпи збільшення ресурсів.

Мета господарської діяльності корпорації (на основі територіальної одиниці Цепцевичівської сільської ради) – залучення якомога більшої чисельності працівників (тобто $\Delta L = L_m - L_a \Rightarrow \min$) до корисної діяльності й максимізація прибутку Π . Відповідні співвідношення економетричної моделі, з урахуванням виразу для Π^3 , можна подати у вигляді:

$$\Pi = bY^{r+1} - wL - rK + \lambda(f(x_i) - Y) \Rightarrow \max, \quad (2)$$

$$\Delta L = L_m - L_a \Rightarrow \min, \quad (3)$$

$$Z = \phi\Pi + (1-\phi)\Delta L \Rightarrow \text{opt}.$$

Тут Π – прибуток, наведений у вигляді функції Лагранжа; b, r, w – параметри функції прибутку; w – характеризує середню ставку заробітної плати; L_a – актуальна чисельність працюючих (у даний час); λ – параметр Лагранжа; L_m – потенційно можлива чисельність працівників (з урахуванням часткової зайнятості пенсіонерів і школярів, наприклад, при заготівлі ягід та грибів); Z – функція компромісу; $\phi, (1-\phi)$ – коефіцієнти вагомості, які встановлюються експертним методом. У першому наближенні можна вважати, що $\phi = 0,5, 1-\phi = 0,5$ і тоді функція компромісу Z матиме вигляд:

$$Z = \Pi / 2 + \Delta L / 2 \Rightarrow \text{opt}. \quad (4)$$

На основі аналізу статистичних даних⁴ встановлено, що за 9 міс. 2011 року доходи сільського населення в середньому становили 1112 грн по країні та 934 грн по Рівненській області (з розрахунку на одного працівника протягом одного місяця), що на 13 грн більше за рівень бідності на той період (921 грн). Для порівняння – доходи всього населення в цей період у середньому становили 1277 грн із розрахунку на одного працівника протягом одного місяця по країні⁵.

Застосувавши до співвідношень (1)–(4) метод множників Лагранжа, можна одержати результуючі оптимізаційні вирази, на основі яких досить послідовно і раціонально розробити рекомендації щодо удосконалення діяльності сільськогосподарської корпорації.

Якщо на основі проведеного математичного моделювання та відповідних розроблених рекомендацій економічного характеру вдасться довести обсяг випуску продукції до $Y = 0,75 \cdot YD$, то доходи сільського населен-

¹ Наконечний С. І. Економетрія: підручник / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк [вид. 4-те, доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2006. – 528 с.; Коновал О. І. Оцінка ефективності використання основного і оборотного капіталу в сільськогосподарських підприємствах столичного регіону / О. І. Коновал // Наук. вісн. нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Ч. 1. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». – 2011. – Вип. 168. – С. 224-228.

² Там само.

³ Наконечний С. І. Економетрія: підручник / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк [вид. 4-те, доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2006. – 528 с.

⁴ Електронний ресурс. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua; Транченко Л. В. Вплив витрат сільського населення на формування та розвиток людського капіталу / Л. В. Транченко // Інноваційна економіка. Всеукр. наук.-вироб. журнал. – 2012. – № 2. – С. 285-290.

⁵ Там само.

ня даного населеного пункту можуть зрости в перспективі до 3000 грн на особу.

У Національній доповіді про людський розвиток 2011 „Україна: на шляху до соціального залучення” (нова Доповідь ПРООН) відзначено, що 37,7% домогосподарств в Україні знаходяться у стані гострого соціального відторгнення¹. Основним проявом економічного відторгнення є недостатній рівень доходів для задоволення основних потреб. Якщо дохід домогосподарства з розрахунку на умовного дорослого є нижчим за національну межу бідності, таке домогосподарство вважається економічно відторгнутим через низькі доходи². Найбільшою мірою через низькі доходи потерпають діти до 16 років та літні особи віком 80 років і старші. В середньому 27% населення – пенсіонери, що для територіальної одиниці Цепцевичівської сільської ради становитиме 928 осіб. Отже, пенсіонерів і школярів разом 1530 осіб, що становить близько 78% від працездатного населення територіальної одиниці. Своєю діяльністю на середній дохід із розрахунку на одного працюючого вони особливо не вплинуть, але якщо адміністрація територіальної одиниці створить умови для того, щоб вони (пенсіонери та школярі) заробляли протягом місяця 250-300 грн (на сезонних роботах), то така ситуація сприятиме поліпшенню фінансового стану саме домогосподарств і приведе до того, що в даному населеному пункті значно менше ніж 37,7% домогосподарств знаходитиметься у стані гострого соціального відторгнення.

Створення фінансово-кредитної структури в окремому економічному просторі, метою функціонування якої є обслуговування інших його елементів, набуде формату розрахункового суб'єкта на засадах корпоративного управління під контролем найсильнішого із її акціонерів. Одним із керованих управлінців може стати орган виконавчої влади на місцевому рівні.

Формування даної структури й управління нею, за умови прийняття справедливих і виважених рішень, не вимагає альтернативного вибору домінування адміністративних чи ринкових методів. Вони у даній структурі органічно поєднуються та забезпечують прозорість дій, що не обмежує входу і виходу господарюючих елементів із системи економічного простору.

При встановленні корпоративних методів управління в економічному просторі важливе місце займатиме держава, з погляду захисту прав кожного з членів та створення умов для ефективного використання у корпоративних структурах їхнього майна й працюючих. Між господарюючими суб'єктами і корпорацією мають формуватися певні економіко-фінансові відносини, що потребує окремого дослідження та розробки.

Таким чином, на нашу думку, процеси реструктуризації економічного простору сільської адміністративної одиниці слід розглядати не лише як зміну структури, напрямів діяльності, створення умов організації функціонування та управління, але і як об'єднання його окремих елементів із метою підвищення ефективності його ресурсного потенціалу.

Обґрунтовано доцільність та наведено модель реструктуризації економічного простору сільської територіальної одиниці, спрямованої на підвищення рівня зайнятості населення за умови самостійного ведення виробниками головних бізнес-процесів на ґрунті корпоративного управління.

Обоснована целесообразность и приведена модель реструктуризации экономического пространства сельской территориальной единицы, направленной на повышение уровня занятости населения при условии самостоятельного ведения производителями главных бизнес-процессов на почве корпоративного управления.

An article substantiates the expedience and provides the model of restructuring of economic space of rural territorial units, directed on the increase of level of employment of population, at the terms of independent conduct by business players in the pool of corporate management.

*

¹ Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

² Там само.

Проблеми зайнятості сільської молоді в Україні

Під час роботи 100-ї Міжнародної конференції праці у червні 2011 року було представлено доповідь Міжнародної організації праці (далі МОП) «Молодіжна зайнятість у країнах Східної Європи: криза всередині кризи», в якій проаналізовано стан досліджуваної проблеми по вісьмох країнах Східної Європи і Кавказу (Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Хорватії, Грузії, колишній Югославській Республіці, Македонії, Республіці Молдова й Україні). У цих країнах у 2009 році середній рівень зайнятості населення становив 49,6%, що на 15% менше, ніж у 27 країнах ЄС (64,6%). За 2007 – 2009 роки зростання зайнятості молоді спостерігалось лише у Вірменії та Білорусі. В Україні відмічено найбільший приріст молодих безробітних – 4,9%¹.

Для України створення належних робочих місць для молодих жінок і чоловіків, які щорічно вступають на ринок праці, також є важливим елементом розвитку у напрямі процвітання економіки, більшої справедливості в суспільстві та зміцнення демократії. Становлення молоді на ринку праці впливає на життя людей, їхніх сімей і країн, воно здатне викликати серйозні наслідки для молодих людей, у тому числі пов'язані з ризиком бідності та втрати цінних навичок, талантів, енергії.

Значний внесок у дослідження питань зайнятості молодого населення України, формування й розвитку молодіжного ринку праці здійснили такі вітчизняні вчені, як Н. Анішина, І. Бондар, М. Долішній, Л. Ільїч, Т. Кір'ян, С. Коваль, А. Колот, Е. Лібанова, В. Рябоконт, Л. Ткаченко, А. Чикуркова, К. Якуба та ін. Накопичений науковий поте-

нціал є ґрунтовною базою для подальшого дослідження проблем місця і ролі молоді на ринку праці України.

Мета статті – дослідження сучасного стану, тенденцій та закономірностей зайнятості молоді України, аналіз проблем розвитку вітчизняного й світового ринку праці та окреслення основних напрямів розв'язання проблеми молодіжної зайнятості.

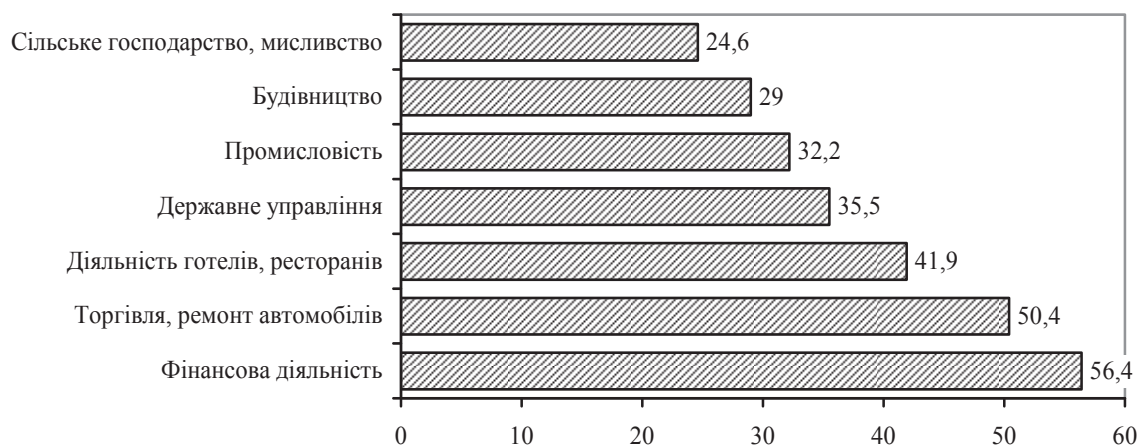
Із 20 млн працездатних громадян України офіційно працюють лише 13 млн. Поза легальним ринком праці перебуває близько 5 млн осіб. Кожна п'ята молода людина до 25 років не має роботи, 40% випускників вузів влаштовуються на роботу не за одержаним фахом. Шанс підвищити кваліфікацію має лише один із десяти штатних працівників у середньому раз на 11 років (тоді як у Європі – раз на п'ять років)².

Фінансова криза 2008–2009 років найбільше вразила молодь, обмеживши їй доступ до зайнятості. На рисунку наведені дані щодо питомої ваги найманих працівників у віці 15–34 років до облікової чисельності штатних працівників за видами економічної діяльності в Україні.

В Україні у 2010 році чисельність найманих працівників у віці 15–34 років за всіма видами економічної діяльності становила 3490,1 тис. осіб, або 31,7% до облікової чисельності штатних працівників. У галузі «Сільське господарство, мисливство та лісове господарство» працювало 145,8 тис. молодих працівників, або 24,6% від облікової чисельності найманих працівників. Це найнижчий показник порівняно з іншими видами економічної діяльності. Так, у фінансовій діяльності вона становить 56,4%, у промисловості – 32,2, у діяльності готелів та ресторанів – 41,9, у торгівлі та сфері обслуговування – 50,4%.

¹ Молодежная занятость в странах Восточной Европы: кризис внутри кризиса / Справочный доклад к неофициальной встрече министров труда и социального обеспечения в ходе 100-й сессии Международной конференции труда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/documents/meetingdocument/wcms_166533.pdf

² Азаров М.Я. Потрібні системні зміни / М.Я. Азаров // Праця і зарплата. – 2012. – №14(786). – С. 2.

Питома вага зайнятої молоді в обліковій чисельності штатних працівників за видами економічної діяльності в Україні (на кінець 2010 року)

Головними сучасними проявами деформації українського ринку праці є: 1) низький рівень зайнятості молоді; 2) скорочення кількості й зниження якості робочих місць для молоді; 3) неможливість працевлаштуватися після закінчення вищого навчального закладу за набутою професією; 4) вимоги роботодавців до наявності багаторічного досвіду претендента; 5) низька заробітна плата; 6) звільнення за власним бажанням багатьох випускників із прийнятих на перше робоче місце з наданням дотації роботодавцю; 7) вимушена нелегальна зайнятість молодих осіб.

Щороку до державної служби зайнятості звертається в середньому 5-7% випускників навчальних закладів. Це означає, що після завершення навчання роботу не одержали 56 тис. випускників ВНЗ, 36 тис. – середньотехнічних навчальних закладів і 6 тис. – загальноосвітніх шкіл. Чисельність безробітних в Україні (за методологією МОП) з причини непрацевлаштування після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації з 2000 по 2010 рік коливалася від 18,3 до 16,2 тис. осіб¹.

З іншого боку, для роботодавця також існують проблеми працевлаштування молоді, в тому числі випускників навчальних закладів. Серед них: 1) проблеми, які породжує розрив між системою освіти, підготовки й перепідготовки кадрів, підвищенням кваліфікації та потребами економіки (ринком

праці); 2) недостатній розвиток системи стимулювання бізнесу до легального працевлаштування молоді, сплачування соціальних і пенсійних внесків; 3) низька якість одержаних знань, незадоволеність роботодавців якістю підготовки сучасних випускників; 4) завищена самооцінка молоді щодо власних можливостей на ринку праці; 5) криза настроїв молоді, високий рівень її неактивності (велика частка молодих осіб, які не навчаються й не працюють); 6) неправильний вибір майбутнього фаху молодих українців.

Мешканці села – це специфічне за родом заняття і способом життя суспільство, яке значною мірою відокремлене від мешканців міста й за рахунок ведення натурального господарства, – від економіки країни. Рівень зайнятості та рівень безробіття населення України за місцем проживання й віковими групами наведено у таблиці 1.

За даними Державної служби статистики України, рівень зайнятості серед осіб віком 25–29 років був вищим, ніж у середньому в Україні та становив у міських поселеннях 72,4%, у сільській місцевості – 71%. Серед молоді віком 15-24 роки ці показники становили – відповідно, 29,4 і 42,3%. Молодь у цьому віці навчається і не має стійких конкурентних переваг на ринку праці, що й зумовлює низький рівень зайнятості серед цієї вікової групи.

¹ Допомога служби зайнятості молодим українцям // Праця і зарплата. – 2012. – №13(785). – С.4.

1. Рівень зайнятості населення України за місцем проживання та віковими групами у 2010 р.¹

Вікові групи	Рівень зайнятості (у % до чисельності всього населення відповідної вікової групи)			Рівень безробіття за методологією МОП (у % до чисельності економічно активного населення відповідної вікової групи)		
	міські поселення	сільська місцевість	(+, -) %	міські поселення	сільська місцевість	(+, -) %
Усього у віці 15 – 70 років	56,8	62,7	5,9	8,6	7,1	-1,5
15 – 24	29,4	42,3	12,9	20,2	12,6	-7,6
25 – 29	72,4	71,0	-1,4	10,3	8,4	-1,9
30 – 34	77,7	74,4	-3,3	7,9	7,9	0
35 – 39	80,3	77,1	-3,2	7,3	8,7	1,4
40 – 49	78,7	79,4	0,7	6,9	6,5	-0,4
50 – 59	58,9	67,1	8,2	5,6	4,8	-0,8
60 – 70	15,8	41,3	25,5	0,1	-	-0,1

В економіці Харківської області станом на 01.01.2011 року було зайнято 202,4 тис. осіб віком 15-34 роки, що становило 30,1% до загальної облікової чисельності найманих працівників. По сільському господарству, мисливству і лісовому господарству ці показники становили – відповідно, 6841 особу, або 24,2%. Найвищий рівень зайнятості населення спостерігається серед осіб віком

30-34 роки, а найнижчий – у молоді віком 15–24 роки та осіб у віці 60-70 років².

Безробітними у сільській місцевості є, в основному, особи молодого демографічно- і соціально активного віку (випускники загальноосвітніх сільських шкіл, які в період паювання землі не могли бути суб'єктами власників землі й залишилися безземельними).

2. Динаміка чисельності безробітного населення за соціальними групами по Харківській області за 2008–2011 рр.

Показник	Рік				До 2008 р., %
	2008	2009	2010	2011	
Безробітні – всього, осіб	34418	31970	33072	28934	84,1
з них:					
молодь у віці до 35 років, осіб	11522	11567	12442	10804	93,8
у % до чисельності безробітних	33,5	36,2	37,6	37,3	+3,8
особи, які потребують особливого соціального захисту	6029	5682	5549	4407	73,1
вивільнені з економічних причин	1841	3524	2154	1440	78,2
особи, які проживають у сільській місцевості	12877	10375	11909	10760	83,6
у % до чисельності безробітних	37,4	32,5	36,0	37,2	-0,2

Джерело: Розраховано автором на основі даних статистичного бюлетеня «Про соціально-економічне становище Харківської області»

Аналіз даних таблиці 2 показує, що чисельність безробітної молоді у віці до 35 років у Харківській області становила 10804 осіб, або 37,3% до загальної чисельності безробітних, тобто кожний третій безробітний – молода особа віком від 15 до 34 років. За 2008 – 2011 роки частка молоді, яка не має роботи, збільшилася на 4%. Вірогідність безробіття серед молоді значно вища, ніж у дорослих працівників. Рівень її безробіття у світі зафі-

ксовано на позначці 12,7%³. По Харківській області у 2010 році в цілому серед населення працездатного віку рівень безробіття (за методологією МОП) становив 7,7% (проти 8,4% у 2009 р.), водночас серед осіб віком 15–24 роки – 14,7%, 25–29 років – 8,4%. Сільська молодь стала основним джерелом міграційних потоків і поповнення зайнятих у тіньовій економіці. Найнижчим є показник безробіття серед осіб віком 50-59 років – 4,7%⁴.

¹ Складено автором за даними Статистичного щорічника України за 2010 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – С. 358.

² Праця Харківської області 2010 / Стат. зб. – Головне Управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uprstat.kharkov.ukrtel.net.

³ Талан М. Міжнародний вимір: глобальні тенденції зайнятості – 2012 / М. Талан, В. Берлінський // Людина і праця. – 2012. – №2. – С.18-19.

⁴ Економічна активність населення Харківської області у 2010 році / Стат. зб. – Головне Управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uprstat.kharkov.ukrtel.net.

Особливістю функціонування ринку праці на селі є зайнятість населення в особистих селянських господарствах (далі ОСГ). Рівень зайнятості по сільській місцевості вищий порівняно із міськими поселеннями (62,7% проти 56,8%), питома вага безробітних у чисельності економічно активного населення в сільській місцевості 7,1%, що на 1,5% менше рівня безробіття у містах. Вважаємо, що фактично стан справ дещо інший і рівень безробіття на селі значно вищий, ніж у містах. Одним із чинників прихованого безробіття є складнощі у реєстрації сільського населення в державній службі зайнятості. Відповідно до Порядку реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних ведення ОСГ вважається основною роботою для члена такого господарства, якщо протягом 12 міс., які передували дню звернення до ДСЗ, він провадив лише діяльність, пов'язану з веденням ОСГ, чи одночасно працював на умовах найму або провадив вид діяльності, визначений ч.3 ст.1 Закону України «Про зайнятість населення», менш як 26 календарних тижнів. Такі члени ОСГ, крім тих, що вперше шукають роботу, не підлягають реєстрації в державній службі зайнятості¹.

Щоб зареєструватися у ДСЗ, громадяни, які втратили роботу в колективних сільськогосподарських підприємствах, мають пред'явити довідку про вихід зі складу його членів, видану підприємством, а колишні члени ОСГ, для яких така робота була основною, крім тих, що вперше шукають роботу, – довідку про припинення ведення ОСГ або про вихід із такого господарства, видану сільською, селищною або міською радою за місцем розташування земельної ділянки².

Проблеми зайнятості молоді на селі посилюються такими факторами, як неможливість у своєму селі знайти прийнятну роботу і забезпечити належний рівень матеріального статку собі та своїй сім'ї; складнощі у зайнятті бізнесом на селі; відсутність перспектив і можливості професійного росту; нерозвиненість соціальної інфраструктури, незадовільний благоустрій села. Сільська молодь за своїми поглядами, інтересами, потребами ближча до своїх однолітків, ніж до старшого покоління селян. Тому її переважними намірами є переїзд із села у місто, або за кордон.

Із села вибуває найбільш освічена, активна й конкурентоспроможна частина молоді.

Село поступається місту за можливостями працевлаштування. Із сільських мешканців, які мають постійну роботу, лише 60% працюють у своєму або у сусідніх селах, 40% працевлаштовані у місті. На початку та в середині 90-х років, за різними оцінками, до 80% сільських домогосподарств були впевнені у тому, що повернення до приватної власності на землю кардинально поліпшить їхнє матеріальне становище. Нині тільки 10% селян вважають, що земля – головне джерело доходу. Більше двох третин нинішніх селян не бажають скуповувати нові ділянки землі, не вирощують продукцію для продажу і не бажають працювати у сільському господарстві. Частка мешканців села, які проти продажу землі, але при цьому не бажають на ній працювати, становить 69%³.

Українським селянам землю повернули тільки формально. Володіння землею не стало гарантією достатку. Земля має стати не економічним проектом, а соціальним проектом за зайнятістю населення.

Указом Президента України від 1 лютого 2012 року схвалено «Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки», якою визначено мету, основні цілі, першочергові завдання, на реалізацію яких має бути спрямована державна кадрова політика⁴.

Стратегією державної кадрової політики з метою поліпшення зайнятості населення передбачено виконання таких завдань, як гарантоване забезпечення молоді першим робочим місцем, формування здатності населення до трудової мобільності, здобуття нових знань, умінь, навичок відповідно до вимог інноваційних тенденцій розвитку економіки, створення механізму професійної адаптації новопризначених працівників на робочому місці шляхом запровадження системи наставництва.

Стосовно розв'язання проблем зв'язку якості освіти й потреб ринку праці серед основних завдань Стратегії державної кадрової політики визначено прогнозування потреб у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів і фахівців з вищою освітою в усіх сферах за-

¹ Праця і зарплата. – 2011, 21 груд. – №47 (771). – С. 23.

² Там само.

³ Соціологічне обстеження Інституту Горшеніна // Коментарі. – 2011, 20 трав. – №20. – С. 18-23

⁴ Стратегія державної кадрової політики на 2012 – 2020 роки / Схвалено Указом Президента України від 1 лют. 2012 року №45/2012 // Людина і праця. – 2012. – №3. – С.43-46.

безпечення життєдіяльності держави, розроблення національної системи оцінювання якості освіти, реформування системи професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти з метою забезпечення здобуття якісної освіти, удосконалення законодавства з метою спрощення умов і процедури ліцензування діяльності з надання освітніх послуг для забезпечення оперативного реагування навчальних закладів на потреби ринку праці.

В Україні нині обговорюється питання щодо запровадження ваучерної системи одержання якісних професійних знань у кращих вищих навчальних закладах за рахунок коштів фонду державного центру зайнятості, що також сприятиме співіснуванню ринку праці й ринку освітніх послуг. За таких умов безробітний зможе одноразово одержати всю суму допомоги по безробіттю з розрахунку на рік для оплати свого професійного навчання в обраному навчальному закладі під гарантоване працевлаштування в Україні.

Важливим кроком до створення в Україні нової системної державної політики у сфері зайнятості населення може стати розробка нової редакції проекту Закону України «Про зайнятість населення».

Комплексний підхід щодо розв'язання проблем молодіжної зайнятості має поєднувати допоміжні заходи макроекономічної політики та адресні підтримки, бути спрямованими водночас на попит і пропозицію праці, на кількість та якість робочих місць. Основними напрямками формування нової кадрової політики щодо розв'язання проблем зайнятості молоді, охоплення зайнятстю молодих фахівців є:

1) збільшення кількості робочих місць із високим рівнем оплати праці й високими якісними характеристиками;

2) гарантування роботи молодим фахівцям; удосконалення механізму переходу молоді від навчання до трудової діяльності;

3) заінтересованість роботодавців у створенні нових робочих місць для працевлаштування молоді на перше робоче місце за рахунок введення стажування студентів стаціонару вищих і професійно-технічних навчальних закладів у роботодавця у період навчання; стимулювання підприємств, які беруть на роботу молодих спеціалістів, зменшенням податкового навантаження;

4) наближення ринку освітніх послуг до ринку праці; запровадження практики контрактів (договорів) між підприємцем та працівником щодо навчання; направлення центром зайнятості молоді на професійну підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації згідно з потребами ринку праці;

5) надання допомоги Державним центром зайнятості молоді в підборі відповідної роботи, залучення її до участі в оплачуваних громадських роботах (благоустрій населених пунктів, догляд за самотніми особами похилого віку, участь у ліквідації наслідків стихійного лиха тощо);

6) запровадження в Україні ваучерної системи одержання якісних професійних знань у кращих вищих навчальних закладах за рахунок коштів ДЦЗ;

7) участь молоді у семінарах, ярмарках вакансій; інформаційна і матеріальна підтримка (одноразова виплата допомоги по безробіттю для відкриття власної справи) безробітних селян;

8) проведення заходів щодо попередження можливого приходу безробітної молоді на ринок праці, а саме профорієнтаційні послуги ДЦЗ із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, встановлення в школах програмно-апаратних комплексів для профорієнтації молоді.

Проаналізовано показники зайнятості молоді, проблеми працевлаштування на роботу випускників, відображено риси деформації ринку праці. Особливу увагу приділено зайнятості молоді в сільській місцевості, показано її специфічні особливості, проведено порівняльний аналіз питомої ваги зайнятості молоді по різних галузях економіки. Розроблено основні напрями розв'язання проблем молодіжної зайнятості в Україні.

Проанализированы показатели занятости молодежи в Украине, проблем трудоустройства на работу выпускников, отображены черты деформации рынка труда. Особое внимание уделено занятости молодежи в сельской местности, показаны ее специфические особенности, проведено сравнение удельного веса занятой молодежи по разным видам экономической деятельности. Разработаны основные направления решения проблем занятости молодежи в Украине.

The analysis of indicators of employment of youth in Ukraine is conducted; employment problems for work of graduates is carried out, lines of deformation of a labour market are displayed. The special attention is given to youth employment in rural areas, its specific features are shown, comparison of specific weight of busy youth on different types of economic activity is carried out. The main directions of the solution of problems of employment of youth in Ukraine are developed.

*

Розвиток інноваційних процесів в економіці: теоретико-еволюційний аспект

На даному етапі в будь-якій країні інноваційному розвитку приділяється значна увага. В Україні це питання є не менш актуальним.

Взагалі в економіці України такі поняття як інновації, інноваційний бізнес, інноваційна політика з'явилися порівняно з іншими розвинутими країнами досить пізно, на етапі формування ринкових відносин.

У зв'язку з Європейським вибором виникає необхідність адаптації та набуття впевненості у висококонкурентному технологічному середовищі, тому нашій державі потрібно підтримувати інноваційну модель розвитку, щоб стати членом Європейського Союзу. А досягнення високих результатів неможливе без використання наукових розробок, їх реалізації та застосування при випуску нових виробів.

Нині терміни «інновація», «інноваційна реформа» стали дуже популярними, модними, тоді як суттєвого змісту вони не мають. Доказом цього є програми останніх років, в яких завжди була проголошена декларація про підтримку інноваційної діяльності. Однак це позначалося лише на папері, тоді як сучасна інноваційна економіка потребує наукових розробок та їх ефективної реалізації. Тобто для досягнення високого ефекту від інноваційної діяльності необхідна співпраця держави й бізнесу. Саме співпраця, а не протистояння, яке постійно спостерігається в нашій державі.

За даними ООН, забезпеченість науково-інженерним персоналом в Україні найвища в світі. Так, на 1 млн населення вона становить 6761 особу, тоді як у Швеції – 3081, Франції – 2261, Нідерландах – 2656. Тобто, поєднуючи системи вищої школи, науки та інноваційного бізнесу, Україна має певні перспективи розвитку інноваційної діяльності.

В Україні для підтримки інноваційної політики було розроблено ряд законодавчих

актів, зокрема: постановою Верховної Ради України від 13.07.1999 року № 916-XIV затверджено «Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України»; ухвалено низку законів: «Про інноваційну діяльність» від 04.07. 2002 року № 40-IV; «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 року № 2623-III; «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 року № 991-XIV; «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 року № 433-IV; «Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих технологій» від 09.04.2004 року за № 1676-IV; «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 року № 143-V та ін.

Нашій державі для справжнього зрушення питань із розвитку інновацій необхідно створити сприятливе інноваційне середовище, використовуючи системний підхід.

Так, лише вдосконалення законодавчої бази в Україні з питань підтримки інноваційного бізнесу недостатньо, водночас із цим необхідно створити реальні економічні стимули для підприємців (державне стимулювання, пільги) та мати позитивну загальноекономічну ситуацію в країні.

Також необхідна чітка послідовність в інноваційному законодавстві. В 1999 році Верховна Рада України прийняла Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України, тоді як базовий закон було прийнято лише в 2002 році. Тобто, з одного боку наша держава намагається йти в ногу з часом і направляє зусилля на розвиток інноваційної політики, з іншого – виникає необхідність чітко розібратися в цілях, у досвіді інших країн і, використавши напрацювання, досягти максимального ефекту в розвитку інноваційної сфери.

Щоб скласти висновок про сьогодення інноваційного розвитку в Україні, простежимо основні концепції теорії розвитку інновацій.

Становлення теорії інновацій належить до початку ХХ ст., але питання, пов'язані з науково-технічним прогресом та його впливом на розвиток суспільства, розглядали ще класики політекономії.

Так, К. Маркс у своїй праці «Капітал» розглядав розвиток продуктивних сил як базис, а науково-технічний прогрес – як надбудову, що є результатом розвитку виробництва. Також він вважав нововведення вдосконаленням, яке приводить до подовження терміну експлуатації машин і скорочення робочих площ. Тобто застосування нової техніки економіст розглядав як наслідок розвитку виробництва, а не його причину.

Про значення науково-технічного прогресу вказував великий економіст Адам Сміт. Так, у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» він зазначав, що значне збільшення кількості роботи, яку може виконати в результаті поділу праці та сама кількість працівників, залежить від трьох різних умов: по-перше, від збільшення вправності кожного окремого працівника; по-друге, від економії часу, який зазвичай затрачається на перехід від одного виду праці до іншого; по-третє, від винаходу великої кількості машин, які полегшують і скорочують працю й дають змогу одній людині виконувати роботу кількох¹.

Тобто вчений вказував на необхідність у винаході нових машин для одержання економічної вигоди. Він прирівнював витрати на освіту людини до капіталовкладень на перспективу, які приведуть до росту продуктивності, полегшення праці та відповідно до одержання прибутку.

Терміни «нововведення», «інноваційний процес» вперше були використані австрійським економістом Й. Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку», яка була видана у 1911 році. У ній економіст вказував про те, що економічні зміни відбуваються в результаті впровадження нововведень, а також акцентував увагу на нерівномірності

процесу впровадження нововведень, їх «стрибоподібності», що, у свою чергу, призводить до циклічних змін в економіці. Він дав визначення інновації: «Інновація – це нова комбінація факторів виробництва: нових і поліпшених продуктів та процесів; застосування технологій до нових галузей; одержання нового джерела сировини або напівфабрикатів; засвоєння нових ринків збуту; нових організаційних форм виробництва й управління»².

Відмінною рисою концепції теорії інновацій Й. Шумпетера є те, що первопричиною інновації він вважає не економічну сферу, а соціальну – психологічну, що підтверджують його думки, що успішна інновація – досягнення не інтелекту, а волі і що підприємець працює, не знаючи покою, тому що не може інакше.

Австрійський дослідник вказував на існування двох класів суб'єктів: новаторів і консерваторів. До новаторів він відносив людей, які займаються розробкою та впровадженням інновацій або вдосконаленням застарілих, до консерваторів, навпаки, – підприємців, які не підтримують зміни, вони випускають одну й ту саму продукцію та використовують традиційні технології виробництва.

Шумпетер упевнений, що економічне зростання можна пояснити лише успішною діяльністю новаторів (саме за допомогою нових винаходів здійснюється економічний прогрес). Економіст вважає, що на ріст економіки не можуть вплинути ні державне регулювання, ні збільшення попиту чи пропозиції, а лише нововведення підприємців можуть давати справжні прибутки, що приводить до росту економіки. А відсутність нововведень, як вважає Й. Шумпетер, призводить до економічного спаду в суспільстві.

У наступних своїх працях, передусім у роботі «Кон'юнктурні цикли» (1939), науковець удосконалює свою теорію, вводить поняття базових і вторинних інновацій. Інновація, яка реалізує великий винахід, створює передумови для формувань нових поколінь технологій – ця інновація є базовою. За нею виникають дрібніші інновації, вторинні. Так сформувалася теорія «кластерів».

¹ Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. концепт / С.И. Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 646 с.

² Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1992. – 232 с.

Важко знайти інновацію, яка була б ізольована. Спочатку вона з'являється в одного підприємця, потім інші фірми наслідують їх, що приводить до утворення кластерів. Кластером вважається сукупність базових інновацій, які упродовж певного проміжку часу визначають устрій економіки.

Підтримував інноваційну теорію Й. Шумпетера видатний російський учений-економіст М. Кондратьєв у своєму вченні «довгих хвиль». Він вважав, що спад виробництва можна подолати за допомогою інновацій, що основною закономірністю великих циклів є технічні винаходи і відкриття, які суттєво впливають на економіку.

Так, науковець пояснював наявність «довгих хвиль» наступним чином. Економіка завжди намагається досягти стану рівноваги, тоді як відхилення від цього стану являє собою хвилеподібний рух. На етапі відхилень від рівноваги в економіці виникає необхідність в оновленні основних способів виробництва, що, звичайно, неможливо без науково-технічних винаходів, та, відповідно, інновацій.

У своїй науковій праці «Великі цикли та кон'юнктури і теорія передбачення» він зазначав: «Перед початком підвищувальної хвилі кожного великого циклу, а іноді й у самому його початку, спостерігаються значні зміни в основних умовах господарського життя суспільства. Зазначені зміни звичайно виражаються (в тій чи іншій комбінації) у глибоких змінах техніки виробництва та обміну (яким, у свою чергу, передують значні технічні винаходи й відкриття), у змінах умов грошового обігу, у посиленні ролі нових країн у світовому господарському житті»¹.

Також підтримували теорію Йозефа Шумпетера такі видатні науковці, як Самуельсон, Тинберн, Мандель.

Не погоджувався з теорією австрійського економіста Й. Шумпетера теоретик класичного напрямку, виходець із Росії, лауреат Нобелівської премії Саймон Кузнец, який є автором теорії будівельних циклів. Він пов'язував будівельні цикли тривалістю 15-20 років із періодом масового оновлення

житла, що, в свою чергу, є наслідком демографічних процесів у країні.

З одного боку, економіст не погоджувався з Й. Шумпетером щодо викладення інноваційної теорії, з іншого, своїми дослідженнями він усупереч самому собі підтвердив наявність механізмів, з яких складається великий цикл. Кузнец погодився з наявністю взаємозв'язку між «кластерами» і зміною (спадом чи підвищенням) активності підприємств.

У Нобелівській лекції (1971) «Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений» він зазначав: «Основні прориви у розвитку людського знання, ті, що є головними джерелами довгострокового економічного зростання та широко розповсюдилися у світі, можна назвати епохальними нововведеннями»².

Неокласична теорія нововведень набула свого розвитку після Другої світової війни. В цей період, передусім у США, виробництво стикається з проблемами освоєння нових технологій. У 1947 році розпочинається справжнє базове нововведення – впровадження напівпровідникової технології, яка в свою чергу приводить до зміни в управлінських видах діяльності, інформаційних, у виробничих системах і в організаційних структурах підприємств. Тому виникає необхідність проводити аналіз нововведень більш глибоко.

У цей час проблеми інновацій вивчалися такими вченими, як Г. Менш, Б. Твісс, Барнетт, Е. Менсфілд, Роджерс, А. Маршалл, Л. Вальрас. Так, західний економіст Б. Твісс ототожнював нововведення з інновацією. Він вважав процес нововведень (інновацій) єдиним, який об'єднує науку, техніку, економіку й управління.

Фундаторами цієї школи стали роботи А. Маршалла «Основы экономической науки»³ і Л. Вальраса «Элементы чистой политической экономии или теория собственного богатства»⁴.

² Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция / С. Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России ; под ред. Ю.В. Яковца. – СПб.: Гуманистика, 2003. – 105 с.

³ Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Эксмо, 2007. – 830 с.

⁴ Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии или теория собственного богатства / Л. Вальрас. – М.: Университет.б-ка: Экономика, 2000. – 421 с.

¹ Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: избр. тр. / Н.Д. Кондратьев (сост. Ю.В. Яковец). – М.: Экономика, 2002. – 767 с.

Так, А. Маршалл вважав, що від застосування інноваційних знань залежить кінцевий результат використання капіталу. Тобто можна підсумувати, що і класики, й неокласики до 50-х років XX ст. вважали інновації не як причину розвитку підприємств, а як зовнішній фактор впливу.

Кейнсіанська теорія, заснована Джоном Кейнсом (1883-1945), у 30-50-х роках розглядала економічні процеси в короткостроковому періоді, тому науково-технічному прогресу не приділялося достатньої уваги.

Починаючи з 60-х років, проводилися широкі дослідження нововведень ученими. Так, західноберлінський вчений Герхард Менш став послідовником теорії Й. Шумпетера, розвинув вчення на більш сучасному рівні. Професор Менш висунув «гіпотезу перервності», в якій він бачив взаємозв'язок між нововведеннями і кризою в економіці, або навпаки, з розквітом економіки. Науковець пояснював кризу в економіці відсутністю нововведень та умов розвитку для винахідництва. Він вважав, що базисні інновації приходять групами, або хвилями, і вказував, що за базовими нововведеннями йдуть слідом поліпшуючі, які, в свою чергу, розкривають можливості базисної технології. Ця позиція підтверджує теорію кон'юнктури Й. Шумпетера й теорію довгих хвиль М. Кондратьєва.

Г. Менш вважав, що держава і підприємство повинні співпрацювати з метою створення економічних умов для реалізації інновацій. Вчений пояснював, що інноваційна активність відбувається в результаті змін у ринковій економіці.

У праці «Технологічний пат: Інновації долають депресію» Менш доходить висновку, що коли базисні інновації вичерпують свій потенціал, виникає ситуація «технологічного пата», яка визначає застій в економічному розвитку, й, навпаки, висока концентрація базисних інновацій дає змогу подолати «технологічний пат» і започатковує економічне зростання на якісно новій основі¹.

Поділяв концепцію Г. Менша й американський економіст Р. Фостер. Учений зробив висновок, що нововведення підкоряють-

ся певній логіці та прогнозуванню, і на цій основі можна оцінити майбутні зміни. Фостер вважав, що для прогнозу майбутніх змін підприємства повинні накопичувати знання за допомогою досліджень.

Поштовх у наукових дослідженнях сутності інновацій та їхнього впливу на економічний розвиток підприємства здійснили праці українського вченого М.І. Туган-Барановського. В своїй книзі «Периодические промышленные кризисы» він сформулював нову ринкову теорію, суть якої полягає в тому, що розширення виробництва у країні під час поживавлення економіки відбувається не за рахунок зростання споживання, а, навпаки, споживання зростає за рахунок розширення виробництва.

Завдяки цим висновкам відбулося зародження інноваційної теорії, оскільки у подальшому вчені-теоретики постали перед необхідністю з'ясування, в які види бізнесу необхідно вкласти (інвестувати) капітал для ефективної роботи в майбутньому.

Значний вклад у вивчення сутності інновацій і їхнього впливу на економічне зростання внесли представники неокласичного ренесансу – М. Абрамович, Р. Солоу, Е. Денісон та ін.

Роберт Солоу, лауреат Нобелівської премії 1987 року «за фундаментальні дослідження в галузі економічного зростання», є автором «моделі Солоу», з якої можна зробити два висновки. Перший – вплив нагромадження капіталу й приросту населення на економічне зростання обмежується досягненням економікою стійкого стану, а технічний прогрес є нескінченним фактором економічного зростання. Другий – оптимальним обсягом нагромадження капіталу є така норма заощаджень, яка забезпечує економіці стійкий стан з найвищим рівнем споживання².

Представники соціально-психологічної концепції Є. Вітте, Е. Деніссон, Х. Барнет у розвитку інновацій висувають на перше місце людські відносини. Вчені вважають, що люди є носіями інновацій, і тому проблеми мотивації, рівня освіти, аналізу психологіч-

¹ Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge, Mass, 1979. – 247 p.

² Савченко А.Г. Макроекономіка: підруч. / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 265.

них, соціальних відносин займають значне місце в розвитку нововведень.

Якщо аналізувати сучасні концепції розвитку теорії інновацій, передусім необхідно вказати на роль американського економіста, соціолога П. Друкера. Вчений вважав, що для успіху в бізнесі необхідно дотримуватися однієї умови – підприємництво повинно систематизовано спиратися на інноваційну політику.

Також до представників сучасних концепцій належать К.Р. Макконелл та С.Л. Брю. Вчені вважали, що лише великим компаніям під силу забезпечити технічний прорив, тому що у цих підприємств достатньо ресурсів і обладнання. Вони вказували, що нововведення є основним фактором економічного росту.

М. Портер, фахівець із вивчення конкуренції на міжнародних ринках, розробив стратегію конкурентних переваг. Так, у своїй праці «Конкуренція» автор вказував: «Інновації – це можливість здобути конкурентні переваги. У широкому значенні інновації характеризуються використанням як нових технологій, так і нових методів роботи. Інновації можуть проявлятися у новому дизайні продукту, новому процесі виробництва, у новому підході до маркетингу чи новій методиці підвищення кваліфікації працівників. У своїй більшості інновації виявляються досить простими й невеликими, засновани-

ми скоріше на нагромадженні незначних поліпшень і досягнень, ніж на єдиному великому технологічному прориві»¹.

У сучасних умовах розвитку інноваційного підприємництва виникла «теорія прискорення». Представники даної теорії, ґрунтуючись на теорії довгих хвиль, бачать підприємництво більш новаторським, ризикованим, яке розвивається швидшими темпами. Так, Білу Гейтсу (засновник, спільно з Полом Алленом, і голова ради директорів корпорації Майкрософт), який у період з 1996 по 2007 рік був найбагатшою людиною планети (за версією журналу Forbes), необхідно було для цього лише 10 років.

Учені теорію прискорення вважають «синдромом Силіконової долини», що підтверджує висновки авторів інноваційних теорій та, зокрема, теорії прискорення, про зв'язок інноваційної діяльності й підприємництва, про ефективність вкладень у нововведення (інновації).

Незважаючи на широкі дослідження проблеми інноваційного розвитку, всеохоплюваної теорії поки що не створено.

Простеживши розвиток основних теорій інновацій, можна визначитись, яка ситуація існує в інноваційній сфері України, де при формуванні інноваційної моделі розвитку існує ряд перешкод, основними з яких є:

1. Недостатність фінансових ресурсів на інноваційну діяльність (табл.).

Динаміка витрат на науково-технічну та інноваційну діяльність у 2002-2006 і 2006-2011 рр.

Показник	2002	2006	2011
Витрати на науку, % до ВВП, млрд грн	1,3 2,9	1,5 – 1,7 6,0	2,2 – 2,5 10,4
Можливе відношення інноваційних витрат до витрат на науку, разів**	5,4	2,5	4,9
Витрати на інноваційну діяльність, млрд грн	4,3	18,0	5,0

* Розрахункові дані, що ввійшли до проекту концепції інноваційної діяльності в Україні.

** Дані одержано на основі використання зарубіжного досвіду.

Джерело: Александрова В.П. Перспективи фінансування НТР / В.П. Александрова // Економіка України: Стратегія і політика довгострокового розвитку / [За ред. В.М. Гейця]. – К.: Інститут економіки та прогнозування; Фелікс, 2003. – С.419.

На нинішній час в Україні питання розробки фінансування інноваційного розвитку не вирішено. Так, у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» було встановлено на наукові дослідження рівень бюджетних асигнувань 1,7-2,5% ВВП. У

2010 році фактично на науку рівень бюджетних витрат становив приблизно 0,43% ВВП.

Можна відзначити той факт, що в країні було започатковано технопарки згідно із Законом України «Про соціальний режим ін-

¹ Савченко А.Г. Макроекономіка: підруч. / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 265.

вестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.11.1999 року, що сприяло відновленню науково-технічної сфери. Але у березні 2005 року дію цього Закону було скасовано.

2. Недосконалість нормативно-правової системи регулювання інноваційної діяльності.

Так, саме законодавче регулювання інноваційної діяльності було характерне на початку становлення інноваційної політики в промислово розвинутих країнах світу, тоді як в Україні набула поширення практика призупинення дії статей законів, які стосувалися фінансування інноваційної діяльності.

3. Невисока підтримка держави при створенні умов для здійснення інноваційних змін в економіці України.

Країні необхідно визначити базові галузі науково-технічного розвитку та їх розвивати, що може привести до певних зрушень в економіці країни. Провідною тенденцією в державній підтримці інновацій має бути досконала кредитна підтримка.

4. Невисока мотивація інноваційної діяльності.

Аналіз українського законодавства у сфері інтелектуальної власності вказує на те, що правові відносини стосовно так званого «службового винаходу» знижують мотива-

цію інноваційної діяльності. Тобто, можна зробити висновок, що на нинішній час в Україні створено законодавчу базу для розвитку інноваційного бізнесу. Але при використанні в реальній роботі відзначається неготовність апарату державного управління до предметної діяльності, слабка система захисту інтелектуальної власності.

В Україні відсутній дійовий механізм інвестування масштабних технологічних змін. Державні науково-технічні програми часто не забезпечують досягнення конкретних кінцевих результатів. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади не мають достатніх коштів для інноваційної трансформації відповідних галузей, а недержавні комерційні структури все ще не заінтересовані у здійсненні довгострокових проектів, які б забезпечували базові технологічні зміни¹.

Але як і в будь-якої розвинутої держави, в Україні є тенденція працювати з інноваціями, втілювати їх у життя. Уряд проводить роботу над доопрацюванням законодавчої бази з питань інноваційного розвитку і, оскільки наша країна розвивається, прокладає шлях до Європи, врешті-решт є перспектива, що в недалекому майбутньому вона впевнено йтиме по шляху інноваційного розвитку.

Розглянуто роль і стан інноваційної діяльності в Україні, викладено основні концепції розвитку теорії інновацій.

Рассмотрено значение и состояние инновационной деятельности в Украине, изложены основные концепции развития теории инноваций.

An article considers the role and current state of innovative activity in Ukraine, points out basic conceptions of theory of innovations.

* * *

¹ Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верхов. Ради України № 916-XIV від 13.07.1999 р.

**І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН**

Контури глобального три-Е (економіка – енергетика – екологія) майбутнього та перспективи України*

У цьому узагальненому короткому матеріалі – спроба також знайти відповідь на надзвичайно актуальну нині національну проблему: «що робити далі»? Така її постановка, як у заголовку статті, не випадкова, адже Україна, в силу тотальності процесів глобалізації, постійно знаходиться не лише в контексті світових подій, а навіть в їх епіцентрі.

Більше того, маючи яскраво виражену експортну й водночас чи не найбільш енергозатратну економіку в світі, країна стає дедалі чутливішою і вразливою до будь-яких коливань світової економіки, про що досить чітко показала й нинішня глобальна фінансова криза.

У цьому зв'язку доводиться все частіше чути претензії також і до науки. Мовляв, не спрогнозували, не догледіли, а нині навіть не пропонується дійових рецептів. На що також треба давати вмотивовану відповідь.

Дійсно, на наш погляд, для кардинального розв'язання накопичених проблем та усунення радикальних глобальних протиріч є нагальна потреба заміни наукової парадигми, що протягом багатьох десятиріч слухняно служила капіталістичній системі господарювання.

Звернімося до фактів. Першого нищівного удару система зазнала близько 40 років тому, коли було демонетизоване золото. Світова резервна валюта, втративши якір, була відпущена у вільне плавання. За ці роки американський долар у сенсі купівельної спроможності «полегшав» майже в 50 разів, поступово перестаючи бути авторитетним і надійним інструментом міжнародних фінансів та все більше стаючи відчутним знаряддям світової політики.

Майже некерований з боку міжнародного співтовариства процес емісії в свою чергу став детонатором перманентної, хронічної інфляції в одних країнах, нестримних споживацьких настроїв в інших (т.з. «золотий мільярд») і призвів до величезних диспропорцій між потоками заощаджень і споживання, колосальних боргів, хижацького виснаження природних ресурсів, небезпечного поширення в економіці та суспільстві віртуальних процесів, що зробили реальний сектор економіки менш привабливим і прибутковим. У результаті на нинішній час, як влучно зазначив Б. Обама: «Є велика різни-

* Цей матеріал підготовлено після проведення V Всесвітнього економічного форуму, що проходив у столиці Казахстану м. Астані з 22 по 24 травня п.р. і за своїми висновками, пропозиціями, рівнем і глибиною проблем став найавторитетнішою предтечею Міжнародної конференції ООН по сталому розвитку «Ріо+20». Автор щиро дякує своїм друзям і колегам по науковому ремеслу – відомим ученим А.Спіцину, В.Кушліну, з якими разом працював на Форумі, за люб'язно надані численні та унікальні аналітичні матеріали, що стосувалися головної теми саміту – проблеми глобальної енергетики розвитку.

ця між тими, хто робить бізнес, й тими, хто робить гроші».

І головне – по суті перестав працювати могутній та безвідмовний фундаментальний механізм капіталістичної системи – «невидима рука ринку», що впродовж двох століть безжалісно і майже автоматично відсіював недієздатне, неконкурентне й давав дорогу новим споживчим властивостям.

Переконливий приклад цьому – лише за кілька місяців кінця 2008 – початку 2009 років уряди ряду країн (як правило, найбагатших), рятуючись від кризи, «вкачали» у фінансову систему астрономічну суму – близько 18 трлн дол., хоча об'єктивні економічні закони вимагають зовсім інших підходів. Але вже якщо і «закачувати», то лише зароблене. Зрозуміло, що виділялися не бюджетні чи кредитні кошти: вони мають інше призначення. Натомість на повну потужність запрацював та продовжує працювати друкарський верстат, ще більше деформуючи й гальмуючи світову економіку. Політика і політики продовжують домінувати над економікою та економічною наукою, майже унеможливаючи об'єктивний прогноз і побудову моделей сталого розвитку.

Очевидно, що така ситуація довго тривати не може, хоча проривні рішення й фундаментальні відкриття очікуються експертами лише в другій чверті XXI ст. Але про них – трохи згодом.

Узагальнююча ключова теза полягає в тому, що людство впритул наблизилось до тектонічних трансформацій в основних аспектах свого життя, зокрема в економіці, де є гостра необхідність формування принципово нової її структури. Вона повинна

включати в себе нові високоприбуткові галузі та сектори, прямо чи опосередковано орієнтовані на розширене відтворення можливостей навколишнього середовища і задоволення потреб людей.

При цьому соціо-природна система (а ми виходимо, за В.І. Вернадським, із того, що розвиток суспільства й природи не можна розглядати окремо) може бути як стійкою, так і нестійкою. А тому для забезпечення стійкості необхідний взаємний потік відновлюваних ресурсів із боку обох підсистем – і природи, й суспільства.

У цьому зв'язку, дотримуючись в основному стратегічних аспектів проблеми, як зазначалося на Форумі, назріла гостра необхідність розробки нової теорії та методології узгодженого рішення енергетичних, економічних і екологічних завдань сьогодення, адже тільки за таких умов можна забезпечити стабільність та безпеку на глобальному й локальному рівнях. Важливим і принциповим тут є балансний підхід у трикутнику 3Е (економіка – енергетика – екологія), що стає дедалі очевиднішою домінантою нинішнього століття.

Тут важливо зазначити, що без урахування регіональних та національних особливостей ніякі глобальні моделі реалізувати неможливо. Навіть при наявності глобальної стратегії кожна країна має своє право і повинна визначити пріоритети свого розвитку, передбачити й нейтралізувати можливість негативних проявів глобалізації. А вони є. Нині приблизно третина населення планети живе впроголодь, ще 50% – ледве зводить кінці з кінцями. Як наслідок, 20% людства споживає ресурси інших 80% (рис. 1).

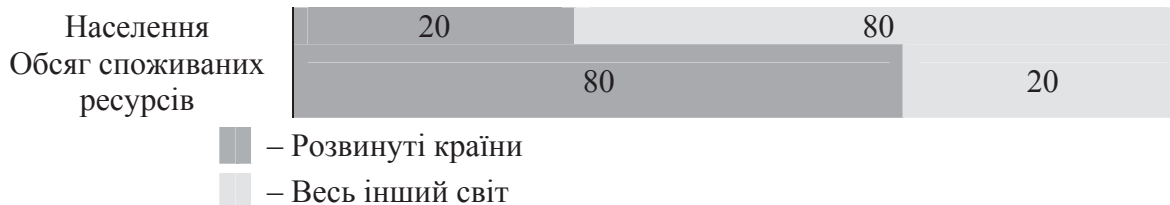

Рис. 1. Розподіл ресурсів по групах країн

Та все ж визначальна проблема сьогодення полягає в тому, що розвинуті країни з населенням усього близько 1 млрд осіб споживають майже вдвічі більше енергоресурсів, ніж весь світ. Близька перспектива вичерпності добувних ресурсів та швидке зростан-

ня їх споживання в країнах, що розвиваються (Індія, Китай), може призвести вже найближчим часом до нового загострення ситуації в світі.

Цілком очевидно, що нагальною стала негайна розробка глобальної енергоекологі-

чної стратегії як системи дій по розв'язанню найбільш гострих геоекономічних і геополітичних проблем ресурсного забезпечення країн та цивілізацій, а також умов довгострокової кліматичної стабільності на планеті. Чому саме так постає питання?

По-перше, в світі сформована економіка, що перебуває на межі доступних економічних, фінансових, технічних і технологічних можливостей по видобутку чи придбанню енергоресурсів та способів їх використання.

По-друге, розвинуті країни виявилися дуже залежними від первинних енергоресурсів, що видно з високого рівня споживання нафти.

По-третє, емісія (викиди) парникових газів на душу населення в розвинутих країнах більше ніж у 10 разів перевищує відповідний показник для слаборозвинутих країн.

У цілому спостерігається ідеологічна криза глобального розвитку, коли розвинуті країни, маючи економічні й технологічні можливості, радикально вплинути на дану ситуацію не можуть, оскільки не мають для цього достатньої ресурсної бази нової енергетики та більше того – прискорюють вичерпання традиційної ресурсної бази. При цьому слаборозвинуті країни, маючи ресурсну базу нової глобальної енергетики, не мають відповідних фінансових і технологічних можливостей.

Ці тенденції посилюють країни, що інтенсивно розвиваються, зокрема Китай та Індія. І хоча ці країни відстають від розвинутих країн за валовим продуктом на душу населення майже в 6 разів, по споживанню нафти на одиницю ВВП вони вже перевищують рівень розвинутих країн у 2 рази.

Оскільки в країнах, що розвиваються, проживає половина населення світу, а в недалекому майбутньому вони стануть лідерами світової економіки, то при їхньому нинішньому технологічному рівні та при прогресуючому дефіциті сукупної бази традиційної енергетики локальні енергетичні конфлікти можуть перерости в глобальні, а екологічна ситуація – в планетарну катастрофу.

Запобігання цим викликам і загрозам та забезпечення енергетичної й екологічної безпеки вбачається в глобальній інтеграції

технологій та ресурсної бази нової енергетики.

На перехідний період, що може тривати 20-30 років, інтегровані зусилля міжнародного співтовариства пропонується спрямувати на оптимізацію поєднання традиційних і відновлюваних джерел енергії, що дедалі більше поширюються у світі.

Для Німеччини, наприклад, розвиток відновлюваних джерел енергії надзвичайно важливий вже тому, що Уряд країни вирішив до 2020 року відмовитися від використання атомних електростанцій. Канцлер А. Меркель зазначила: «Ми вважаємо, що наша країна може стати новатором у сфері переходу до відновлюваних джерел енергії нового покоління».

Швеція – найяскравіший приклад по застосуванню біоенергетики. Ще 30 років тому все споживання енергії в країні базувалося на вугіллі. Передусім із екологічних міркувань, за ці роки країна майже повністю перейшла на біоенергію, виробництво якої нині становить 120 ТВт/рік.

США обрали стратегічний курс, зміст якого полягає в формуванні економіки, що базується не на органічному паливі й імпортованій нафті, а на виробленому в країні паливі та чистій енергії.

Китай розглядає відновлювані джерела енергії як невід'ємну частину соціально-економічного розвитку.

В Індії нині ринок відновлюваної енергії вже становить близько 600 млн дол. і росте зі швидкістю 15% на рік.

У Фінляндії частка цього виду енергії в загальному енерговиробництві країни до 2020 року повинна дорівнювати 38%. Таку мету ставить схвалена урядом країни програма в сфері клімату й енергетичної політики.

У Бразилії ще в другій половині минулого століття енергетичний сектор був традиційно слабкою ланкою національної економіки. Розв'язання цієї проблеми було знайдено диверсифікацією енергоносіїв і розширенням сировинної бази енергетики. Свідченням разючих успіхів країни останнім часом, й особливо в розвитку інновацій, стало формування в рамках АПК нової перспективної галузі, яку можна назвати енергетич-

ним сектором сільського господарства. Мо-ва йде про радикальний поворот в енергетичній стратегії, що розпочався в 2007 році у зв'язку з прийняттям «етанолової програми». Вже на даному етапі Бразилія є провідним світовим виробником рентабельного біопалива на основі цукрової тростини.

Що стосується Європейського Союзу, то тут чітко виокремлюються дві стратегічні домінанти – енергетична безпека та екологія. ЄС має намір стати найбільш енергоефективним регіоном. До 2020 року 20% усієї енергії вироблятимуть відновлювані джерела. Крім того, 10% енергоспоживання буде забезпечено за рахунок біоенергетики.

Зазначимо, що відповідно до сучасних і прогнозованих тенденцій структура ресурсного потенціалу енергоекологічної безпеки та світового розвитку може виглядати наступним чином:

- вуглеводні;
- ресурси атомної енергетики;
- ресурси відновлюваної енергетики;
- земельні ресурси для біоенергетики;
- ресурси неефективної структури енергоспоживання;

ресурси високої енергоемності економіки.

Саме така структура відображає стан речей, при якому антропогенний і техногенний вплив на навколишнє середовище в другій половині XX ст. перейшов у режим антропогенного впливу на виживання людства.

Крім того, за цей період земельні ресурси сільського господарства суттєво скоротилися, втрати енергії від первинного джерела до споживача становлять близько 30% від загального енергопотуку, різниця в енергоефективності економіки окремих країн досягає 10 разів і більше. Витрати енергії на транспорт стали домінувати в загальній структурі енергоспоживання. Розв'язання цих складних проблем може стати суттєвим ресурсом розвитку людства.

Актуалізація даних аспектів зумовлена тим, що традиційні джерела енергії – вуглеводні (нафта, природний газ та вугілля) – будуть вичерпані вже найближчим часом.

Так, достовірні запаси нафти – близько 140 млрд т (рис. 2). При існуючих темпах видобутку цей ресурс вичерпається за 34 роки.

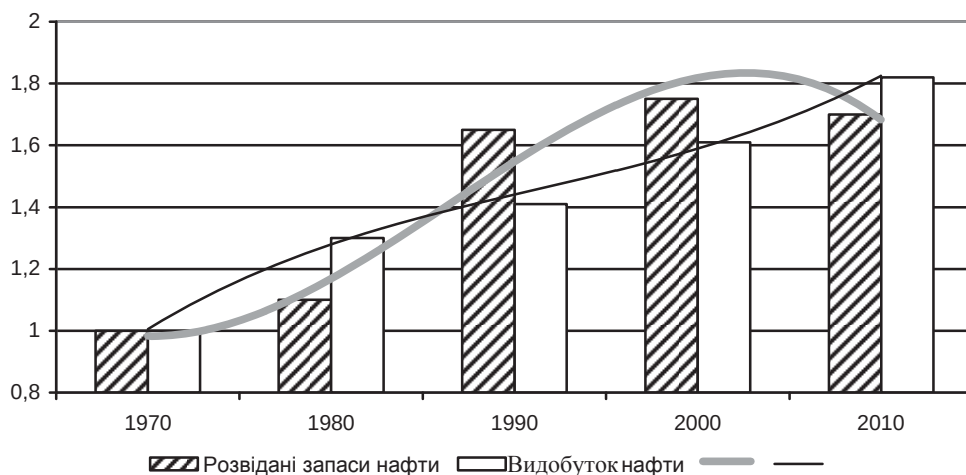

Рис. 2. Структурна динаміка розвіданих запасів і видобутку нафти у світі

Достовірні запаси природного газу – 184 трлн м³ (без шахтного й сланцевого, видобуток якого поки що надзвичайно витратний і екологічно проблемний). Якщо співвідношення між темпами росту використання природного газу та ростом валового продукту будуть такими, як нині, то в 2040 році потреба в газі може досягти 5, 6 трлн м³. А то-

му терміни вичерпання достовірних запасів цього виду енергосировини становитимуть також приблизно 30-40 років. Світові промислові запаси вугілля – близько 1 трлн т (прогнози – 14,8 трлн), й вони теж прискорено вичерпуються.

Отже, нині у світі можна реально обчислити наявність близько 800 млрд т нафтово-

го еквівалента потенційно придатних до видобутку традиційних вуглеводнів при сучасних темпах їх використання 10,35 млрд т і прогнозних темпах до 2040 року – в 2 рази більше. Це означає, що через 30 років запаси вуглеводнів скоротяться до 330 млрд т нафтового еквівалента, тобто до рівня експлуатаційних меж родовищ.

У будь-якому випадку наявних запасів вистачить лише до 2060 року.

Аналогічною є ситуація також стосовно перспектив альтернативного виду енергії – атомної енергетики. Так, відомі ресурси урану дорівнюють нині близько 4,6 млн т. За даними МАГАТЕ кількість атомних реакторів до 2030 року та їхня сумарна потужність може подвоїтися (нині діючих 436), а отже, видобуток і споживання урану теж дуже швидко зростатиме з одночасним скороченням комерційних запасів, яких у розрахунку вистачить до 2040 року.

У цьому зв'язку зазначимо, що ресурси відновлюваної енергетики – вражаючі. Поте-

нційний та поки що більше теоретичний енергопотік від цього джерела (сонячна, гідравлічна, вітрова, океанічна, геотермальна, біоенергія й т.д.) майже в 15 разів перевищує нинішнє світове енергоспоживання. Це означає, що в найближчі 20-30 років необхідно знайти принципово нові ефективні способи та технології використання цього величезного потенціалу.

Не менш важливе стратегічне завдання – оптимізація структури споживання енергії, а ще точніше, подолання високої енергоємності економіки. Так, нині енергоємність світового валового продукту становить 0,24 кг нафтового еквівалента на 1 дол. США, з яких 70% припадає на вуглеводні (рис. 3).

За розрахунками експертів, для реалізації енергоекологічної стратегії до 2040 року необхідно скоротити енергоємність економіки у півтора рази. Мета в принципі реальна, адже за останні 35 років вона вже скоротилася на 47%.

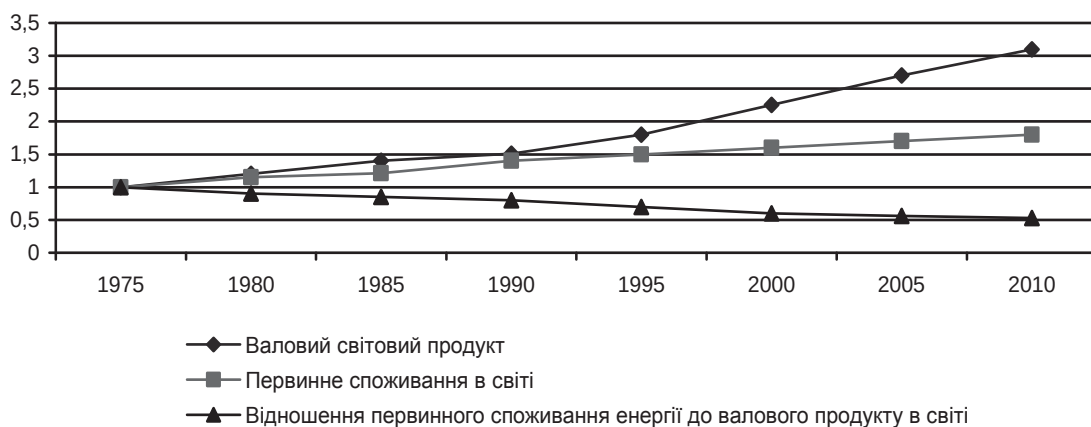

Рис. 3. Динаміка відносних змін світового валового продукту, споживання енергії та енергоємності одиниці світового валового продукту за період із 1975 по 2010 роки

Роль відновлюваної енергетики у досягненні нових параметрів розвитку економіки і скорочення енергоспоживання дійсно може бути унікальною, адже на відміну від традиційної енергетики відновлювана не потребує наявності потужних родовищ, розвитку гірничої, – нафто – чи газодобувних галузей та постійних закупок енергоносіїв. Її потенціал значимий там, де є велика кількість одного з невичерпних природних джерел: водні ресурси, біомаса, геотермальні джерела, вітрові зони, інтенсивне сонячне випромінювання і т.д.

Ці енергетичні джерела створять основу для генерування екологічно чистої енергії, що не залежить від світових цін на енергоносії та відкриває широкі перспективи для сталого розвитку економіки і передусім країн, що розвиваються.

Актуалізація даної проблеми зумовлена ще й тим, що нині домінантами існування соціо-природних систем є обмінні процеси (відносини) між підсистемами в умовах обмежених можливостей одних (геобіоценозів) та швидкозростаючих потреб інших (соціоценозів). Ця проблема постає тим гост-

ріше, що, за В.І. Вернадським, характерний час заміни одного геобіоценозу іншим – кілька сотень років, а характерний час збільшення людської популяції, що є визначальним для швидкості зростання енергетичної потужності цивілізації, – значно менше.

У результаті викиди забруднювальних речовин і відходи життєдіяльності соціоценозів стали зіставними з повною потужністю геобіоценозів. У всякому разі вони вже перевищують можливості асиміляційного потенціалу останніх.

Тобто, мова йде не про необхідні еволюційні зміни, а про радикальну трансформацію світу та країн вже найближчим часом, яка чітко повинна враховувати заміну ресурсної бази розвитку.

Глобальна ситуація ускладнюється ще й тим, що нині стає реальністю небезпека того, що майже половина людства не зможе забезпечити собі гідний рівень життя в найближчій перспективі. Головна причина – величезна залежність від нафти та цін на неї. Зрозуміло, що часи «легкої» нафти закінчилися: за останні 6 років вона подорожчала в 4 рази (з 25 дол./бар до 100). За даними аналітиків, світова економіка за нинішнього технологічного її стану може розвиватися при ціні близько 50 дол./бар., а очікувана її ціна вже через 10 років – 200 дол./бар. Принагідно нагадаємо, що ціна на газ «прив'язана» до ціни на нафту, і він подорожчав за аналогічний період ще більше. Це означає, що країни з відносно слабкою економікою (в т.ч. енергозалежні, сировинні) можуть назавжди випасти з процесів світового розвитку.

Тут варто особливо наголосити на тому, що більша частина вартості, яка була додана в глобальній економіці останнім часом (і передусім у провідних країнах), зумовлена не нафтою чи газом, а знаннями й інноваціями. Красномовний приклад: 1 кг виробів мікроелектроніки за вартістю дорівнює 110 тоннам нафти. В їх собівартості енергетична складова обчислюється частками відсотка.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що за останні 16 років енерго-екологічні та економічні параметри світу змінилися наступним чином: світовий валовий продукт зріс у 2 рази; світове споживання енергії – в

1, 37 рази; концентрація вуглекислого газу – на 10%; емісія парникових газів зросла на 30%.

Потепління на планеті стало загрозливою реальністю. А тому чи не найважливішим у цьому контексті проблеми є питання межі допустимого споживання енергії людством. Відповідь на нього лежить у площині допустимого ступеня впливу на природні процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі.

На відомому саміті в Копенгагені за базову межу було прийнято підвищення глобальної температури на планеті максимум на 2 °С. Очікується, що вже в 2015 році цей показник сягне 1,5 °С.

Про те, наскільки небезпечним є цей тренд, показує той факт, що за останні 20 років значно частішали погодні аномалії катастрофічного типу в Північній Америці, Європі, Південній і Південно-Східній Азії, де щільність споживання енергії в 30-40 разів перевищує середньосвітові значення.

Надмірний та нераціональний розвиток енергетики, нерівномірне розміщення її виробництва і споживання може призвести до того, що будуть суттєво й небезпечно порушені співвідношення між існуючими потоками енергії.

Тут треба зазначити, що основну енергію (близько 40% загальносвітової) виробляють США та ЄС. При цьому їх загальна площа становить лише 9% суші. В результаті в цьому регіоні нині виробляють та споживають енергію на рівні 0,33% від повної енергії Сонця, що поглинається земною поверхнею на цій території (при нормі 0,1%).

Підкреслимо, що саме в цих регіонах земної кулі вже нині суттєво перевищена енергія деформації земної кори. Тому актуальним стратегічним завданням тут є визначення на глобальному рівні оптимальної, з погляду теплового навантаження, планетарної схеми розміщення потужних енергоспоживаних комплексів.

Реалізація саме такої (нині поки що гіпотетичної) схеми дасть змогу країнам, що розвиваються, та слаборозвинутих інтенсивно увійти в глобальний індустріально-інноваційний процес, а розвинутих – позбавитися надмірного теплового навантаження.

До речі, за даними експертів – достовірність антропогенного (техногенного) фактора в потеплінні клімату становить 80%.

Ще раз зазначимо: стратегічне рішення вбачається в технологічно підготовленому й соціально ефективному балансі «економіка-енергетика-екологія» на базі поєднання традиційної енергетики та відновлюваних джерел енергії (рис. 4).

Вже нині потенціал лише біоенергетики зіставний із повною енергоємністю теперішньої світової економіки, а реальний технічний потенціал відновлюваної енергетики втричі перевищує цей показник. Таке тим-

часове поєднання традиційних і нових джерел (на базі одного) енергії можна назвати Базовим джерелом енергії, що повинно мати такі властивості: бути доступним у будь-якій точці даного регіону (країни); мати постійну фіксовану ціну по паритету купівельної спроможності в зіставних цінах; потужність джерела не повинна спадати протягом тривалого часу; вартість енергії, необхідної для виробництва, не повинна рости швидше, ніж вартість валового продукту; можливий потік енергії не повинен залежати від природних умов, стану економіки, політичних поглядів чинної влади.

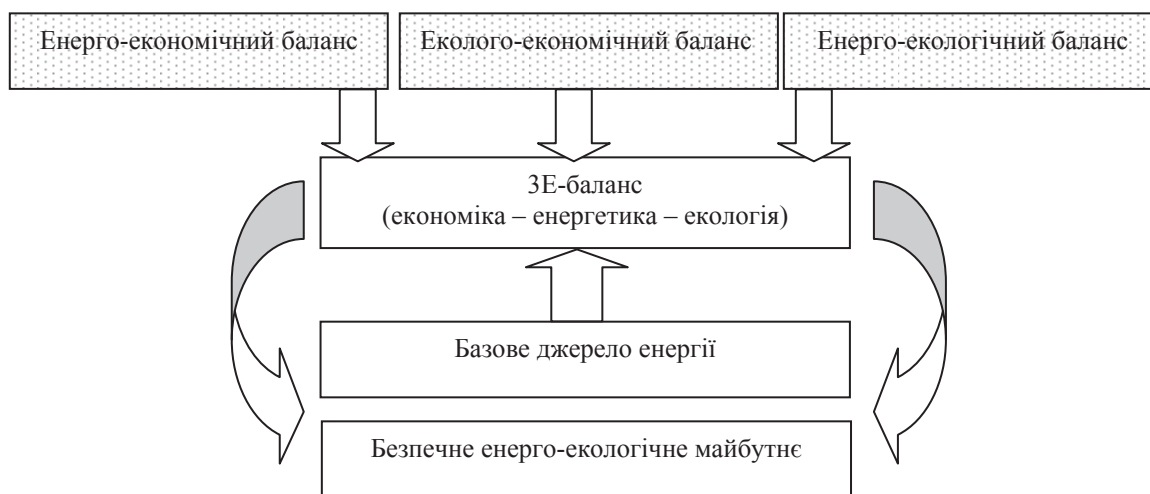

Рис. 4. Баланс енергетики та економіки як спосіб реалізації енерго-екологічної стратегії

У контексті глобальних стратегій нас, зрозуміло, понад усе цікавлять можливості біоенергетики. При її можливому базовому використанні одночасно мають розв'язуватися такі ключові проблеми, як забезпечення продовольством, енергією й відновлення якості навколишнього середовища.

На жаль, ХХІ ст. людство зустріло в умовах загрозливого обмеження земельних ресурсів та їх нераціонального використання. Нині площі орних земель у світі становлять лише 1,5 млрд га. Тільки за останні 25 років площа ріллі скоротилась удвічі. Є прогнози, що без активного запобіжного втручання площа орних земель може скоротитися до 1 млрд га.

Тобто, у світі є величезні площі земель сільськогосподарського призначення, які ще донедавна використовувалися, а нині практично виведені з активного обігу. Це близько 3 млрд га. Розрахунки показують, що з цих площ можна одержати біопаливо з енер-

гетичною ємністю 4-15 млрд т нафтового еквівалента щорічно.

Особливістю біоенергетики є те, що поряд із формуванням нових робочих місць безпосередньо при виробництві біопального, вона створює можливості організації додаткового виробництва високоякісних кормових добавок і добрив, значно поліпшує екологію, створює нові потужні мотивації в сільському господарстві.

Можливі розміри одержання енергії з 1 га становлять (тонн нафтового еквівалента з гектара): для ріпаку – 1,2; пшениці – 1,67; цукрового буряку – 3,22; цукрової тростини – 2,51; етанолу, одержаного шляхом гідролізу деревини – 2,74; для етанолу, одержаного шляхом термохімічної газифікації деревини – 3,82 т.

Висновки. По-перше, запропонована на Астанинському форумі стратегія більше розрахована на перехідний період – орієнтовно до 2040 року. За цей час проривні нау-

кові відкриття й новітні технології очікуються в галузях:

ефективних способів розщеплення води на водень і кисень;

напрацювання методів одержання енергії осмотичним способом;

застосування нанотехнологій для досягнення коефіцієнта перетворення енергії сонячного випромінювання в електричну понад 50%;

поширення використання генномодифікованих рослин для одержання біопалива;

скорочення витрат при передачі енергії; переробки ядерних відходів.

Тільки за рахунок цих досліджень та їх майбутнього запровадження очікується подвоїти виробництво енергії в світі й суттєво знизити залежність від парникового ефекту.

По-друге, чому ми так детально зупинилися на вищевикладеному матеріалі? Фахівці, напевно, звернули увагу та те, що майже всі наведені аспекти даної проблематики повною мірою стосуються України, і якщо у більшості країн зосереджено й наполегливо працюють над цими загрозливими викликами, то ми поки що обмежуємося боротьбою за дешевий газ. Але ж цілком очевидно, що через 15-20 років «енергетичний світ» радикально зміниться: ЄС, Китай, Індія, США, Канада, Бразилія і ряд інших країн можуть ввести в експлуатацію значні потужності відновлюваних джерел енергії. Це забезпечить їм значну економічну перевагу на подальшу довгострокову перспективу. Україна може назавжди опинитися на узбіччі світових процесів розвитку. Що маємо нині?

У частині екології – у нас вона найгірша у Європі, починаючи від наслідків Чорнобильської катастрофи й закінчуючи «високими» рейтингами великих промислових центрів – забруднювачів атмосфери, ґрунтів і водойм.

У частині енергетики – занадто висока та вже майже непідйомна для економіки її складова в собівартості більшості видів продукції, особливо експортно-орієнтованої: металургійної сировини, мінеральних добрив і т.д.

Важким тягарем для більшості провідних галузей вітчизняної економіки (гірничо-металургійний комплекс, хімічна промисло-

вість), а також ЖКГ є висока залежність від імпорту необхідних енергоносіїв та світової кон'юнктури цін на них.

У частині економіки – наявність найвищої в Європі енергоємності промислового виробництва, на яке припадає близько 70% ВВП. Звідси – висока енергозалежність кінцевого продукту, мінімальна перспектива високої прибутковості нині головних галузей національної економіки, що тягне за собою негативні тренди для бюджету й соціальної сфери.

Безумовно, треба скорочувати енергоємність національного виробництва, енергозалежність держави, надмірні витрати енергії в застарілій системі ЖКГ і домогосподарств, при видобутку та транспортуванні енергії, тепла, диверсифікувати й осучаснювати джерела видобутку та виробництва енергії.

Відповідь на ці питання лежить у площині демонополізації економіки, формуванні однакових і прозорих умов та правил гри для конкуренції, підтримці малого й середнього підприємництва, заохоченні відповідних наукових досліджень і проектних робіт, розробці та виконанні програм імпортозаміщення як у сфері товарів широкого вжитку, так і в галузі енергетики.

Економіка України потребує не косметичних, а структурних реформ. І це вже не побажання, а суворі вимоги сьогодення. Порівняно з іншими державами, що мали разом із нами приблизно однакові показники в соціально-економічній сфері на початку своєї незалежності, нині ми відстали дуже суттєво.

За 20 років незалежності Казахстан збільшив ВВП на душу населення у 17 разів, а Україна ще й досі не вийшла на рубіж 1990 року. Польща в 13 разів скоротила газову складову в структурі енергозатрат на одиницю валового продукту, а Україна, як і чверть століття тому, є найбільшим споживачем газу в Європі, як в абсолютному вимірі, так і на одиницю доданої вартості.

Яскраво виражений сировинний характер економіки з її надмірними енергозатратами на видобуток та лише первинну обробку вже вичерпав свої можливості розвитку.

Зрозуміло, що за рік-два ці проблеми, що дісталися в спадок від великої країни, не розв'язуються, але й відкладати їх розв'я-

зання наступним поколінням також не слід. І розпочати треба з основи – енергетики. За Базове джерело можна взяти біоенергію,

можливості для якої в Україні, порівняно з іншими державами, унікальні, про що свідчать дані таблиці 1.

1. Економічно доцільний потенціал відновлюваних джерел енергії в деяких країнах СНД

Країна	Обчислений економічний потенціал відновлювальних джерел енергії (млн т н.е. в рік)	Примітка
Казахстан	10,46	Переважно сонячна та вітроенергетика
Білорусь	8,6	Переважно біоенергетика
Україна	60,3	Переважно біоенергетика
Росія	575,1	Комплексна енергетика

Розрахунки показують, що в Україні достатньо близько 5 млн га для виробництва 10-12 млн т біопального – це нинішня річна потреба в бензинах та дизпаливі (табл. 2, 3). Мова не за суміші, а за використання у чистому вигляді, про що не мріє жодна країна світу. І справа не в технологіях застосування

(вони вже давно існують), а у величезному дефіциті посівних площ. А для України – це 20-25% земель, що знаходяться в обробітку.

Так, за даними Інституту цукрових буряків НААН, з 1 млн га цієї традиційної для України культури можна одержати понад 4 млн т етанолу.

2. Потреба посівних площ (%) для заміщення нафтових (бензину, дизпалива) біопаливами (біоетанол, біодизель) (за Г.Калетніком)*

Країна	Процент посівних площ для заміщення нафтових палив (10-30% споживання) біопаливами			
	10%	15%	20%	30%
Німеччина	43,7	65,6	87,4	131,1
Франція	27,5	41,3	55,0	82,5
Бразилія	13,5	20,3	27,0	40,5
США	33,6	50,4	67,2	100,8
Україна	3,0	4,5	6,0	9,0

* Джерело: Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / за ред. І.Г. Кириленка. – Київ, 2009. – 135 с.

3. Можливий вихід етанолу при вирощуванні різних сільськогосподарських культур (Шквар Д., Драгер Д, Захарченко Р. та ін.)

Культура	Урожайність, ц/га	Вихід етанолу л/га
Цукровий буряк	500	4878
Кормовий буряк	900	4498
Топінамбур	300	2610
Цикорій	350	3248
Картопля	324	3693
Кукурудза (зерно)	69	2874
Пшениця	72	2854
Ячмінь	58	2150

Цілком поділяємо думку М. Роїка, який пропонує, незважаючи на те, що в цукрі, одержаному з ГМ-буряку, залишки генетичних конструкцій повністю відсутні, на перших етапах впровадження ці технології доцільно застосовувати лише для виробництва біоетанолу з цукру та меляси, а жом і барду використовувати для продукування біогазу. До речі, нинішні можливості вітчизняної агропереробної промисловості уможлиблю-

ють одержувати з відходів близько 11 млрд м³ біогазу. Крім цього, щорічно вкрай не ефективно використовується щонайменше 30 млн т соломи, бадилля кукурудзи, соняшнику, інших культур. Є сучасні технології брикетування цих цінних відходів й одержання з них екологічно чистого твердого палива, собівартість якого в 3-5 разів нижча, ніж вугілля.

Про що свідчить досвід, зокрема США, кількох років широкого впровадження біопалива?

1. Розпочалося реальне екологічне оздоровлення довкілля. Загальновідомо, що лєвова частка шкідливих викидів у навколишнє середовище припадає на двигуни внутрішнього згоряння усіх видів транспорту. Застосування лише 10-15% у сумішевому пальному біоскладника зменшує ці викиди в кілька разів.

США найближчими роками планують вийти за рубіж 20% біопального в загальній структурі споживання, поступово витісняючи занадто дорогі та екологічно шкідливі нафтопродукти.

Для цієї мети в країні збудовано і працює на повну потужність понад 100 заводів із виробництва етанолу та близько 70 – біодизеля. Нині вони виробляють 28-30 млрд літрів біоетанолу і 4-5 млрд літрів біодизеля.

Слід зазначити, що Бразилія вже досягла рубежу понад 20% та продовжує інтенсивно нарощувати виробництво біопального.

2. Цілком обґрунтованим і доцільним з погляду перспективи є державний протекціонізм цього важливого проекту. Так, у Бразилії й США пільга зі сплати акцизу на кожному літрі сумішевого пального становить 13,5 цента, а в окремих країнах ЄС – ще більша.

За таких умов економічна вигода цього виду бізнесу вражає: за даними Мінсільгоспу США собівартість 1 галона етанолу становить 1,05 дол., а ціна реалізації в готовому продукті – понад 2 дол. Завод вартістю 150 млн дол. і річною потужністю 100 млн галонів етанолу окуповує себе за рік.

Україна й у цьому відношенні має унікальні можливості та переваги, адже нині роками простоюють потужності понад 40 підприємств спиртової промисловості, які за умов незначного технічного переоснащення і невеликих капіталовкладень можуть вже за рік виробляти близько 1 млн т якісного етанолу.

3. Біоенергетичне рослинництво на відміну від видобувної мінеральної сировини (нафта, газ, вугілля) є відновлюваним і по суті невичерпним джерелом та перспективно дешевшою енергетичною сировиною. При цьому використовуються рослини, що не по-

гіршують істотно структуру ґрунтів та їхню родючість. І кукурудза, й соя, і цукровий буряк є прекрасними елементами сівозміни.

4. Додаткові, перспективні та надзвичайно потужні економічні мотивації одержує найбільш вразлива галузь економіки – сільське господарство, впроваджуються нові й досить стабільно вигідні напрями використання продукції. В США 60% акцій заводів із виробництва етанолу належить виключно фермерам.

Таким чином, економічна мотивація аграрного виробництва одержала відчутного каталізатора: сільське господарство впевнено стає інвестиційно привабливою галуззю.

5. Завдяки новому напрямку використання аграрної сировини в США та інших країнах, додатковий імпульс розвитку отримав внутрішній ринок споживання, що особливо важливо саме в кризовий період, адже це нове виробництво дає нові робочі місця, стабілізує розвиток агрогосподарств. Так, у США останніми роками серед фермерів майже немає банкрутств, країна стала менш залежною від світової кон'юнктури, уникає конфліктів у рамках СОТ.

Для України, що в числі останніх вступила до Світової організації торгівлі на досить невикідних для АПК умовах, використання частини свого врожаю для виробництва біопалива є надзвичайно вигідним і перспективним, адже підтримка державою цього напрямку діяльності не суперечить нормам СОТ та навіть заохочується світовим співтовариством.

Цілком поділяємо експертні розрахунки Г. Калетніка, які доводять про суттєві переваги перероблення біосировини на біопаливо порівняно з її експортом у вигляді первинного продукту. Так, при переробленні олійних і зернових культур, що нині експортуються, країна одержала б по мінімуму близько 2,5 млн т біодизельного палива та 3,5 млн т біоетанолу, а також усі сукупні продукти перероблення, а це – високобілкові шроту й концентрати, що еквівалентні за вмістом білка 17 млн т зерна. Такі обсяги концентрованих кормів дали б змогу виробити 1,5 млн т м'яса, 14 млн т молока, 6 млрд шт. яєць. Тобто за такої концепції використання біоресурсу водночас були б

розв'язані проблеми ліквідації залежності від імпорту нафтових енергоносіїв і значного росту забезпечення населення країни продовольством.

6. У новому, власному джерелі енергії вбачається радикальний шлях подолання залежності від імпортованих енергоносіїв.

Проаналізовано сучасні особливості і теоретично обґрунтовано глобальні перспективи й контури взаємодії економіки, енергетики та екології.

Проанализированы современные особенности и теоретически обоснованы глобальные перспективы и контуры взаимодействия экономики, энергетики и экологии.

An article analyzes current peculiarities, and provides theoretical substantiation and outline of global perspectives of interrelation of economics, energetics and ecology.

*

Р.І. РУДИК, кандидат сільськогосподарських наук
Т.Ю. ПРИЙМАЧУК, **Т.М. РАТОШНЮК**, кандидати економічних наук
Т.Ю. СІТНИКОВА, науковий співробітник
Т.А. ШТАНЬКО, молодший науковий співробітник
Інститут сільського господарства Полісся НААН

Експортно-імпортні операції на ринку хмелепродукції

Розвиток галузі хмелярства в Україні характеризується чергуванням циклів піднесення і спаду, викликаних різними соціально-економічними умовами. Посилення останніми роками світових глобалізаційних процесів торкнулося й хмелярської галузі, що проявилось у масовому проникненні на український ринок хмелепродуктів за демпінговими цінами, послаблюючи при цьому конкурентні переваги вітчизняної продукції та створюючи передумови для безробіття¹.

Нині хміль дедалі знаходить своє застосування в медицині, парфумерії, харчовій, інших промислових галузях, проте основна його цінність полягає в тому, що він є незамінною сировиною для виготовлення пива.

Хмелярством у світі займаються понад 30 країн, проте на десятку країн-лідерів припадає 93,5% світового виробництва хмелю. Найбільшими виробниками є США, Німеччина, Китай, Чехія й Польща. Питома вага

цих країн у структурі виробництва α -кислот останніми роками становить близько 90%. Тому і виробництво, й експорт хмелепродукції значною мірою концентровані. Ці країни є не лише найбільшими виробниками, але і найбільшими імпортерами хмелю на територію України.

Вагомий внесок у вивчення та дослідження різних аспектів функціонування галузі хмелярства зробили такі видатні вчені, як: Р.С. Басун, А.О. Годований, І.С. Єжов, В.В. Зіновчук, М.Г. Ковтун, М.Ю. Костриця, І.П. Куровський, О.Я. Стойко, В.М. Федорець, А.С. Шабранський.

Мета статті – висвітлити питання функціонування ринку хмелепродукції в Україні та проаналізувати експортно-імпортні операції на ньому.

Після тривалого дефіциту хмелепродуктів на світовому ринку (1996-2006 рр.), для задоволення зростаючого попиту хмелярі розширили світові площі насаджень хмелю до сучасних запитів пивної індустрії. Однак

¹ Інноваційний шлях розвитку хмелярства / за ред. акад. НААН Ю.І. Савченка. – Житомир: «Рута», 2011. – 112 с.

розв'язані проблеми ліквідації залежності від імпорту нафтових енергоносіїв і значного росту забезпечення населення країни продовольством.

6. У новому, власному джерелі енергії вбачається радикальний шлях подолання залежності від імпортованих енергоносіїв.

Проаналізовано сучасні особливості і теоретично обґрунтовано глобальні перспективи й контури взаємодії економіки, енергетики та екології.

Проанализированы современные особенности и теоретически обоснованы глобальные перспективы и контуры взаимодействия экономики, энергетики и экологии.

An article analyzes current peculiarities, and provides theoretical substantiation and outline of global perspectives of interrelation of economics, energetics and ecology.

*

Р.І. РУДИК, кандидат сільськогосподарських наук
Т.Ю. ПРИЙМАЧУК, **Т.М. РАТОШНЮК**, кандидати економічних наук
Т.Ю. СІТНИКОВА, науковий співробітник
Т.А. ШТАНЬКО, молодший науковий співробітник
Інститут сільського господарства Полісся НААН

Експортно-імпортні операції на ринку хмелепродукції

Розвиток галузі хмелярства в Україні характеризується чергуванням циклів піднесення і спаду, викликаних різними соціально-економічними умовами. Посилення останніми роками світових глобалізаційних процесів торкнулося й хмелярської галузі, що проявилось у масовому проникненні на український ринок хмелепродуктів за демпінговими цінами, послаблюючи при цьому конкурентні переваги вітчизняної продукції та створюючи передумови для безробіття¹.

Нині хміль дедалі знаходить своє застосування в медицині, парфумерії, харчовій, інших промислових галузях, проте основна його цінність полягає в тому, що він є незамінною сировиною для виготовлення пива.

Хмелярством у світі займаються понад 30 країн, проте на десятку країн-лідерів припадає 93,5% світового виробництва хмелю. Найбільшими виробниками є США, Німеччина, Китай, Чехія й Польща. Питома вага

цих країн у структурі виробництва α -кислот останніми роками становить близько 90%. Тому і виробництво, й експорт хмелепродукції значною мірою концентровані. Ці країни є не лише найбільшими виробниками, але і найбільшими імпортерами хмелю на територію України.

Вагомий внесок у вивчення та дослідження різних аспектів функціонування галузі хмелярства зробили такі видатні вчені, як: Р.С. Басун, А.О. Годований, І.С. Єжов, В.В. Зіновчук, М.Г. Ковтун, М.Ю. Костриця, І.П. Куровський, О.Я. Стойко, В.М. Федорець, А.С. Шабранський.

Мета статті – висвітлити питання функціонування ринку хмелепродукції в Україні та проаналізувати експортно-імпортні операції на ньому.

Після тривалого дефіциту хмелепродуктів на світовому ринку (1996-2006 рр.), для задоволення зростаючого попиту хмелярі розширили світові площі насаджень хмелю до сучасних запитів пивної індустрії. Однак

¹ Інноваційний шлях розвитку хмелярства / за ред. акад. НААН Ю.І. Савченка. – Житомир: «Рута», 2011. – 112 с.

виправлення ситуації з дефіцитом швидко обернулося значним перевиробництвом. Останній баланс α -кислот показав рекордні лишки перехідних запасів: на 2009 рік – +2608 т, 2010 – +3382 та 2011 рік – +1753 т, що становить близько 45% світової річної потреби в α -кислотах¹.

Така ситуація змусила хмелярів світу вдатися до швидкого збалансування ринку, тому вже у 2010 році було зменшено обсяги виробництва хмелю². Так, частка США у виробництві α -кислот знизилася на 6,7% (з 45,3 до 38,6%) через скорочення площ на 3372 га під високосмольними сортами. Питома вага обсягів виробництва хмелю в Німеччині зросла на 6,3% (з 29,8 до 36,1%), хоча площі зменшилися на 86 га. Як і раніше, на частку цих двох країн припадає 75% світових обсягів вирощеної продукції та найбільша частка укладених попередніх контрактів, завдяки чому саме ці дві країни визначають кон'юнктуру ринку світового хмелярства. У Польщі скорочення хмелеплантацій (-300 га) спричинило зменшення частки ринку на 1,4%, питома вага α -кислот хмелю китайського виробництва, незважаючи на значне скорочення площ (-521 га), зросла з 9,2 до 10,2%. Питома вага ринку Чехії у структурі світового виробництва не змінилася.

Україна також не стала винятком щодо прояву негативних наслідків недавнього перевиробництва хмелю у світі. Вагомі зміни у хмелярстві країни у 2010-2011 роках відбулися внаслідок зниження попиту на продукцію, що певною мірою було викликано також світовою кризою. Тенденція постійного, за останні сім років, поступового приросту валового збору шишок змінилася зниженням темпів розвитку галузі. Це перемістило Україну з сьомого на восьме місце у загальному переліку країн з найбільшими площами насаджень хмелю й на 13 місце за валовим збором продукції. За урожайністю хмелю Україна займає нині 19 місце у світі.

Наразі вітчизняний хміль, в основному, купують лише маленькі пивоварні заводи, яким належить 6% пивного ринку. Великі пивні компанії, або так звані пивні сім'ї – «Сан ІнБев» (34% ринку пива), «Карлсберг» (28%), належать іноземним власникам і працюють на сировині лише імпортного виробництва. ПАТ «Оболонь» (32% ринку) використовує у виробництві пива лише 25% вітчизняної хмелесировини, віддаючи перевагу новим сортам хмелю ароматичної та гіркої груп. Відсутність налагодженого збуту є чи не найбільшою проблемою хмелярів протягом останніх років, особливо при збільшенні світових обсягів вирощування.

Проте, незважаючи на потреби пивоварної галузі в хмелесировині, попит на вітчизняний хміль почав знижуватися. Перехідні запаси хмелю в Україні у 2009 році становили 300 т, 2010-му – 1500, у 2011 році – 200 т. Таке становище було спричинено відсутністю налагоджених каналів збуту, необхідного асортименту сортів і продуктів їх переробки, перевиробництвом α -кислот у світі, зменшенням норм їх внесення у пивну продукцію й ін., тому навіть та частина врожаю, що мала відповідну якість, не знаходила збуту.

Значне зниження попиту було зумовлено змінами рецептури пива, насамперед, зменшенням у ньому загальної гіркоти та забезпечення її лише за рахунок гірких сортів. Також обмежує збут хмелепродукції перехід пивоварів на використання виключно гірких сортів, їх екстрактів й ізосполук. Набула значного поширення практика використання тетра- і гідро- α -кислот, які мають значно більшу гіркоту порівняно з природною. Відмова пивоварів від застосування у рецептурі пива ароматичного хмелю значно погіршує якість пивного напою.

Використання в рецептурі пива виключно хмелю гірких сортів продиктовано їх низькою вартістю та особливостями переробки (в основному в екстракти), що дає змогу зменшити сплату мита, обсяги перевезення, зберігання і втрату α -кислот. Саме через цей факт вітчизняні хмелярі змушені реалізовувати свою продукцію за кордон, незважаючи на те, що власною сировиною внутрішні по-

¹ Hops. Fast Facts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://69.93.14.225/wscpr/LibraryDocs/Hops.pdf>.

² Cost of producing hops in the Yakima Valley (April 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.usahops.org/userfiles/file/Statistics/2010%20WSU%20Cost%20Study%20-%20Producer%20version\(1\).pdf](http://www.usahops.org/userfiles/file/Statistics/2010%20WSU%20Cost%20Study%20-%20Producer%20version(1).pdf).

треби в α -кислотах забезпечуються лише на 30%.

Природно-кліматичні умови України найбільш сприятливі для вирощування саме ароматичного хмелю, який є обов'язковим компонентом для виготовлення високоякісного пива. Тому в світовій торгівлі хмелем Україна спеціалізується переважно на вирощуванні сортів ароматичної групи (75% валового збору), однак для задоволення внутрішніх потреб пивоварної галузі, а це основний споживач хмелепродукції, великі пивоварні компанії використовують переважно хміль гірких сортів.

Варто зауважити, що у створенні повноти смаку пива відіграє певне співвідношення гірких речовин, ефірної олії та поліфенолів хмелю, які в комплексі й формують букет смакових і ароматичних властивостей напою. Найсприятливіше співвідношення речовин для пивоваріння має хміль ароматичних сортів. Він, як правило, містить менше альфа-кислот порівняно з гіркими сортами, але має кращу якість ефірної олії та сприятливіше співвідношення окремих компонентів гірких речовин і поліфенольних сполук,

що позитивно впливає на якість пива та його аромат.

Якщо проаналізувати експортно-імпортні операції на ринку хмелепродукції¹, матимемо наступну картину. Обсяги експорту-імпорту продукції значною мірою залежать від ситуації, що складається у пивній індустрії й на ринку хмелю. Так, упродовж 2003-2007 років відбувався інтенсивний ріст виробництва пива у світі (щорічно на 5,2%). Поряд із цим особливо несприятливими виявилися погодні умови 2006 року, які спричинили зменшення валового збору хмелю у світі та дефіцит α -кислот на світовому ринку, який сягнув 1585 т (18,5% від потреби), обсяги експорту хмелю зросли у 5,6 раза і становили 153 т. Зокрема Чехія, яка понад століття славиться своїм ароматичним хмелем та високоякісним пивом, у той рік закупила 143 т українського хмелю.

Останні п'ять років основними споживачами українського хмелю були Росія, Білорусь, Молдова. Питома вага цих країн у структурі експорту вагома і становила: у 2007 році – 46,9%, у 2008 – 82,5, у 2009 – 81,0 та у 2011 році – 61,0% (рис. 1).

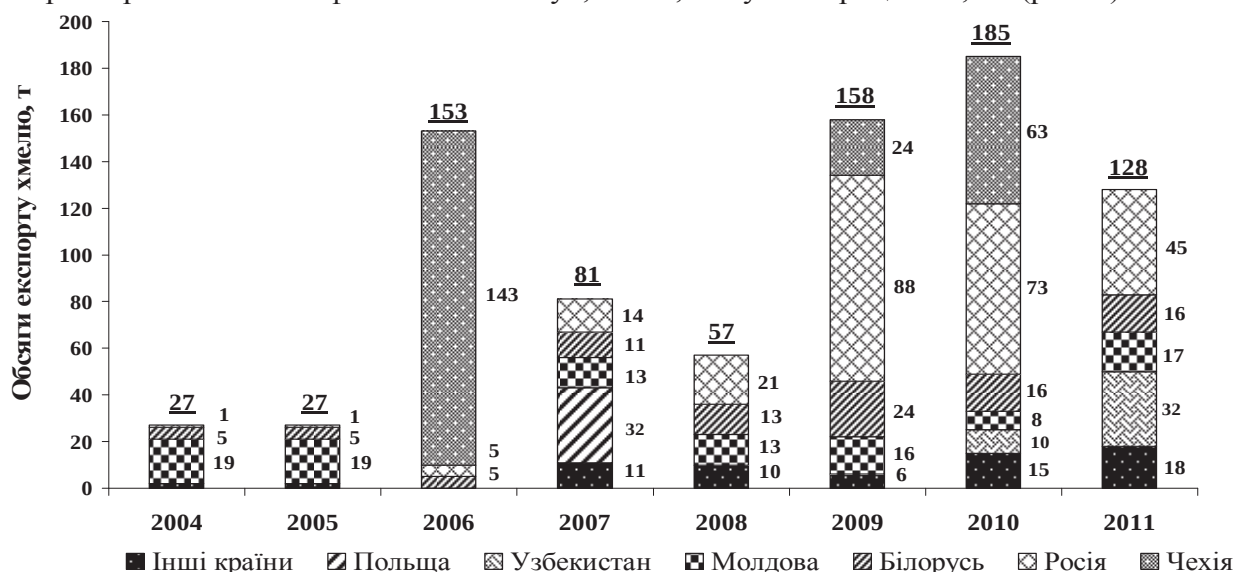

Рис. 1. Обсяги експорту українського хмелю за межі країни

Україна імпортує хмелепродукти з країн Європи, тоді як експорт українського хмелю здійснюється переважно в країни СНД. Через відсутність довгострокових контрактів вітчизняні виробники не мають стабільних іноземних ринків збуту. У 2006 році основним імпортером була Чехія, частка постав-

леної цій країні продукції становила 93,5% (143 т) від загального експорту хмелесировини, у 2010 році вона знизилася до 34,1% (63 т), а в 2011 році взагалі не було проведено поставок. У 2011 році український хміль поставляли також на ринки Російської Федерації, яка закупила 45 т хмелю (35,2%),

¹ Державна митна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/fl1a/showstat>.

Узбекистану – 32 т (25%), Молдови – 17 т (13,3%) й Білорусі – 16 т (12,5%).

Дані зовнішньої торгівлі показують про те, що основні обсяги поставок хмелю, впродовж останніх п'яти років, надходять в Україну з Німеччини: у 2004 році було закуплено 193 т хмелю (32,6% від загального обсягу), в 2011 р. – 362 т (81,9%). Втратили свої позиції США (поставки хмелепродукції зменшилися з 307 т (51,8%) у 2004 році до 24 т (5,4%) у 2011-му) і Чехія – відповідно з

88 т (14,8%) до 4 т (0,9%). З 2009 року значна частка імпортованої продукції надходить в Україну зі Словенії (рис. 2).

Найбільшу кількість хмелесировини (750 т) було завезено з-за кордону у 2008 році, що стало наслідком попереднього тривалого дефіциту. За 2008-2011 роки обсяг імпорту зменшився в 1,7 раза (442 т), однак у 2011 році імпорт в Україну переважав експорт в 3,5 раза (442 т проти 128 т).

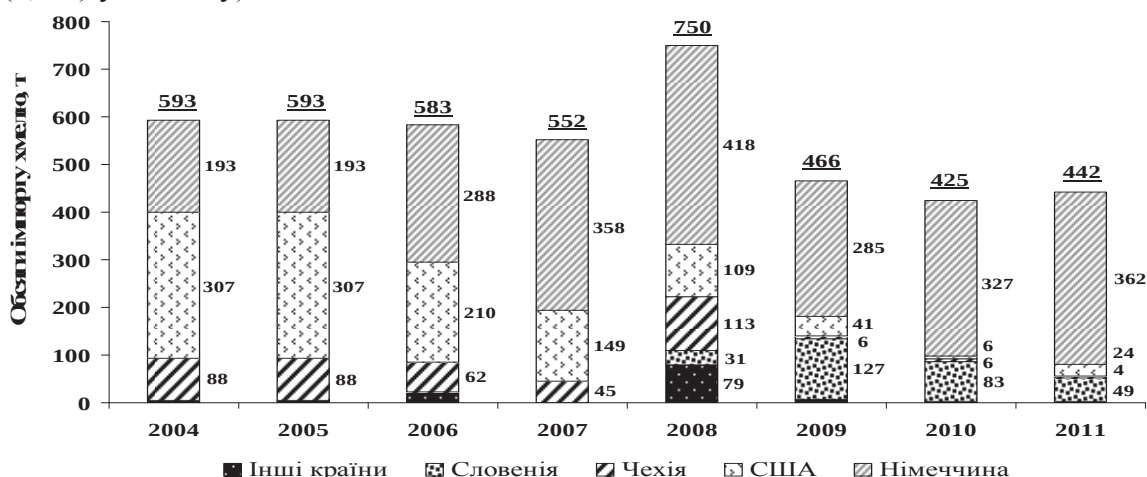

Рис. 2. Основні країни-імпортери хмелю в Україну

Враховуючи той факт, що найбільшими виробниками хмелю в світі є Німеччина, Чехія, Китай та США, вони й відіграють основну роль у формуванні ціни на хмелепродукцію. Ціна на хміль формується за різними показниками, серед яких можна виділити тип сировини (ароматична чи гірка), вміст α -кислот, сорт і ряд інших чинників. Так, у роки відчутного дефіциту хмелю його рин-

кова ціна дещо підвищувалася, й навпаки, в роки, коли спостерігався надлишок товарних запасів, ціна на нього знижувалася. Парадокс полягає в тому, що пивоварні компанії купують імпорتنу хмелесировину за контрактними цінами, значно вищими, ніж вітчизняні товаровиробники мають можливість реалізувати свою продукцію (рис. 3).

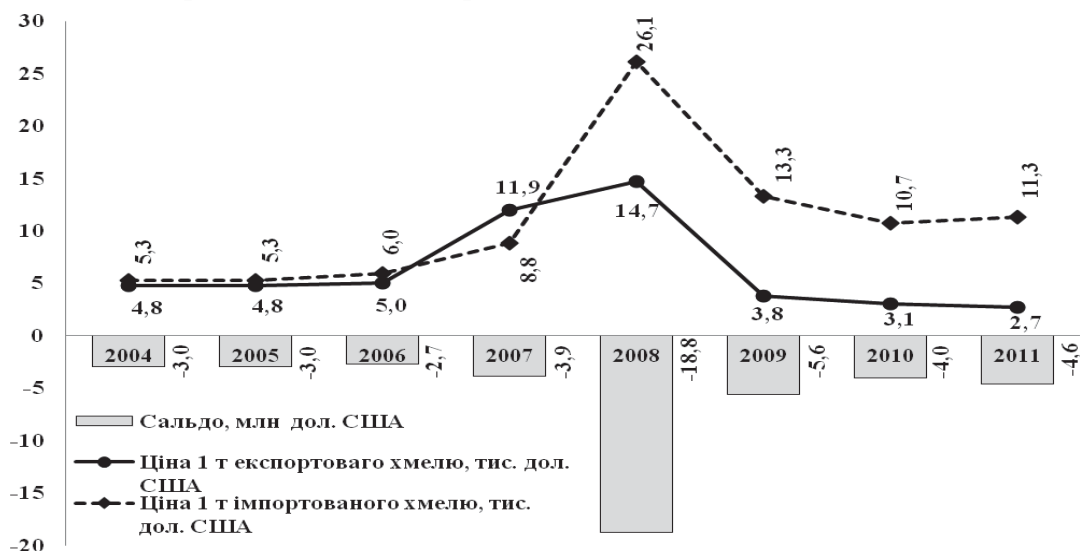

Рис. 3. Динаміка цін на ринку хмелю в Україні

Упродовж останніх восьми років ціна імпортованого хмелю переважала ціну експортованого, винятком був лише 2007 рік. При цьому у 2004-2006 роках ціна на імпорт мала переваги в межах 10-20%, а починаючи з 2008 року ця різниця значно збільшилася. Так, у 2011 році середня ціна хмелесировини, що закуповувалася, становила 11,3 тис. дол. США за тонну, тоді як реалізаційна ціна експорту – 2,7 тис. дол. США за тонну (у 4 рази дешевше). Дана ситуація призвела до того, що сальдо експортно-імпортних торгових операцій на ринку хмелю впродовж 2004-2011 років мало стійке від'ємне значення. Такий стан зовнішньої торгівлі створює негативну тенденцію перспективі розвитку галузі хмелярства.

Відмова пивоварів від вітчизняного хмелю останніми роками виглядає як спроба дестабілізувати ситуацію в хмелярських регіонах України, адже за вмістом цінних для пивоваріння речовин наш хміль не поступається зарубіжним сортам. Дослідженнями лабораторії відділу біохімії хмелю та пива ІСГП НААН, атестованої на визначення якості хмелепродуктів міжнародними методами, встановлено, що хміль вітчизняного виробництва врожаю 2009-2011 років відповідав чинним національним стандартам. Свідченням факту виробництва продукції належної якості є те, що частину спресованого хмелю врожаю останніх років експортовано в Чехію і Білорусь, гранули – в Росію, Молдову, Чехію, Туркменістан, Узбекистан, Білорусь, Азербайджан та ін. Проте у деяких ЗМІ розповсюджується необ'єктивна інформація щодо низької якості українського хмелю і його неконкурентоспроможності без посилення на відповідні джерела, що має дезінформуючий характер та шкодить репутації вітчизняних хмелевиробників.

Український хміль переробляється на сучасному грануляторі фірми «Хопштайнер Україна» із застосуванням німецьких пакувальних матеріалів. У підприємстві запроваджена й ефективно діє система управління якістю, що відповідає вимогам ДСТУ ISO 9001:2009. Гранули відповідають ДСТУ 7028:2009 «Рослинництво. Гранули хмелю. Технічні умови», який набув чинності 1 липня 2011 року, та діючому регламенту на гранули в ЄС.

Варто зауважити, що діючий український стандарт за своїми критеріями на порядок вимогливіший, ніж Регламент ЄС. Так, ма-

сова частка хмельових домішок у Регламенті допускається до 9,0%, тоді як в українському стандарті на хміль межі даного показника лише 5,0%, також у Регламенті відсутні вимоги до зовнішнього вигляду хмелю і лупулінових зерен, аромату. Тому український хміль, якщо він повністю відповідає вітчизняному стандарту, цілком задовольняє європейський рівень якості.

У світлі інтеграційних процесів та вступу України до СОТ за відсутності адаптації українських стандартів на хмелесировину і, відповідно, сортового складу вирощуваного хмелю до європейських вимог, вітчизняні виробники опинилися в неоднакових умовах. Адже стандарти, технічні норми (регламенти) та процедури підтвердження відповідності, які не відповідають міжнародним аналогам, стримують розвиток міжнародної торгівлі, міжнародне співробітництво й глобалізацію ринків, призводять до невинуватених додаткових втрат із боку вітчизняних виробників, передусім у ціні, що знижує їхню конкурентоспроможність.

Однією з причин зниження попиту на вітчизняний хміль є також безконтрольне запровадження пивоварними компаніями у виробництво пива ізомеризованих препаратів, основою яких є речовини неприродного характеру. Держсанепідемслужба України вказує на відсутність наукових досліджень стосовно рівня небезпеки для здоров'я людей цих хімічних речовин, які можуть утворюватися в процесі виробництва пива з використанням ізомеризованих тетра- та гексагідроізоекстрактів. Зокрема країни, в яких виготовлення пива є національною традицією (Чехія, Німеччина), у жодному разі не використовують ізомеризовані препарати, лише шишки хмелю й гранули. У Баварії досі діє закон про чистоту пива, прийнятий у 1516 році, який є найстарішим продовольчим законом Німеччини.

Інший парадокс полягає в тому, що частина пивоварних підприємств, що мають іноземний капітал, організувала закупівлю хмелю лише через тендерні комітети, які ведуть свою діяльність виключно за кордоном. Дослідні центри, на підставі яких формується рішення тендерного комітету, також закордонні. Публікації в засобах масової інформації, що розповсюджуються на території України, стосовно дати та умов проведення тендерів на закупівлю хмелю для пивоварних

підприємств, які працюють в Україні, відсутні. Такі дії іноземних виробників є проявом недобросовісної конкуренції, зловживанням монопольним становищем і порушенням чинного законодавства України про захист економічної конкуренції.

Варто зазначити, що збут продукції завжди був слабким місцем хмелярів України. Аналогічні проблеми супроводжували вітчизняне хмелярство ще 125 років тому. В російських виданнях неодноразово повідомлялося, що іноземні хмелеторговці скуповують волинський хміль, відповідним чином обробляють його, й під власною маркою відправляють у Росію, де реалізують у кільका разів дорожче, що свідчить про його високу якість. З приводу цього питання у 1887 році в Москві відбувся з'їзд хмелярів, на якому було прийнято рішення підвищити мито на ввезення хмелю з-за кордону з 1 крб. 45 коп. до 10 крб. золотом за пуд, обсяг імпорту при цьому скоротився у 3 рази.

Нині держава виділяє значні кошти на розвиток галузі та одночасно дозволяє необмежене ввезення у країну хмелю за дискримінаційними митними тарифами. При ввезенні іноземних хмелепродуктів (іноді сумнівної якості) митний збір стягується в розмірі 20% від вартості продукту, незалежно від того чи це гранульований хміль, чи екстракт з високим вмістом α -кислот.

Розуміємо й те, що будучи членом СОТ, Україна не може підвищувати ставку мита на хміль, яке на нинішній час становить 20% з вартості ввезеної продукції, адже зобов'язалась зменшити її на 36% протягом перших шести років. За оптимістичними оцінками, внаслідок цих заходів національні виробники втратять 7-8% внутрішнього агропродовольчого ринку, за песимістичними – до 30%. Як бачимо з ситуації, у вітчизняному хмелярстві реалізується песимістичний варіант подій.

Проте країна-член СОТ може застосувати захисний захід до товару у випадку, якщо

цей товар завдає або загрожує заподіянням серйозної шкоди галузі вітчизняного виробництва, яка виробляє аналогічні товари або товари, що безпосередньо конкурують з імпортованими (особливо у разі великого від'ємного сальдо загального торговельного балансу та скорочення грошових резервів). Член СОТ повинен застосовувати захисні заходи лише тією мірою, якою вони є необхідними для упередження або усунення серйозної шкоди, а також для сприяння процесу перебудови галузі. Будь-яке додаткове мито може стягуватися лише за рівнем, який не перевищує одну третину від рівня звичайного мита, яке діє у тому році, в якому вживається такий захід.

Здавалося б, зниження імпортних мит відкриє шлях відносно дешевій імпортній хмелесировині, що позитивно вплине на задоволення внутрішнього попиту населення. Але не треба забувати про той факт, що, поперше, як тільки продукція власного виробника зникне з ринку, а, отже, зникне частина конкурентів, ціни на колись такий дешевий імпорт стрімко підуть угору, що незворотно вдарить по кишені пересічного споживача пива. Зрештою це може звести нанівець переваги для населення, особливо сільського, адже такий крок водночас завдасть збитків сільгоспвиробникам і призведе до скорочення зайнятості в хмелярській галузі.

Отже, цілком очевидно, що послаблення позиції національних виробників на внутрішньому агропродовольчому ринку зумовить прискорення темпів зростання безробіття у сільській місцевості, зокрема у Поліському регіоні України.

В усіх високорозвинутих країнах є галузі виробництва, які не можуть конкурувати на світовому ринку, але за правильної протекціоністської політики та допомоги з боку держави цілком конкурентоспроможні на внутрішньому ринку і є вагомим джерелом поповнення державного бюджету у формі податків та зборів до бюджетів різних рівнів.

Висвітлено питання функціонування ринку хмелепродукції в Україні, проаналізовано обсяги експортно-імпортних операцій, здійснених на ньому, та визначені основні експортери й імпортери хмелепродукції в світі.

Освещены вопросы функционирования рынка хмелепродукции в Украине, проанализированы объемы экспортно-импортных операций, осуществляемых на нем, и определены основные экспортеры и импортеры хмелепродукции в мире.

In the article the authors highlight the problems of functioning of the hop market in Ukraine, analyse the volume of export-import operations performed on it and point out the main exporters and importers of hop in the world.

*

До питання забезпечення прісною водою населення Землі

Нині в багатьох куточках нашої планети потреба в прісній воді починає перевищувати її доступність, і немає ніяких підстав сподіватися, що ситуація вирішиться сама собою. На нинішній час одна людина з шести, тобто більше мільярда людей по всій Землі, страждають від нестачі питної прісної води. Відповідно до даних ООН, до 2025 року більше ніж половина країн земної кулі зазнає серйозного перевантаження й потрібна буде більша кількість прісної води, ніж є. Світ вступає в епоху дефіциту прісної води, попереджають експерти. На початку XX ст. в тих місцях планети, де бракує води, мешкало 40% людей, до 2020 року їхня чисельність зросте до 65% населення Землі, а це приблизно 5 млрд людей. Проблема питної води з року в рік загострюється і до 2030 року може спричинити кровопролитні війни.

Вичерпання основоположного для людини земного ресурсу – прісної води – призведе до кардинальної зміни пріоритетів людства й сучасної цивілізації. Нафта з газом, коштовності, озброєння, нагромадження капіталу, новітні технології, – усе те, що більшість людей і країн бачать своєю метою та прагнуть досягти нині, не врятує Землю від нестачі питної води для її населення.

З метою активізації дій для уникнення кризи, що насувається, Генеральна Асамблея ООН проголосила період із 2005 по 2015 рік Міжнародним десятиріччям дій „Вода для життя”¹. Ця подія була започаткована під час Всесвітнього дня водних ресурсів 22 березня 2005 року. Багато науковців вже приділяли увагу цьому питанню, зокрема такі вчені, як В. Василенко, Д. Власов, Б. Воронич, Г. Костенко, Н. Пахомова,

В. Гавриш та ін. Проте існує необхідність подальших досліджень у зв'язку з постійним погіршенням ситуації.

Актуальність питання зумовила мету статті – охарактеризувати сучасний стан забезпечення прісною водою населення Землі і запропонувати шляхи поліпшення ситуації.

Загальні запаси води на Землі становлять 1386 млн км³. Розподіл води в тис. км³ такий: Світовий океан – 1 338 000, підземні води – 23 700, льодовики і постійні сніги – 26 064, озера прісні – 91, озера солоні – 85,4, болотні води – 11,5, води рік – 21². Із загальних запасів води 96% припадає на солоні води Світового океану, ще приблизно 1% – на солоні підземні води та озера. Таким чином, запаси прісної води на земній кулі обмежені – вони становлять лише 3%, або 35 млн км³ від усіх земних запасів води. З них 2% знаходиться в полярних льодовиках Арктики, Антарктики, Гренландії й на гірських хребтах. Тільки 1 % прісної води на планеті знаходиться в рідкому стані, придатному для використання, – у водоносних підземних горизонтах, у річках, озерах і болотах.

Найважливіше значення для життєзабезпечення має прісна вода, що сконцентрована в руслах річок, а це лише 0,006 % від загальних запасів прісної води³. Розподіл ресурсів річкового стоку за окремими частинами світу характеризується такими даними (км³/год.): Європа – 3110, Азія – 13 190, Африка – 4225, Північна Америка – 5960, Південна Америка – 10 380⁴. У зв'язку зі значними перепадами річкового стоку з року в

¹ Про Всесвітній День води [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mama-86.org.ua>.

² Ресурси прісної води [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economic.lviv.ua>.

³ Прісна вода: джерело життєвої сили на планеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dae.org.ua>

⁴ Гладкий Ю.Н. Экономическая и социальная география мира: учебник. – 4-е изд. перераб. и доп. / Ю.Н. Гладкий, С.Б. Лавров. – М.: Просвещение, 2004. – 270 с.

рік та протягом року без регулювання людство може використовувати лише сталу його частину – близько 25 %. У разі спорудження водоймищ використання може бути в кращому разі доведено до 50 %.

Загалом на кожного жителя в середньому припадає 7 млн м³ води, нині за добу населення Землі використовує 7 млрд т води. Для задоволення фізіологічних потреб людини досить до 2,5 л води на день, але цієї кількості води не скрізь вистачає, оскільки запаси її розміщені нерівномірно на планеті.

Головний споживач води у світі – сільське господарство (69% від загального споживання). Так, на вирощування 1 т цукрових буряків витрачається 130-160 м³ води, 1 т пшениці – 800-1200, 1 т бавовни-сирцю – 4000-5000, рису – 5000-7000 м³. Друге місце посідає промисловість – 21% (на виробництво 1 т бавовняної тканини витрачається близько 250 м³ води, 1 т аміаку – близько 1000 м³). Третє місце за споживанням води займає комунальне господарство (6%), четверте – водосховища (4%)¹. До найбільших споживачів води належать також теплові електростанції.

Кількість води, яку використовують люди, залежить від багатьох факторів: базових потреб людини; від того, скільки води є в наявності; від рівня урбанізації та економічного розвитку. В умовах сьогодення використання води виросло, оскільки необхідно постійно задовольняти попит на всі види використання – для зрошуваного сільського господарства, промисловості й у комунальних (побутових) цілях. Оскільки світ продовжує урбанізуватися швидкими темпами, попит на питну воду для комунального використання зростає і, як очікується, зростатиме.

Запаси води в окремих регіонах світу використовують по-різному. Це зумовлюється природно-кліматичними особливостями, різним рівнем розвитку технологій, промислових потужностей, культури гігієни. Так, в Індії у сільському господарстві витрачають 93% усього об'єму забору води, в Єгипті –

88%, а в Китаї – 87%, а ось на комунально-побутові потреби в названих країнах витрати води незначні: в Індії – 4%, Китаї – 6%, Єгипті – 7 %². Для країн Європи, де відбувається нарощування темпів промислового розвитку, спостерігається значна частка забору води на потреби зазначеного сектору економіки: в Бельгії – 88 % усіх використовуваних водних ресурсів, у Фінляндії – 86, у Великобританії – 79, у Франції – 71 %³.

Проблема браку прісної води викликає дедалі більше занепокоєння у світовій спільноті. За прогнозами науковців, до 2050 року половина населення Землі страждатиме від дефіциту води, який стане основним із ресурсних обмежувачів розвитку економіки, спричинить нестабільну міжнародну ситуацію, масову еміграцію з незабезпечених водою країн. Через десять років світове господарство використовуватиме майже всі економічно доступні ресурси прісної води, за винятком господарств Канади, Бразилії та Росії.

Ситуація ускладнюється глобальним потеплінням на планеті. За даними Всесвітньої служби спостереження за льодовиками, більшість льодовиків на Землі тане з такою швидкістю, що вже до 2050 року вони зникнуть. Навіть за помірними моделями глобального потепління більшість маленьких льодовиків не мають шансу на відновлення. Танення спричиняє часті каменеві й грязьові зсуви, а також ставить під загрозу якість питної води для майже двох мільярдів осіб. За інформацією ООН, протягом найближчих тридцяти років можуть розтанути до 80% гімалайських льодовиків.

Системи прісної води в усьому світі щодня деградують, втрачаючи можливість постачати воду людям, тваринам і рослинному світу. Якщо така тенденція збережеться й надалі, це може призвести до різкого скорочення населення планети та вимирання великої кількості видів тварин. Людство

¹ Власов Д.В. Використання водних ресурсів у світі / Д.В. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 35-39.

² Еколого-економічні проблеми використання водних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net>.

³ Водні ресурси як причина майбутніх військових конфліктів / [Б. Ворович, Г. Костенко, М. Бутенко] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos.com.ua>.

споживає більше прісної води, ніж Земля може дати.

Особливо важко забезпечити людей необхідною кількістю води в посушливих регіонах слаборозвинутих країн і країнах, що розвиваються, при високій густоті населення, оскільки потреба у воді там дуже велика, а її доступність обмежена. Наприклад, річка Конго з притоками становить близько 30% річного стоку всього африканського континенту, але біля вододілу проживає лише 10% населення Африки¹.

Такі річки, як Ніл, Йордан, менше Янцзи й Ганг, сильно міліють протягом значної частини року. А під Нью-Делі, Пекіном і багатьма іншими інтенсивно зростаючими містами падає рівень ґрунтових вод. Зокрема, у Північному Китаї зафіксовано зниження рівня ґрунтових вод більше ніж на 30 м на території, де проживає понад 100 млн осіб. Визначено, що 10% світового врожаю зернових вирощують із використанням ґрунтових вод. Якщо не відбудеться змін у політиці водокористування, ця частка врожаю одного разу перестане існувати. Останніми десятиліттями спостерігається виснаження ґрунтових вод, зниження їхнього рівня в багатьох регіонах – передусім, в Індії, Лівії, Саудівській Аравії, США.

Викачування ґрунтових вод відбувається значно швидше, ніж їх відтворення (відновлення йде повільно – протягом приблизно 1400 років). Відомо, що вилучено вже понад 50% придатної до вживання води. До імпорту продовольства можуть вдатися лише небагато країн. Якщо до нього звернеться більшість держав то, ймовірно, світові ринки не зможуть задовольнити збільшений попит, оскільки кількість країн-експортерів продовольства швидко зменшується.

Дві третини населення світу – близько 4 млрд людей – живуть у районах, які одержують тільки одну четверту річної кількості опадів у світі. В більшій частині світу, що розвивається, прісна вода надходить у вигляді сезонних дощів. Такі дощі проходять дуже швидко, щоб їх ефективно вико-

ристати, наприклад, під час мусонів в Азії. Індія, приміром, одержує 90% своєї річної кількості опадів у сезон літніх мусонів, який триває з червня по вересень. Протягом решти восьми місяців країна одержує лише краплю.

Із проблемами прісної води дедалі частіше починають стикатися і в розвинутих країнах. Наприклад, сильні посухи в США недавно призвели до дефіциту питної води в багатьох містах північної частини штату Джорджія й на великих територіях Південного Заходу США.

Запаси прісної води на Землі розподіляються вкрай нерівномірно. В одних регіонах планети води достатньо або навіть є надлишки, в інших – гостро відчувається її брак. Часто навіть за умови забезпечення водою вона має низьку якість. Так, в Африці лише близько 10% населення забезпечені регулярним водопостачанням, тоді як у Європі цей показник перевищує 95%².

Щоб запобігти нераціональному витрачання прісної води, забезпечити економніше її витрачання, необхідно вже нині ставитися до неї ощадливіше, ніж до нафти чи газу. Вже на даному етапі в Європі такі розвинуті країни, як Німеччина, Нідерланди, Данія, домовляються про поставки чистої питної води зі Швеції, а Гонконг, наприклад, одержує воду трубопроводом із Китаю. У США використовують альпійську воду (льодовикову), але її запаси також обмежені. У таких країнах, як Франція і Німеччина, у більшості населення вже увійшло в звичку економити воду в повсякденному житті³.

Один із можливих варіантів заощадження води полягає в тому, щоб між сезонами вегетації зберігати вологу, призначену для зрошення, в підземних сховищах. У більшості регіонів світу накопичення дощової й снігової води та її стік у річки сягає максимуму між сезонами вегетації, коли потреба у воді для зрошення мінімальна. Основне завдання – зберегти воду і використовувати її

¹ Проблеми прісної води [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.npblog.com.ua>.

² Василенко В.А. Водні ресурси для сталого розвитку / В.А. Василенко // ЕКО – 2006. – № 2. – С. 128-142.

³ Вода стане нафтою XXI століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spirit-ua.com>.

в той сезон, коли потреба в ній для зрошення полів особливо велика.

Найпростіший спосіб – утримувати воду за допомогою гребель, проте в цьому випадку з відкритої поверхні водосховищ відбувається випаровування значної кількості води. Втрати в результаті випаровування можна знизити, якщо зберігати вологу під землею. Доцільно використовувати великі підземні резервуари, які легко наповнювати з поверхневих джерел води, а потім викачувати з них воду для зрошення в міру необхідності. Подібні „банки води” вже є в США. Дана технологія уможлиблює відокремити санітарні системи від водопостачання, що за умови широкого запровадження сприятиме збереженню значної кількості прісної води.

Протилежний підхід, а саме збільшення водопостачання, також може бути важливим щодо розв’язання проблеми прісної води. Як уже відзначалося, лише близько 3% води на Землі – це прісна вода, а вся інша – солоня. Однак існують методи її опріснення, за допомогою яких можна експлуатувати й цей величезний ресурс. Опріснення солоних вод Світового океану вважається одним із найбільш ефективних і перспективних шляхів збільшення обсягів прісної води на планеті, враховуючи, що великі площі посушливих

та малозабезпечених водою територій прилягають до його берегів або знаходяться поблизу. Запаси океанських і морських вод практично невичерпні й можуть служити сировинними ресурсами для промислового використання за умови належного розвитку техніки та технологій.

Для розв’язання проблем водопостачання доцільним є також проектування ощадливішого витрачання прісної води в різних сферах діяльності людини (наприклад, зменшення витрат води в сільському господарстві, впровадження у промисловості маловодних і безводних технологій, замкненого водопостачання (повторне використання відпрацьованої води) та розробка заходів щодо зменшення рівня забруднення водних ресурсів.

Таким чином, опинившись між зростаючою потребою в прісній воді, з одного боку, і зменшенням її обсягів на планеті – з іншого, людство нині перебуває перед важким вибором. Пошук рішень вимагає відповідей на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Нині необхідною є революція в управлінні водними ресурсами в планетарному масштабі для того, щоб уникнути кризи в майбутньому.

Висвітлено та проаналізовано сучасний стан забезпечення населення Землі ресурсами прісної води й запропоновано шляхи підвищення рівня забезпечення прісною водою населення планети.

Освещено и проанализировано современное состояние обеспечения населения Земли ресурсами пресной воды и предложены пути повышения уровня обеспечения пресной водой населения планеты.

An article highlights the current state of fresh water supply of population of Earth and suggests the ways of increase of level of fresh water supply of population of Earth.

* * *

Г.М. ЧОРНИЙ, доктор економічних наук, професор
М.П. ЯСТРЕБ, старший викладач
Д.О. КИРИЛЮК, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Концепція рішень в теорії аграрного менеджменту

Сучасна наукова і навчальна література з менеджменту предметно розглядає концепцію рішення з різних боків, бо воно як явище в управлінській діяльності є її першим наріжним каменем. При цьому досить послатися на ряд авторитетних джерел. За тлумачним словником української мови рішення – це продуманий намір зробити щонебудь, якимось «вчинити»¹; Й.С. Завадський стверджує, що «рішення – це творчий процес однієї або кількох альтернатив із множинності можливих варіантів (планів) дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей»²; С.І. Дем'яненко вважає, що «процес розробки та прийняття управлінських рішень є основною діяльністю роботи менеджера»³; за В.С. Юкаєвою «термін «рішення» використовується в двох значеннях: рішення як результат вибору способу дій; рішення як процес, що включає кілька етапів»⁴; Р. Грифін, В. Яцура тлумачать ухвалення рішення як окрему дію, яка полягає у виборі одного з кількох можливих варіантів⁵. Такої ж думки про сутність рішення автори сучасного підручника з базового менеджменту Стівен П. Роббінз і Мері Коултер⁶.

Водночас природа, сутність і зміст рішення як наукового поняття ще не вичерпа-

ні на достатню глибину проведеними дослідженнями й потребує додаткових пошуків.

Мета статті – поглибити сутність поняття «рішення» та визначитися з практичною діяльністю суб'єктів управління щодо його прийняття в контексті управлінських функцій.

Оскільки кібернетика уніфікує сутність управління в тваринному організмі, технічних системах і людині, то правомірно аналізувати його зміст у всіх динамічних системах з одних позицій.

Динамічний стан усіх цих систем зумовлюється зміною стану інформації, яка курсує між їхніми суб'єктами й об'єктами, наприклад, у тваринному організмі суб'єктом управління як активним елементом системи є головний мозок. Це до нього надходить інформація від об'єкта управління (тіла тварини) та від зовнішнього середовища. Ця інформація перетворюється в інший новий вид – програму певних конкретних дій. Наприклад, на культурному пасовищі головний мозок корови, одержавши інстинктивну інформацію про дефіцит рідини в організмі й умовно-рефлекторну інформацію про об'єкт джерела води і місцезнаходження його, перетворює («переплавляє») цю інформацію від двох джерел у новий її вид – програму дій, яку тварина реалізує. Результатом виконання цієї програми дій буде поява нової інформації про оптимізацію кількості рідини в організмі корови. Ця інформація надходить і фіксується в головному мозку тварини й тут же перетворюється в нову чергову програму дій – відійти від джерела води. Ця програма виконується та на черзі поява нової інформації – нової програми дій – нових дій і т.д. Цю ситуацію зі змінами стану інформації в голові тварини можна унаочнити (рис. 1).

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

¹ Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 533.

² Завадський Й.С. Менеджмент: Т.1 / Й.С. Завадський. – К.: Українсько-фінський ін.-т менеджменту і бізнесу, 1997. – С. 331.

³ Дем'яненко С.І. Менеджмент аграрних підприємств: навч. посіб. / С.І. Дем'яненко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 83.

⁴ Юкаєва В.С. Менеджмент: краткий курс: учеб. пособие / В.С. Юкаева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2004. – С. 54.

⁵ Грифін Р. Основи менеджменту: підруч. / [Р. Грифін, В. Яцура; / наук. ред. В. Яцура, Д. Олесневич]. – Львів: БаК, 2001. – С. 138.

⁶ Стівен П. Роббінс, Мэри Коултер. Менеджмент. 8-е изд. / пер. с англ. – М.: Вильямс, 2007. – С. 269.

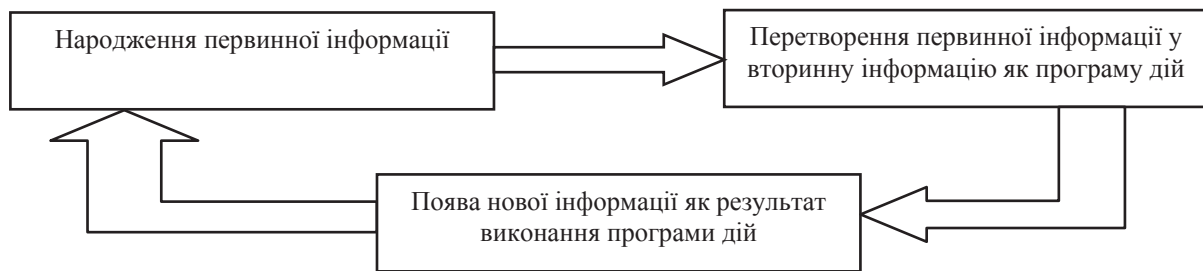

Рис. 1. Схематичне зображення зміни стану інформації

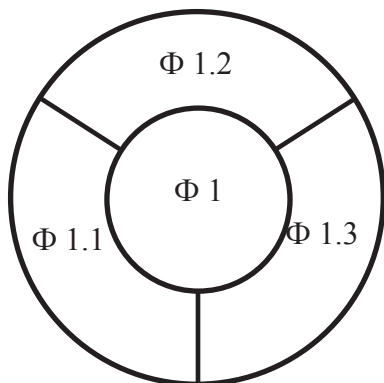
Розглянута зміна стану інформації відбувається по колу, тобто циклічно й безперервно. Ці цикли утворюють свого роду ланцюги при функціонуванні всіх динамічних систем. Наприклад, аналогічні цикли перетворення інформації спостерігаємо в роботі холодильного обладнання (технічна система), на кожному кроці діяльності людини (біосоціальна система).

Три стани інформації або три стадії її перетворення становлять об'єктивну основу диференціації надскладної діяльності суб'єктів управління в соціальних і змішаних системах на три види діяльності нижчого порядку або функцій, а саме: перша функція (Ф 1.1) – забезпечення інформацією; друга функція (Ф 1.2) – прийняття рішення; третя функція (Ф 1.3) – виконання рішення (рис. 2).

Уважні спостереження за практичною діяльністю керівників аграрних підприємств засвідчують той факт, що він постійно: 1) одержує в автоматичному режимі чи відшукує за кожної ситуації необхідну інформацію; 2) на основі наявної інформації приймає рішення; 3) виконує рішення. Послідовна зміна цих функцій утворює управлінський цикл. Теоретично практична діяльність керівника, спеціаліста чи уповноваженого органу аграрного підприємства складається

з низки таких циклів, вони утворюють своєрідний ланцюг на шляху до мети. Але на практиці за умов переважання керівника регламентованою і нерегламентованою та непередбачуваною інформацією він мусить, не завершивши першого циклу повністю, розпочати наступні цикли, даючи дорогу найпріоритетнішим. Отже, в повсякденній роботі управлінець незалежно від посади вимушений постійно одержувати інформацію, яка започатковує безліч управлінських циклів, але часто друга стадія (прийняття рішення) і третя (виконання рішення) здійснюються неповністю або не здійснюються взагалі. Якщо третя стадія – виконання рішення – не здійснюється, то цикл не завершується (коло не замикається), а зусилля і час, затрачені на прийняття рішення, будуть марними, бо в об'єкті управління належні зміни не відбудуться.

Аналіз управлінської діяльності суб'єктів управління в підприємствах АПК з позиції кібернетики дає підстави стверджувати, що рішення є проектами їхніх конкретних дій. А прийняття рішення є однією з об'єктивних видів робіт кожного суб'єкта управління або функцією нижчого порядку по відношенню до загальної управлінської діяльності як функції першого порядку (див. рис. 2).

- Ф 1 – інтегрована управлінська функція;
- Ф 1.1 – робота із забезпечення інформацією;
- Ф 1.2 – робота із прийняття рішення;
- Ф 1.3 – робота із виконання рішення.

Рис. 2. Схематичне зображення диференціації інтегрованої функції керівника сільськогосподарського підприємства

Отже, прийняття рішення є однією з видів діяльності (робіт, функцій) керівника, спеціаліста, уповноваженого органу підприємства АПК. Тепер на черзі питання, як узгодити місце цієї функції з традиційно визнаними в теорії менеджменту чотирма загальними функціями – плануванням, організуванням, керівництвом і контролем¹.

Оскільки робота з прийняття рішення – Ф 1.3 (див. рис. 2) відповідає другій стадії перетворення інформації в певну програму дій, а планування є також опрацюванням програми дій, то між словосполученням «прийняття рішення» і словом «планування» є підстави поставити знак рівності як синонімічними поняттями. Проте це не зовсім так. Справа в тому, що планування здійснюється завжди заради досягнення конкретних цілей організації. Саме чіткі конкретні реальні цілі як кінцеві результати, яких прагне досягти суб'єкт управління, є відправною точкою й постійним орієнтиром планування. Прийнятий в установленому порядку до виконання план – це, по суті, запрограмований спосіб досягнення цілей. Цілі та плани за своїм семасіологічним змістом поняття далеко не тотожні й мають право на самостійне існування. Але їхня природа (походження) однакові. Вони беруть початок у первинній базовій функції суб'єкта управління – прийняття рішення як ширшому понятті.

Отже, і чітко визначені цілі, й конкретні плани їх досягнення є прийнятими рішеннями суб'єкта управління. На цій підставі логічно стверджувати, що робота суб'єкта управління з прийняття рішення розподіляється на дві роботи (функції) нижчого порядку: цілевстановлення (цілепокладення) і планування. Стосовно останніх трьох загальних функцій – організування, керування й контролювання, то вони аналогічно до планування походять від первинної базової універсальної функції суб'єкта управління роботи з виконання рішення – Ф 1.3 (див. рис. 2).

Слід зауважити, що в оперативних короткотермінових ситуаціях інтегрована функція

суб'єкта управління обмежується диференціацією на три функції нижчого порядку. В складних і довготермінових ситуаціях відбувається наступна диференціація цих трьох функцій на роботи нижчого порядку. Як розглянуто вище, з прийняття рішення походять цілепокладення та планування, а з виконання рішення походять організування, керування і контролювання. Ці похідні функції традиційно з часів А. Файоля називаються загальними, бо їх виконують усі суб'єкти управління – керівники, спеціалісти, уповноважені органи на всіх рівнях ієрархії соціальних динамічних систем, у тому числі й в аграрних підприємствах.

Із наведених класифікаційних позицій припускається, що: перша базова універсальна функція за складних обставин також мусить мати свої вузлі за змістом однорідні види робіт (функції нижчого порядку). Тривалі уважні спостереження за практичною діяльністю керівників підприємств АПК дали змогу одержати матеріали, які уможливають стверджувати наступне: у першій первинній базовій універсальній функції – Ф 1.1 (див. рис. 2) є два види робіт, які можна класифікувати як похідні функції нижчого порядку: облік інформації; аналіз інформації. З обліком пов'язуються операції з приймання інформації, що надходить, та пошуки інформації, якої не вистачає; фіксування інформації; її кодування і декодування; надійне зберігання тощо.

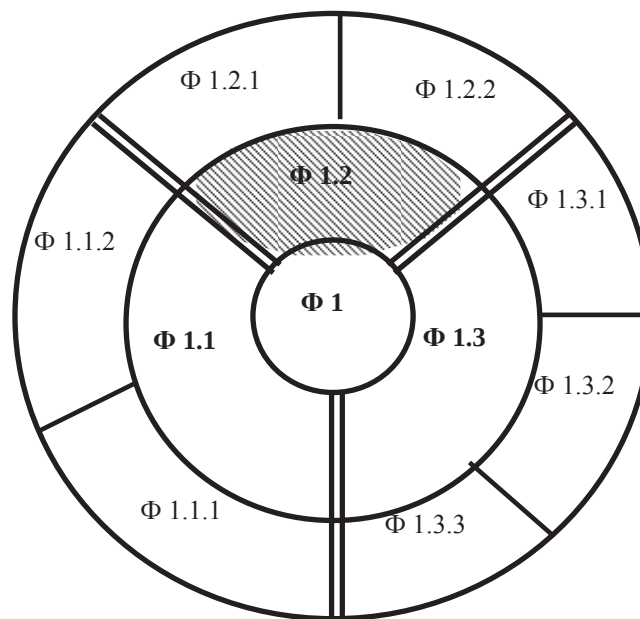
Аналіз інформації пов'язується з її безпосереднім використанням за конкретної ситуації. Інтелектуальні операції аналізу й оцінки інформації обмежуються полем трикутника, сторонами якого є: конкретні потреби; суттєві проблеми; реальні можливості. В процесі аналізу «народжується» вторинна інформація, лише на підставі якої суб'єкт управління в змозі виконати функцію з цілевстановлення, тобто опрацьовувати та приймати рішення стосовно цілей практичної діяльності.

Логіка об'єктивного зв'язку поняття „рішення”, його прийняття і виконання з традиційними загальними функціями з менеджменту привела до розширення їхнього

¹ Стивен П. Роббинс, Мэри Коултер. Менеджмент. 8-е изд. / пер. с англ. – М.: Вильямс, 2007. – 1056 с.

переліку, тобто доповнення ще трьома видами робіт аналогічного класифікаційного

рівня, а саме: обліковування, аналізування й цілепокладення (рис. 3).

Ф 1 – інтегрована управлінська діяльність;

Ф 1.1-1.3 – три первинні базові універсальні функції суб'єкта управління (забезпечення інформацією, прийняття рішення, виконання рішення)

Ф 1.1.1-1.3.3 – сім похідних загальних функцій суб'єкта управління (обліковування, аналізування, цілевстановлення, планування, організовування, керування, контролювання)

■ – місце роботи з прийняття рішення в класифікаційній моделі управлінських функцій

Рис. 3. Схематичне зображення класифікаційної моделі управлінських функцій відособленого управлінського циклу

У деяких літературних джерелах при розгляді роботи керівника фігурують інтуїтивні твердження, що прийняття рішення є наріжним каменем управлінської діяльності й має місце при виконанні всіх загальних функцій, бо керівник постійно приймає рішення. На емпіричному рівні спостереження це дійсно так. Але дане явище має своє теоретичне підґрунтя, яке повністю відповідає місцю роботи з прийняття рішення, відведеному в класифікаційній моделі функцій відособленого (одиночного) управлінського циклу.

Справа в тому, що виконання кожної з семи похідних загальних функцій може розглядатися як окремий управлінський процес нижчого порядку. При здійсненні цього процесу теж мають місце всі розглянуті вище функції, в тому числі й робота з прийняття рішення. Наприклад, при виконанні функції з організовування на будівельному майданчику менеджеру доводиться здійснювати безліч управлінських циклів нижчо-

го порядку, в зміні яких обов'язковим компонентом є прийняття рішення (щодо земляних робіт; із підвезення будівельних матеріалів; із технології закладки фундаменту будівлі; із виділення певної чисельності робітників на кожен вид будівельних робіт тощо).

Отже, можна зробити наступні висновки.

1. Традиційно вживане словосполучення «управлінське рішення» не можна вважати логічно коректним тому, що неуправлінських рішень не існує.

2. Аналіз практичної управлінської діяльності з позиції кібернетики дає змогу встановити, що рішення є проектом певних дій та уособлюється з другою стадією зміни стану інформації.

3. Діяльність із прийняття рішення суб'єктами управління в соціальних і змішаних динамічних системах, у тому числі й у підприємствах АПК, вимагає певних інтелектуальних зусиль та часу, а тому її право-

мірно розглядати як конкретний вид їхньої роботи або управлінську функцію.

4. Управлінська функція з прийняття рішення є первинною й універсальною, бо вона поряд із функціями з інформаційного забезпечення та виконання рішення становить управлінський цикл.

5. У складних і довготермінових ситуаціях функція з прийняття рішення диференціює на два менших за обсягами види робіт (дві функції нижчого порядку) – цілевстановлення та планування.

6. Встановлення логічного зв'язку з організування, керування і контролювання з первинною універсальною базовою функцією з виконання рішень привело до виявлення факту доцільності поділу первинної функції з інформаційного забезпечення на дві похідні загальні функції – обліковування й аналіз, що в підсумку дослідження дало змогу побудувати класифікаційну модель управлінських функцій, в якій відведено конкретне місце роботі з прийняття рішення.

Уточнено сутність категорії «рішення», з'ясовано його зміст у контексті управлінської діяльності керівників, спеціалістів та уповноважених органів аграрних підприємств, визначено місце роботи з прийняття рішення в класифікаційній моделі функцій з управління.

Уточнена суцність категорії «решения», определено его содержание в контексте управленческой деятельности руководителей, специалистов и уполномоченных органов аграрных предприятий, определено место работы с целью принятия решения в классификационной модели функций по управлению.

An article specifies the essence of «decision», defines its meaning within the framework of top management activity, performance of professionals and administrative bodies of agrarian enterprises, defines the role of job placement for decision-making within the classification model of management functions.

* * *

Л.И. КОВАЛЁВ, кандидат экономических наук, доцент
Белорусский государственный аграрный технический университет
И.Л. КОВАЛЁВ, инженер-экономист

Оптимальные методы расчета трудозатрат на техобслуживание и ремонт животноводческой техники

Методы интенсивного ведения сельского хозяйства в условиях рынка неразрывно связаны с использованием достижений научно-технического прогресса, усилением режима экономии всех видов ресурсов и повышением научного уровня планирования любой производственной деятельности сельхозтоваропроизводителей. Решение этих задач практически невозможно без создания прогрессивной нормативной базы для планирования и постоянного ее совершенствования.

Прогрессивные нормы и нормативы являются фундаментом разработки бизнес-планов, дают возможность максимально учесть резервы производства и повышение его эффективности. С помощью норм всегда

можно установить максимально допустимый уровень материальных, трудовых и финансовых затрат в планируемом периоде.

Многолетний опыт работы животноводческих хозяйств, районных СТОЖ и специализированных сервисных служб, а также проводимые исследования по техническому обслуживанию и ремонту техники в животноводстве показывает, что разработка трудовых, материальных и стоимостных нормативов значительно отстает от современного обеспечения сельского хозяйства техникой и тем самым затрудняет планирование затрат на выполнение ремонтно-обслуживающих работ в хозяйствах и специализированных службах (табл. 1).

1. Разрыв во времени между началом выпуска машин для животноводческих ферм и разработкой типовых норм времени на их техническое обслуживание

Машины и оборудование	Начало серийного выпуска	Снятие с производства	Год разработки типовых норм времени	Разрыв во времени между серийным производством и разработкой норм, лет
Доильный агрегат АДМ-8 на 200 голов	1973	-	1980	7
Доильная установка УДТ-6	1971	1979	1980	9
Холодильная установка МХУ-8	1969	-	1975	6
Транспортер для уборки навоза ТСН-3,0Б	1965	-	1975	10
Транспортер-раздатчик внутри кормушек ТВК-80А	1962	-	1969	7
Агрегат для приготовления травяной муки АВМ-0,65	1973	1980	1984	11
Молокоохладительная установка УЗМ-8	2010	-	Не разработаны	-
Резервуар-охладитель молока с непосредственным охлаждением МКЦ-1300	2008	-	-«-	-
Доильная установка для доения в ведра УДВ-50	2007	-	-«-	-

Проводимые исследования показывают, что нормы времени на техническое обслуживание и ремонт животноводческой техники не всегда технически обоснованно устанавливаются и не соответствуют действительным затратам труда. Так, на доильный агрегат АД-100А в 1975 году разработаны и утверждены годовые затраты труда на ежедневное техническое обслуживание в количестве 780 чел.-ч, в 1980 году на доильную установку АДМ-8 на 200 голов – соответственно 340 чел.-ч, в то время как трудоемкость обслуживания последней значительно выше.

В результате анализа выявлено, что нормы времени, разработанные еще в 70–90-е годы прошлого столетия разными исполнителями (организациями) на одинаковые типы машин, имеют большие различия. В разработанных «Типовых нормах времени на техническое обслуживание и ремонт машин, технологического оборудования, контрольно-измерительных приборов, средств автоматики и электрооборудования свиноводческих комплексов 54 и 108 тыс. свиней в год» (М.: ЦНИИТЭИ, 1977) на котел-парообразователь Д-721-А установлена трудоемкость по видам обслуживания, чел.-ч: ЕТО – 0,43; ТО₁ – 0,72; ТО₂ – 9,75; а в «Типовых нормах времени на работы по техническому обслуживанию машин и оборудования в животноводстве, птицеводстве и на комбикормовых предприятиях» (М.: ЦНИИТЭИ, 1983) – соответственно 1,65; 8,00; 6,95.

Аналогичные явления наблюдаются в настоящее время и по другим видам машин. Это, в конечном итоге, приводит к удорожанию продукции животноводства. Поэтому для устранения имеющихся недостатков при разработке норм времени необходимо за основу принять категорию сложности технического обслуживания, ремонта машин и оборудования.

Нормативы категории сложности можно использовать при определении трудоемкости работ по техническому обслуживанию и ремонту. Научно обоснованные нормы труда способствуют равной его интенсивности

и напряженности не только на одинаковых, но и на разнородных работах¹.

Зная категорию сложности машин, можно определить годовые затраты труда на техническое обслуживание и ремонт по формуле:

$$T = t \cdot R, \quad (1)$$

где T – трудоемкость технического обслуживания и ремонта, чел.-ч;

t – трудоемкость условной единицы, чел.-ч;

R – категория сложности технического обслуживания и ремонта машин, усл. ед.

Например, категория сложности технического обслуживания и ремонта для молокоохладительной установки УЗМ-8 определена по установленной эмпирической зависимости и равна 9,9. Подставим данные в формулу (1):

$$T = 27 \text{ ч} \cdot 9,9 = 267,3 \text{ чел.-ч.}$$

Следовательно, годовые затраты труда на техническое обслуживание и ремонт холодильной установки УЗМ-8 составляют 267,3 чел.-ч.

Проведем анализ сопоставления трудоемкостей, определенных по «Категории сложности», с типовыми нормами времени на техническое обслуживание и ремонт машин и оборудования в животноводстве (табл. 2).

Анализируя данные таблицы 2 можно сделать вывод, что трудоемкость, определенная через категорию сложности, имеет незначительное отклонение от нормативной (2-6%) и может быть использована для определения объемов и планирования работ по техническому обслуживанию и ремонту животноводческой техники.

Важно не только располагать общими затратами труда, но и структурой их распределения по видам технического обслуживания и ремонта.

Анализируя фактические отчетные данные сервисных служб и опыт передовых хозяйств о проведении технического обслуживания и ремонта животноводческой техники, а также нормативные материалы (сбор-

¹ Ковалёв, Л.И. Основы организации технического сервиса машин и оборудования животноводческих ферм и комплексов / Л.И. Ковалёв. – Минск: БГАТУ, 2011. – 136 с.; Ковалёв Л.И. Методические указания по применению единицы сложности для планирования затрат на техническое обслуживание и ремонт машин в животноводстве / Л.И. Ковалев. – Минск: ВНИИТМЖ, 1986. – 104 с.

ники норм времени на техническое обслуживание животноводческой техники), можно сделать вывод о том, что структура затрат времени на техническое обслуживание и ремонт по группам машин имеет большие

различия. Это зависит от установленной периодичности и трудоемкости выполнения работ по видам обслуживания в каждой группе машин¹.

2. Отклонения трудоемкости, определенной по категории сложности, от типовых норм времени на техническое обслуживание и ремонт машин и оборудования в животноводстве

Наименование машин и оборудования	Категория сложности, усл. ед.	Типовые нормативы трудоемкости на ТО и ТР, чел.-ч	Трудоемкость, определенная по категории сложности, чел.-ч	Абсолютное отклонение от нормативной трудоемкости, + выше, - ниже, чел.-ч	Погрешность (отклонение) от нормативной трудоемкости, %
Доильный агрегат АДМ-8 (на 200 голов)	18,9	481,6	510,3	+28,7	5,9
Резервуар-охладитель молока стационарный ТОМ-2, ОА	7,7	202,5	207,9	+5,4	2,7
Транспортер скребковый навозоуборочный ТСН-3, ОБ	13,0	369,7	351,0	-18,7	5,1
Установка скреперная УС-10	10,6	272,5	286,2	+13,7	5,0
Оборудование для гранулирования травяной муки ОГМ-1,5	16,0	452,5	432,0	+22,5	4,9
Комплект оборудования кормоцеха КЦС-2000	72,3	2012,7	1952,1	-60,6	3,0
Котел-парообразователь КВ-300М	18,9	498,5	510,3	+11,8	2,3
Электроводонагреватель ВЭТ-800	0,8	22,1	21,6	-0,7	3,1
Автопоилка одночашечная ПА-1А (на 10 шт.)	1,5	38,9	40,5	+1,6	4,1
Смеситель кормов С-7	5,3	139,1	143,1	+4,0	2,9
Теплогенератор ТГ-2,5А	9,8	271,9	264,6	-7,3	2,6
Насос шнековый НШ-50	2,8	72,5	75,6	+3,1	4,2
Вихревой насос типа ВКС-1/16	2,1	60,3	56,7	-3,6	5,9
Оборудование автоматизированное комбикормовых цехов ОКЦ-15	156,6	4112,8	4228,2	+115,4	2,8

Анализ показал, что в одной группе машин по технологическому назначению наблюдаются большие колебания величины затрат труда по видам технического обслуживания и ремонта. Так, доильный агрегат АДМ-8 на 200 голов применяется для доения коров в стойлах, трудоемкость его технического обслуживания и ремонта распределяется следующим образом: ЕТО – 72,6; ТО₁ – 14,7; ТО₂ – 3,6 и ремонт 9,1%. Доильная установка УДЕ-8 используется в доильных залах и трудоемкость соответственно

равна 78,6; 13,6; 1,0 и 7,1%. Поэтому необходимо все животноводческие машины и оборудование распределить по группам и структуру затрат времени на условную единицу технического обслуживания и ремонта установить для каждой группы машин.

При определении удельного веса трудоемкости по видам технического обслуживания и ремонта для каждой группы машин и оборудования расчеты проводились по формуле определения средней арифметической²:

¹ Ковалёв Л.И. Основы организации технического сервиса машин и оборудования животноводческих ферм и комплексов / Л.И. Ковалёв. – Минск: БГАТУ, 2011. – 136 с.

² Ковалёв Л.И. Основы организации технического сервиса машин и оборудования животноводческих ферм и комплексов / Л.И. Ковалёв. – Минск: БГАТУ, 2011. – 136 с.; Ковалёв Л.И. Методические указания по применению единицы сложности для планирования затрат на техническое обслуживание и ремонт машин в животноводстве / Л.И. Ковалев. – Минск: ВНИИТИМЖ, 1986 – 104 с.

$$X_a = \sum X_1, X_2, \dots, X_m : n, \quad (2)$$

где $X_1, X_2 \dots X_m$ – удельный вес трудоемкости по определяемому виду технического обслуживания или на ремонт, %;

n – количество машин и оборудования в рассматриваемой группе, шт.

Приведем пример расчетов на конкретных данных. Удельный вес ежедневного технического обслуживания (ЕТО) в общих годовых затратах времени технического обслуживания и ремонта составляет: по доильному агрегату АДМ-8 на 200 голов – 72,6%; по универсальной доильной станции УДС-3А – 73,8; по доильной установке М-610 – 73,9; по доильной установке М-620 – 72,8; по молокопроводу-100 – 72,9; по молокопроводу-200 – 72,0 и по доильному агрегату АДМ-8 на 100 голов – 71,9%. Подс-

тавим данные в формулу (2) и получим соответствующий результат:

$$X = \frac{72,6 + 73,8 + 73,9 + 72,8 + 72,9 + 72,0 + 71,9}{7} = 72,8$$

Следовательно, в структуре затрат времени на техническое обслуживание и ремонт удельный вес трудоемкости ЕТО для доильных машин, применяемых при доении коров в стойлах, составляет 72,8%. Аналогичным путем определялся удельный вес трудоемкости ТО1, ТО2 и ремонт как по каждой машине, так соответственно и по каждой группе машин и оборудования в животноводстве. На основании проведенных исследований и расчетов получены результаты для установления структуры затрат времени на техническое обслуживание и ремонт по группам машин и оборудования животноводческих ферм и комплексов (табл. 3).

3. Структура годовых затрат времени на техническое обслуживание и ремонт по группам машин и оборудования в животноводстве (на одну условную единицу)

Наименование групп машин	Структура трудоемкости ТО и Р, %			
	ЕТО	ТО ₁	ТО ₂	ремонт
1. Доильные установки:				
1.1. Линейные для доения в ведро	72,1	14,6	3,1	10,2
1.2. В молокопровод и передвижные	72,8	13,1	3,0	11,1
1.3. Для доильных залов	75,3	13,4	1,5	9,8
2. Холодильные установки и оборудование для первичной обработки молока:				
2.1. Холодильные установки	35,0	43,0	-	22,0
2.2. Оборудование для первичной обработки молока	83,0	10,1	-	6,9
3. Оборудование для уборки и переработки навоза:				
3.1. Транспортные и скреперные установки	79,9	12,4	-	7,7
3.2. Транспортные навозоуборочные типа ТСН-3, ОБ	83,4	7,1	-	9,5
3.3. Установки пневмогидроудаления	81,0	11,3	1,1	6,6
3.4. Насосы для перекачки жидкого навоза	80,4	10,0	3,2	6,4
3.5. Оборудование для переработки и утилизации навоза	79,8	13,0	1,1	6,1
4. Оборудование для водоснабжения и поения:				
4.1. Водоподъемные установки	-	54,0	17,0	29,0
4.2. Автопоилки	79,5	9,6	-	10,9
4.3. Водозапорная и регулирующая арматура	-	70	-	30
4.4. Водонагреватели и автопоилки с электроподогревом	-	40	-	60
5. Оборудование для транспортирования, раздачи кормов и кормоприготовления:				
5.1. Мобильные кормораздатчики	81,0	10,4	2,1	6,5
5.2. Нории, транспортеры, погрузочные механизмы	79,8	12,7	-	7,5
5.3. Стационарные кормораздатчики	80,2	12,3	0,8	6,7
6. Оборудование для микроклимата:				
6.1. Вентиляционное оборудование	58,3	24,9	-	16,8
6.2. Калориферы, тепловентиляторы	61,7	23,5	-	14,8
6.3. Котлы (водяные, паровые) и теплообменники	76,5	12,9	2,0	8,6
6.4. Теплогенераторы	80,3	9,8	2,2	7,7

7. Оборудование для кормоприготовления:				
7.1. Дробилки и измельчители	77,6	12,5	-	9,9
7.2. Оборудование для приготовления витаминизированных, гранулированных, брикетированных кормов	74,3 80,2	13,8 10,1	- 2,8	11,9 6,9
7.3. Смесители и запарники	86,7	7,2	-	6,1
7.4. Оборудование для приготовления комбикормов и кормоцеха				
8. Оборудование для накопления кормов и механизации хранилищ	84,3	8,7	-	7,0
9. Насосы для подачи воды из поверхностных водоисточников и шахтных колодцев	80,1	8,6	3,8	7,5
10. Насосы для перекачивания цельного молока, сливок, обезжиренного масла и других молочных продуктов	78,0	12,9	-	9,1

Установленная структура затрат времени на одну условную единицу по группам машин дает возможность определить годовые затраты труда по видам технического обслуживания и ремонта, а также необходимое количество рабочих для проведения работ по видам технического обслуживания и ремонта как в хозяйстве, так и в райагросервисе, распределить трудовые затраты между службами агросервиса и хозяйствами¹.

Для примера определим годовую трудоемкость по установленной структуре затрат на одну условную единицу. Для доильной установки АДМ-8 на 200 голов общая годовая трудоемкость технического обслуживания и ремонта составляет 510,3 чел.-ч и рассчитывается по формуле (1). Следовательно, при наличии общей трудоемкости и структуры затрат времени на техническое обслуживание и ремонт для линейных доильных установок при доении в ведро можно определить затраты труда по видам технического обслуживания и на ремонт по формулам:

$$T_{ETO} = \frac{Y_{ETO} \cdot T_{об}}{100}; \quad (3)$$

$$T_{TO-1} = \frac{Y_{TO-1} \cdot T_{об}}{100}; \quad (4)$$

$$T_{TO-2} = \frac{Y_{TO-2} \cdot T_{об}}{100}; \quad (5)$$

$$T_p = \frac{Y_p \cdot T_{об}}{100}; \quad (6)$$

где T_{ETO} ; T_{TO-1} ; T_{TO-2} и T_p – годовые затраты труда на ежедневное техническое обслуживание, техническое обслуживание № 1,

техническое обслуживание № 2 и текущий ремонт, чел.-ч;

Y_{ETO} ; Y_{TO-1} ; Y_{TO-2} и Y_p – удельный вес трудоемкости ЕТО, ТО-1, ТО-2 и ТР в общих затратах на техническое обслуживание и ремонт машин и оборудования в животноводстве, %;

$T_{об}$ – общие годовые затраты на техническое обслуживание и ремонт, чел.-ч.

Подставим данные в формулу (3):

$$T_{ETO} = \frac{72,8\% \cdot 510,3 \text{ чел.} - \text{ч.}}{100\%} = 371,50 \text{ чел.} - \text{ч.}$$

В данном примере годовые затраты труда на ежедневное техническое обслуживание составляют 371,50 чел.-ч. Аналогично определяется трудоемкость и по другим видам технического обслуживания и ремонта оборудования. Соответственно, зная годовую трудоемкость по видам технического обслуживания и периодичность их проведения, можно рассчитать затраты труда на проведение одного обслуживания согласно установленной периодичности по формулам:

$$ETO = \frac{T_{ETO}}{P_{ETO}}; \quad (7)$$

$$TO-1 = \frac{T_{TO-1}}{P_{TO-1}}; \quad (8)$$

$$TO-2 = \frac{T_{TO-2}}{P_{TO-2}}, \quad (9)$$

где ETO ; $TO-1$; $TO-2$ – затраты труда на проведение одного технического обслуживания по виду выполняемых работ, чел.-ч;

P_{ETO} ; P_{TO-1} ; P_{TO-2} – периодичность технического обслуживания по группам машин и оборудования животноводческих

¹ Ковалёв, Л.И. Основы организации технического сервиса машин и оборудования животноводческих ферм и комплексов / Л.И. Ковалёв. – Минск: БГАТУ, 2011. – 136 с.

ферм, количество раз в сутки (смену), месяц и в год.

Подставим данные в формулу (7) и определим затраты труда на ежедневное техническое обслуживание доильного агрегата АДМ-8 на 200 голов:

$$\text{ЕТО}^I = \frac{371,50 \text{ чел.} \cdot \text{ч.}}{365} = 1,02 \text{ чел.-ч.}$$

Норма времени на ЕТО^I АДМ-8 на 200 голов равна 1,02 чел.-ч.

На основании проведенных исследований можно сделать вывод, что предложен-

ный метод определения трудоемкости дает возможность рассчитать затраты труда по видам технического обслуживания и на ремонт на стадии создания и эксплуатации машин, оборудования животноводческих хозяйств. Это способствует своевременному обеспечению технических сервисных служб и хозяйств нормами времени на техническое обслуживание и ремонт машин и оборудования животноводческих ферм и комплексов.

Розглянуто методи, що набули поширення в зарубіжній практиці нормування: методи лінійного програмування, багатофакторний регресивний аналіз, різновид статистичних методів вивчення затрат часу. У статті матеріальні витрати визначено з урахуванням дії кількох нормативно-створювальних факторів та із застосуванням регресивного аналізу встановлено залежності для визначення матеріальних витрат на техобслуговування і ремонт за групами машин і устаткування у тваринництві.

Рассмотрены методы, получившие широкое распространение в зарубежной практике нормирования: методы линейного программирования, многофакторный регрессивный анализ, разновидности статистических методов изучения затрат времени. В статье материальные затраты определены по нескольким нормативно-образующим факторам и с применением регрессивного анализа установлены зависимости для определения материальных затрат на техобслуживание и ремонт по группам машин и оборудования в животноводстве.

An article considers rationing methods that are widely used abroad: linear programming methods, multivariate regression analysis, varieties of statistic methods of time-management calculations. The material costs are studied due to several norm-forming factors with application of regression analysis that are established for defining of material costs for maintenance of machinery and equipment of livestock sector.

* * *

С.П. ОПАНАЩУК, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Підвищення конкурентоспроможності галузі хмелярства в умовах глобалізації

Розвиток ринкових відносин в Україні неодмінно привів до вступу у членство Світової організації торгівлі, де такі відносини є основним принципом співіснування, а конкуренція на ринку продукції, товарів і послуг – засобом досягнення успішних економічних показників. За таких умов агропромисловий комплекс України адекватно змінює як напрями й форми господарювання, так і технології виробництва, зберігання та реалізації продукції. Ця проблема не обійшла й галузь хмелярства, яка завдяки оптимальним природно-кліматичним умовам повинна займати одне з пріоритетних місць в аграрному виробництві на сучасному етапі розвитку економіки України.

З іншого боку, конкуренція з такими виробниками, як Чехія та Німеччина, змушує вітчизняного виробника залучати нові досягнення науково-технологічного потенціалу не тільки для експорту сировини хмелю, а й для підтримання конкурентоспроможності вітчизняної пивоварної індустрії, яка є основним споживачем продукції хмелю. Отже, актуальність дослідження шляхів підвищення конкурентоспроможності галузі хмелярства України в умовах глобалізації є очевидною у сучасній економічній науці.

Проблеми економіки галузі хмелярства досліджують багато вчених із різних галузей, серед яких слід виділити роботи В. Герасимчука, Є. Ходаківського, М. Ляшенка, В. Зіновчука, І. Куровського, К. Стеценка, А. Малиновського, В. Годованого, Г. Головача, І. Єжова, В. Циганка, Й. Рейтмана, В. Шабликіна та багатьох інших. Проте шляхи підвищення конкурентоспроможності хмелярства в умовах глобалізаційних

процесів розробляються здебільшого в рамках інших комплексних проблем, не вистачає ґрунтовних досліджень, які враховували б сучасні тенденції конкурентних переваг, процеси монополізації ринків тощо.

Мета статті – аналіз стану розвитку галузі хмелярства в Україні на сучасному етапі, враховуючи тенденції конкуренції на ринку виробництва цієї продукції в умовах глобалізації, пошук шляхів підвищення її конкурентоспроможності на світових ринках виробників.

Вступ до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) змусив українські підприємства пристосовуватися до нових умов виробництва, де якість продукції, її собівартість та ефективний маркетинг стали ключовими факторами розвитку економічного потенціалу підприємств і галузей у цілому. Цей процес не оминув і галузь хмелярства, яка зіткнулася із конкурентними перевагами таких відомих виробників хмелю в Європі, як підприємства Жатеця (Чехія) й Паулайнера (Німеччина). Ретельний вибір кліматичних зон для вирощування, багаторічна селекція та ефективна обробка під час збирання врожаю стали тими технологічними перевагами згаданих виробників, які зумовили утримання ними провідних маркетингових позицій, принаймні в Європі.

У таких умовах вітчизняне хмелярство зазнало важких випробувань, що позначилося на негативних тенденціях розвитку. Це проявилось у зменшенні площ під хмелем, валового збору продукції, врожайності, у погіршенні якості хмелю-сирцю. Високорентабельна галузь перетворилась у збиткову, а вітчизняний хміль і продукти його переробки – у неконкурентоспроможну продукцію.

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

Як показують дослідження, за останні 10-15 років площі хмільників в Україні зменшилися у 6 разів, а виробництво хмелю – в 14 разів. Україна хоч і займає сьоме місце в світі за площами насаджень хмелю (після Німеччини, США, Чехії, Китаю, Польщі, Словенії), але при цьому опинилася на одному з останніх місць за його врожайністю¹.

Галузь хмелярства має специфічні умови виробництва. В Україні воно має регіональний характер, зумовлений природно-кліматичними умовами. Проте пивоварна галузь України за своєю територіальною інфраструктурою не прив'язана до регіонального розташування сировинної бази, але у зворотному напрямі виключна регіональність хмелевиробництва є підґрунтям до стабільної територіальної спеціалізації підприємств.

Основним виробником хмелю в Україні є Житомирська область. Аналіз динаміки виробництва хмелю за 1990-2011 роки показує, що в середньому на Житомирщину припадає 75% валового збору. Загальна площа хмільників як в Україні в цілому, так і в Житомирській області має стійку тенденцію до зменшення. Так, якщо у 1990 р. загальна площа хмеленасаджень в Україні становила 7,4, то у 2009 р. – лише 1,3 тис. га; у Житомирській області – від 5,2 до 0,9 тис. га відповідно. Зменшення площ негативно вплинуло як на валовий збір, так і на урожайність хмелю. Якщо у 1990 році валовий збір по Україні становив 55,5, то у 2009-му – 1,3 тис. ц; урожайність весь час коливається – 7,5 ц/га у 1990 році, 4,5 – у 2004-му та 12,7 ц/га у 2009 році. Така сама тенденція спостерігається і в Житомирській області: спад виробництва – від 42,6 у 1990 році до 9,4 тис. ц у 2009-му; урожайність – від 8,2 у 1990 році, 3,2 у 2004-му і 10,2 ц/га у 2009 році. Проте слід зазначити, що станом на 25 вересня 2011 року загальна площа хмеленасаджень в Україні становила 1131,88 га, що на 204,5 га менше, ніж за аналогічний період минулого року. Скорочення площ насаджень сталося за рахунок списання непри-

датних для подальшого культивування хмеленасаджень (за віком, зрідженістю або пошкодженням шкідниками й хворобами) та, у деяких підприємствах, повного або часткового припинення вирощування хмелю. Загальна кількість підприємств, які мають на балансі насадження хмелю, становить 62, але займаються вирощуванням культури останніми роками лише 41 підприємство².

Галузь хмелярства характеризується високим ступенем ризику, оскільки на загальний рівень підприємницького ризику хмелевиробників значно впливають диспаритет цін на промислову й сільськогосподарську продукцію, сезонність виробництва тощо. Маючи досить низьку якість і високу собівартість виробництва, вітчизняний хміль неспроможний конкурувати на зовнішньому ринку без докорінних змін організації процесу виробництва та збуту³.

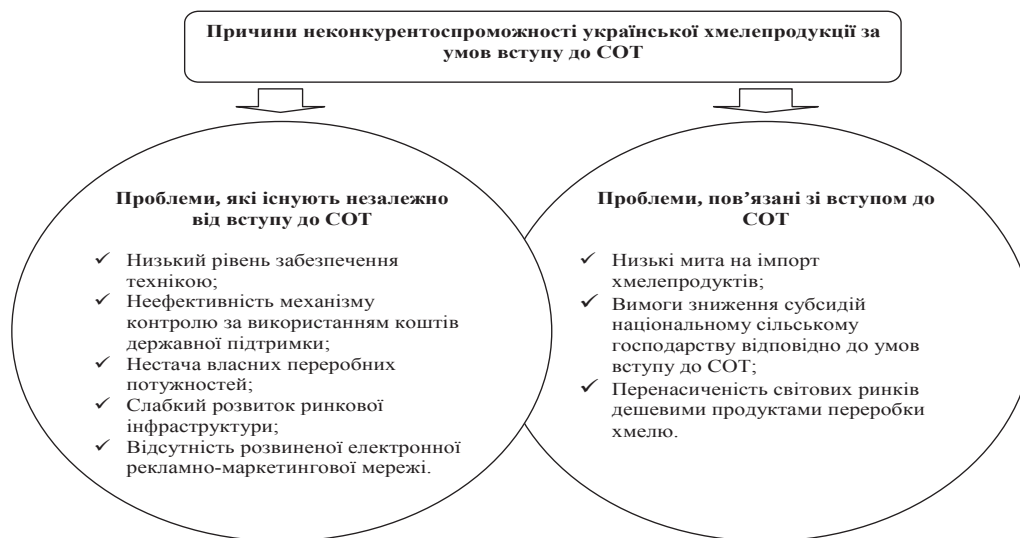
Вищезазначене підтверджується висловлюваннями таких дослідників, як Ю.І. Савченко, Т.М. Ратошнюк й О.В. Гладких, які зазначають, що за останні півсторіччя роль сорту, тобто генетичного фактора, в два рази перевищує значення всіх інших агротехнічних заходів, які впливають на підвищення родючості ґрунтів і поліпшення умов вирощування рослин. Виходячи з того, що хміль є найбільш специфічним, незамінним та найдорожчим видом сировини для виробництва пива, високоякісну продукцію можна одержати лише за умови використання хмелю окремих селекційних сортів, що пов'язано з їх агрономічними особливостями й біохімічними складовими. Показники якості є характерними ознаками сортів, тому при формуванні сортового складу виробничих насаджень основна увага повинна зосереджуватися на найкращих для пивоваріння сортах⁴.

¹ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

⁴ Савченко Ю.І. Проблеми сучасного хмелярства / Ю.І. Савченко, М.Г. Ковтун // Вісн. аграр. науки. – 2003. – № 11. – С. 29 – 32; Куровська Н. Організаційно-економічний механізм відродження галузі хмелярства / Н. Куровська // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 2010. – № 21 (2).

Причини неконкурентоспроможності української хмелепродукції за умов вступу до СОТ*

* Дослідження автора.

Проте слід погодитися із ученими у тому, що окремо взяте хмелепідприємство на мікрорівні не має реальних інструментів розв'язання зазначених проблем. Тому в умовах господарювання першочергового значення набуває активізація спільних дій хмелевиробників із представниками інших суміжних сфер виробництва, що полягає у функціонуванні вертикальних інтеграційних зв'язків у галузі хмелярства та є позитивним напрямом розвитку сучасного агробізнесу. Основним завданням згаданих вище взаємовідносин є протистояння посередникам і контроль за просуванням хмелепродукції. Це забезпечить функціонування замкнутого ланцюга виробництва хмелепродукції: вирощування-сушіння-гранулювання-зберігання-реалізація. В процесі відродження галузі важливого значення набуває соціальний розвиток хмелярських підприємств на основі розширення площ хмеленасаджень, що сприяє зростанню прибутковості підприємств, підвищенню заробітної плати зайнятих у хмелярстві селян, а отже, й поліпшенню соціального становища на селі¹.

Водночас європейський досвід показує, що концентрація галузі хмелярства не забезпечує сортової диференціації у виробництві. Така диференціація виникає, на нашу думку, в умовах внутрішньої конкуренції. Тому для підвищення конкурентоспроможності галузі

необхідно концентрувати тільки позиціонування продукції хмелярства на зовнішніх ринках, залишаючи можливість існування внутрішньої природної конкуренції, що стимулюватиме технологічний розвиток галузі.

Розвиток конкурентоспроможного виробництва хмелепродукції неможливий без забезпечення галузі переробними потужностями. Потужні пивзаводи, які мають 96% ринку пива, при виробництві продукції використовують не шишки хмелю чи пресований хміль, а продукти переробки хмелю – гранульований хміль та екстракт хмелю. До переваг останнього над іншими продуктами хмелепереробки слід віднести такі: екстракти хмелю є найбільш стабільною формою хмелепродукції; вони можуть зберігатися протягом кількох років лише з незначними втратами для пивоваріння; в процесі пивоваріння екстракти хмелю дають менше відходів, ніж інша хмелепродукція; екстракти хмелю є уніфікованою продукцією, вміст альфа-кислот підбирається в процесі переробки згідно з потребами споживачів; значно зменшується маса й обсяги продукції при перевезенні та зберіганні².

Ще одним значним фактором конкурентоспроможності вітчизняної продукції хмелярства є відповідність національних стандартів міжнародним, їхня гармонізація. У

¹ Куровська Н. Організаційно-економічний механізм відродження галузі хмелярства / Н. Куровська // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 2010. – № 21 (2).

² Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

Західній Європі нормативними документами регламентується щонайменше 10 показників якості хмелесировини для пивоваріння, а вітчизняними стандартами лише два – вологість і вміст альфа-кислоти. Зрозуміло, що це ускладнює використання пивоварами навіть високоякісного українського хмелю, відкриває можливості для зловживань, коли вся вирощувана хмелярами сировина закуповується пивзаводами за заниженою ціною ("не кондиції"), призводить до зволікання із підписанням торгових угод та неспроможності мати доступ до іноземних (і вітчизняних) ринків високоякісної й високовартісної продукції. У світлі інтеграційних процесів та вступу України до СОТ за відсутності адаптації українських стандартів на хмелесировину і, відповідно, сортового складу вирощуваного хмелю до європейських вимог, жодні, навіть найвищі, митні тарифи не захистять вітчизняну продукцію хмелярства. Адже стандарти, технічні норми (регламенти) та процедури підтвердження відповідності, які не відповідають міжнародним аналогам, стримують розвиток міжнародної торгівлі, міжнародне співробітництво й глобалізацію ринків, призводять до невиправданих додаткових втрат з боку вітчизняних виробників (передусім у ціні), що знижує конкурентоспроможність вітчизняного сільськогосподарського виробництва¹.

Крім того, національні стандарти не використовуються при розробці стратегій економічного розвитку держави, формуванні та реалізації державних цільових програм, організації закупівель для державних потреб, реалізації програм державного кредитування і страхування, що залишає за ними формальну функцію².

Високорозвинена експортоорієнтована пивоварна промисловість України, зростаючи досить швидкими темпами протягом останнього десятиліття, потребує постійного збільшення обсягів якісної хмелепродукції. Українська галузь хмелярства, яка у 80-х роках повністю забезпечувала вітчизняну

пивоварну промисловість власною продукцією та експортувала понад 70% вирощених обсягів, спроможна задовольнити нині лише 20% від потреб пивоварів. Однак навіть для реалізації такої кількості їй доводиться витримувати жорстку конкуренцію з боку іноземних виробників. Причиною такої ситуації є низький вміст альфа-кислот у вітчизняній продукції й невеликі площі хмільників, зайняті перспективними сортами. Це знижує ефективність виробництва та організацію збуту, що унеможливує надходження зворотної інформації з боку споживача стосовно вимог до продукції. Відсутність досконалої переробки і наявного асортименту продукції, неефективна робота контролюючих інституцій, які обслуговують галузь, або взагалі їхня відсутність також негативно впливають на ефективність виробництва³.

На наш погляд, одним із важливих напрямів підвищення конкурентоспроможності галузі є питання контролю внутрішнього виробництва продуктів пивоваріння, де необхідно на рівні державного регулювання обмежити використання консервантів та концентрованих замінників екстрактів в інгредієнтах пивоваріння. Отже, застосування натуральних компонентів хмелепродукції забезпечить конкурентоспроможність не тільки хмелярства, але й пивоваріння в цілому.

У конкурентній боротьбі на ринку збуту переможе не той, хто вироблятиме навіть багато, але посереднього хмелю, а той, хто зробить його кращим за якістю та дешевшим за ціною. Навіть у цих важких умовах є можливість виробляти високоякісний товарний хміль, у тому числі й ароматичний. Необхідна умова при цьому – не псувати хміль під час обробки, зберегти колір і аромат шишок⁴.

Отже, на наш погляд, основним напрямом підвищення конкурентоспроможності хмелярства України є поліпшення якості продукції галузі. Це може бути забезпечене тільки залученням інвестиційних ресурсів у підприємства галузі з метою удосконалення технологічного циклу та контролю за якістю продукції. У подальшому освоєння й розробка перспективних технологій вирощування

¹ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

² ДСТУ 4097.1-2002 «Хміль гіркий. Хміль сирець гіркий. Технічні умови». – К.: Держстандарт України, 2002; ДСТУ 4098.1-2002 «Хміль ароматичний. Хміль сирець ароматичний. Технічні умови». – К.: Держстандарт України, 2002.

³ Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: Серія "Фінанси і кредит". – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/2010_2/47Ratoshnyuk.pdf.

⁴ Чирва О. Український хміль повертатиме втрачені позиції / О. Чирва // Газ. «Тиждень». – 2007. – №2. – С.5.

та зберігання хмелю дасть змогу збільшити обсяги виробництва й успішно конкурувати із зарубіжними виробниками на світових ринках хмелепродукції.

Перед виведенням хмелепродукції на світовий ринок постає низка завдань, які необхідно реалізувати: забезпечення реалізації конкурентних переваг галузі хмелярства України – людського, ресурсного, географічного, інноваційного, наукового, геополітичного, інфраструктурного потенціалів; реалізація визнаних у межах СОТ правил та норм регуляторної політики, що стимулюватимуть збільшення виробництва продукції й поліпшення її якості згідно зі світовими стандартами; активізація інвестиційних процесів, надання їм інноваційної спрямованості; зростання впливу прямих іноземних інвестицій; забезпечення зростання місткості внутрішнього ринку за рахунок збільшення доходів населення та прибутків підприємств; ріст обсягів виробництва й поліпшення структури експорту. Враховуючи сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для ведення культури, наявність конкурентоспроможних високопродуктивних сортів і за умови розв'язання перерахованих проблем, хмелярство нашої країни навіть в умовах СОТ буде збережено й матиме перспективу розвитку. Також необхідним є обґрунтування та поширення ефективності форм організації виробництва хмелю, адекватних ринковим умовам; застосування сучасних маркетингових технологій; формування ринкової інфраструктури й посилення інтеграційних процесів у галузі хмелярства¹.

Основним резервом одержання високих показників є вирощування перспективних сортів хмелю, дотримання усіх агротехнічних вимог вирощування та механізація більшості агротехнічних процесів.

Основними шляхами підвищення конкурентоспроможності вітчизняної переробки хмелю має стати:

переробка високоякісної хмелесировини з високим вмістом альфа-кислоти;

максимальне завантаження існуючої лінії грануляції;

масове запровадження у виробництво екстрагування хмелю в Україні з використан-

ням для цього високосмольних українських сортів (необхідність прямого інвестування);

у перспективі закупівля гранулятора типу 45.

З метою визначення конкурентоспроможної ціни на вітчизняні гранули хмелю необхідно враховувати імпорتنі ціни на чеський і німецький хміль, які включають витрати на транспортування продукції, існуючу ставку митних зборів та ПДВ².

Тому для розв'язання проблем із фінансового забезпечення розвитку агропромислового виробництва виважено оцінимо невикористані резерви, які має галузь хмелярства на сучасному етапі. Досягнення цієї мети більшість фахівців вбачає в інвестиційному забезпеченні розвитку галузі.

Для оцінки ефективності державної інвестиційної програми щодо підвищення конкурентоспроможності хмелю скористаємося групами критеріїв і показників, наведених у таблиці. За аналізований період (2005-2010 рр.) усі показники, що характеризують ефективність використання інвестованих у виробництво хмелю коштів, зросли³.

Так, капіталовіддача, що показує приріст виробництва валової продукції з розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій, зросла на 0,14 грн. Приріст оплати праці працівників із розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій становив 0,18 грн. Найбільше зросли опосередковані показники. Приріст валової продукції за цей період становив 32%, чистий прибуток, з урахуванням інвестованих коштів, збільшився в чотири рази. Безпосередньо оцінні показники, до яких належать коефіцієнти оборотності та рентабельності інвестицій, також мали позитивну динаміку. Приріст виручки від реалізації продукції на 1 грн сукупних інвестицій становив 1,7, а приріст чистого прибутку – 0,76. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що бюджетні інвестиційні асигнування є найефективнішою складовою прискорення ефективного розвитку галузі хмелярства⁴.

¹ Ратошнюк Т.М. Хмелярство України – стан та перспектива / Т.М. Ратошнюк, О.В. Гладких // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту Економіка, організація. Серія "Фінанси і кредит", 2010. – №1. – С. 58–68.

² Головач Г.С. Ринок хмелю: поточна кон'юнктура і прогноз / Г.С. Головач // Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на перше півріччя 2004 року. Вип. 11 ; за ред. О.М. Шпичака та А.В.Розгона. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С.80–87.

³ Довгалюк В.Г. Інвестиційне забезпечення розвитку галузі хмелярства: аналітична оцінка // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 2. – С. 86 – 89.

⁴ Добролюбова І.В. Формирование и развитие конкурентоспособности хмелеводства в сельскохозяйственных организациях: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / И.В. Добролюбова. – М., 2006. – 228 с.

Ефективність виконання державної інвестиційної програми по хмелю*

Група критеріїв	Показник	Вимір показника	2005 -2010 рр.
Загальнооцінні	Капіталовіддача, грн	Приріст виробництва валової продукції з розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій	0,14
	Оплатовіддача, грн	Приріст оплати праці працівників із розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій	0,18
Опосередковані	Темп приросту валової продукції, %	Відношення одержаної за програмою валової продукції до відповідного базисного показника	32
	Темп приросту чистого прибутку, %	Відношення одержаного за програмою чистого прибутку до відповідного базисного показника	в 4 р. б.
Безпосередньо оцінні	Коефіцієнт оборотності інвестицій	Приріст виручки від реалізації продукції на 1 грн сукупних інвестицій	1,7
	Коефіцієнт рентабельності інвестицій	Приріст чистого прибутку з розрахунку на 1 грн сукупних інвестицій	0,76

* Джерело: Довгалюк В.Г. Інвестиційне забезпечення розвитку галузі хмелярства: аналітична оцінка / В.Г. Довгалюк // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 2. – С. 86–89.

Інвестиційна складова підвищення конкурентоспроможності хмелю повинна передбачати державну підтримку галузі у запровадженні податкових канікул для виробників, наданні інших пільг та субсидій, котрі активізують інвестиційну привабливість галузі як у вітчизняному інвестиційному середовищі, так і на рівні залучення іноземних інвестицій. Такий досвід підтверджується історією розвитку пивоваріння Чеської Республіки.

Виходячи з вищезазначеного, з метою підвищення економічної ефективності й конкурентоспроможності галузі хмелярства, необхідно вдосконалювати механізм надання субсидій аграрному сектору. Недоліком діючих систем субсидування є їхня слабка орієнтація на підвищення рентабельності реалізації продукції хмелярства за рахунок зниження собівартості й пошуку ефективних каналів реалізації. До товаровиробників необхідно застосовувати диференційований підхід з урахуванням вартісних показників розподілу субсидій. У цьому випадку кошти державної підтримки направлятимуться організаціям, які зможуть найбільш ефективно їх використовувати¹.

Таким чином, підвищення конкурентоспроможності галузі хмелярства України в умовах глобалізації може здійснюватися шляхом реалізації двох основних напрямів. По-перше, надзвичайно важливим є залучення у продуктивний цикл високоякісних сортів хмелю для пивоварної галузі та збір і обробка їх сучасними високотехнологічними засобами. У цьому сенсі моніторинг сортових тенденцій на світових ринках і власна селекція відповідно до світової кон'юнктури повинні створити вітчизняну продукцію конкурентоспроможною. По-друге, реалізація першого напрямку реальна тільки у разі активізації інвестування, яке може здійснюватися або державним асигнуванням у рамках цільових програм, або забезпечення пільгових податкових умов для недержавних інвесторів. Реалізація зазначених напрямів має створити сприятливий ґрунт для стійкої конкурентоспроможності вітчизняної хмелярської галузі. Водночас одним з основних напрямів дослідження у сфері підвищення конкурентоспроможності продукції українського хмелярства є вивчення перспектив удосконалення маркетингової політики хмелепереробних підприємств.

Досліджено головні тенденції розвитку галузі хмелярства в Україні, визначено основні напрями підвищення її конкурентоспроможності в умовах глобалізації.

Исследованы основные тенденции развития отрасли хмелеводства в Украине, определены основные направления повышения ее конкурентоспособности в условиях глобализации.

An article covers the main tendencies of hop-branch development in Ukraine. It also determines the main ways of increasing of the hop-branch competitiveness under the globalization conditions in Ukraine.

✱

¹ Добролюбова И.В. Формирование и развитие конкурентоспособности хмелеводства в сельскохозяйственных организациях: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / И.В. Добролюбова. – М., 2006. – 228 с.

Функціонування кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки: досвід Франції

Як в Україні, так і в усьому світі спостерігається тенденція до збільшення потужності, продуктивності сільськогосподарської техніки, її комп'ютеризація для прискорення виконання агротехнічних операцій. Нині українські малі сільськогосподарські товаровиробники не в змозі придбати високопродуктивну та якісну техніку. Дану проблему досить ефективно було розв'язано в країнах Західної Європи шляхом кооперації. Кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки є досить поширеною формою співпраці малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. Проте в Україні кооперативний рух розвивається недостатніми темпами.

У ряді офіційних джерел, засобах масової інформації, публікаціях провідних учених економістів-аграрників склалася думка, що розвиток кооперативного руху на селі є основним фактором розвитку малого й середнього аграрного бізнесу. Проблемою розвитку та функціонування кооперації в сільському господарстві займалися такі вчені, як В.В. Зіновчук, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, Л.В. Молдаван, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, Г.М. Підлісецький, В.В. Юрчишин. Вони практично одностайні у висновках, що сучасна кооперація на селі не відповідає вимогам часу і потребує удосконалення.

Об'єктом дослідження є процес формування й розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зі спільного використання техніки із застосуванням системного підходу при вивченні закономірностей та принципів функціонування кооперативної форми агробізнесу; методу аналізу й синтезу при оцінці сучасних реалій роботи

механізаторських кооперативів; монографічного та аналітичного методів – при дослідженні методологічної й законодавчої бази сільськогосподарських кооперативів.

Мета статті – аналіз концептуальних засад функціонування кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки Франції.

Розвиток кооперації в її сучасному розумінні пов'язується зі становленням капіталістичних відносин, розгортанням так званої індустріально-інформаційної революції. Ці явища спричинили суттєве погіршення соціально-економічного становища більшості населення, зростання агресивності ринкового середовища у зв'язку з виникненням і загостренням конкуренції. Це змушує сільськогосподарських товаровиробників шукати механізми самопомогі й самозахисту проти тиску ринку здійснення окремих господарських функцій¹.

Кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки відіграють важливу роль у механізації сільського господарства Західної Європи. У Франції вони відомі під назвою CUMA² (кооператив зі спільного використання сільськогосподарської техніки). CUMA – це об'єднання фермерів щодо спільного використання засобів праці, для розширення агробізнесу, поліпшення якості та результатів господарської діяльності.

Діяльність CUMA відповідає наступним принципам кооперативної співпраці: 1) принцип змінності капіталу, який варіюється залежно від входу нових членів і виходу старих; 2) кооператив зі спільного використання сільськогосподарської техніки є не-

* Науковий керівник – Г.М. Підлісецький, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

¹ Блок Р. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практ. посіб. / [Р. Блок, В.В. Гончаренко, В.В. Зіновчук та ін.]. – К.: Урожай, 2001. – 288 с.

² Coopératives d'Utilisation de Matériel Agricole.

прибутковою організацією, діяльність якої спрямована передусім на стимулювання розвитку фермерського господарства Франції; 3) управління відбувається відповідно до статуту кооперативної моделі, який встановлює правила й обов'язки усіх учасників кооперативних відносин; 4) принцип ексклюзивності членства, тобто кооператив зі спільного використання техніки працює тільки зі своїми членами, підпорядкований особливим законам і правилам; 5) принцип демократичного управління, характеризується рівними правами членів (акціонерів): «1 член – 1 голос».

Кооператив зі спільного використання техніки пропонує правову основу для розширення та максимального економічного зиску від об'єднання засобів праці фермерів, де підвищення конкурентоспроможності є основоположним. Дана організація також є місцем обміну ідей, створення контактів між фермерами, а також запровадженням інноваційних проектів. Кооперування дає змогу знизити витрати на механізацію при збільшенні обсягу виконаних агротехнічних операцій для кожного члена. Також членство в кооперативі дає можливість фермерам використовувати дорогу високоякісну техніку і розподілити інноваційні ризики між членами кооперації.

Основною місією CUMA є створення умов для ефективного ведення фермерами господарської діяльності спільними засобами виробництва. Перевагами при цьому є: приріст продуктивності при використанні надійнішого, якіснішого обладнання (технічних засобів) за нижчою вартістю, поліпшення умов праці; краща якість кінцевого продукту при використанні продуктивніших технічних засобів; сприяння диверсифікації.

Можна виділити наступні завдання, які покладені на CUMA в процесі історичного розвитку як членів кооперативного руху, так і певною мірою урядом Франції:

- технічна підтримка сільськогосподарських товаровиробників;

- створення зв'язків між учасниками аграрного бізнесу;

- надання консалтингових послуг своїм членам;

- проведення дослідницької роботи;

- підтримання зв'язків із виробниками; моніторинг аграрних ринків.

Як і будь-яка економічна одиниця, кооперативи потребують постійного оновлення засобів праці. Виділяють чотири джерела створення машинно-технічної бази CUMA: 1) техніка членів кооперативів, які передають її при вступі до кооперативу CUMA; 2) техніка, куплена за внески членів кооперативу. Досить часто фермери об'єднуються для придбання досить дорогого, але рідко задіяного технічного засобу (високопродуктивний комбайн, засоби навантаження, техніка для внесення органічних чи мінеральних добрив); 3) субсидовані кредити, традиційні банківські кредити, кредити, інтегровані за участю виробників, лізинг техніки; 4) гранти у вигляді субсидій EAFRD (Європейський Аграрний Фонд Регіонального Розвитку), регіональні гранти EAFRD, регіональні субсидії¹.

У більшості країн Західної Європи склалися відносно завершені системи сільськогосподарської кооперації, які включають в себе, крім первинних кооперативів різного галузевого спрямування, й кооперативні організації регіонального і національного рівнів. На рисунку 1 наведено систему сільськогосподарської кооперації Франції. Інтереси фермерських кооперативів на рівні регіонів, які утворюють 2-3 департаменти, захищають регіональні федерації сільськогосподарських кооперативів по виробництву основних продуктів і наданню певних видів послуг (Національна федерація зернових кооперативів, Національна федерація молочних кооперативів, Національна федерація кооперативів зі спільного використання техніки (CUMA) та ін.), а також 32 групи по просуванню тих або інших товарів на ринок. Об'єднані інтереси кооперативного руху в країні перед державними й іншими (в тому числі міжнародними) структурами відстоює Національна конфедерація сільськогосподарської кооперації. Її засновниками є національні та регіональні федерації, а також 30 найбільших кооперативів Франції.

¹ Сайт організації об'єднаних кооперативів по спільному використанню сільськогосподарської техніки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cuma.fr.

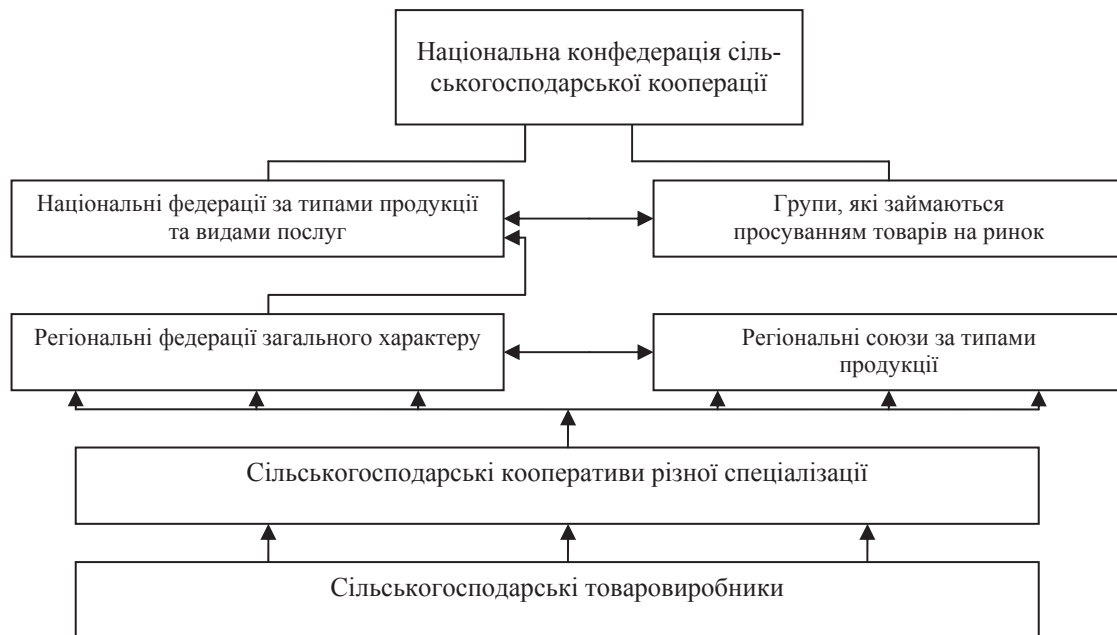

Рис. 1. Система сільськогосподарської кооперації Франції

У 2011 році річний оборот усіх кооперативів CUMA становив 464 млн євро, тоді як середня вигода фермера Франції – члена CUMA – від спільного використання техніки дорівнювала 38,3 тис. євро. Обсяг інвестицій в оновлення технічної бази кооперативів CUMA становив 260 млн євро. Відповідно до статистичних даних, кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки користуються високою попу-

лярністю серед фермерів і постійно збільшують свій річний оборот та чисельність членів (табл.). Наведені в таблиці французькі кооперативи входять в об'єднання CUMA. Такий стабільний розвиток заслуга не тільки фермерів та їхніх об'єднань, а також безпосередньої участі Європейських держав. Французькі кооперативи зі спільного використання техніки наділені спеціальними державними стимулами.

Десять найкращих кооперативів Європейського Союзу з використання сільськогосподарської техніки*

Кооператив	Країна	Спеціалізація	Річний оборот, млрд €		Чисельність членів, тис. осіб		Чисельність найманих працівників, тис. осіб	
			2003	2008	2003	2008	2003	2008
Bay Wa	Німеччина	С.-г. техніка	5,891	8,795	**	**	12,320	15,540
AGRAVIS	Німеччина	- „ -	3,380	5,811	**	**	4,000	4,000
Union IN VIVO	Франція	С.-г. техніка, зерновий	2,750	5,200	**	**	700	1,500
DLG	Данія	С.-г. техніка	1,120	4,600	23,500	28,000	2,000	5,000
TERRENA	Франція	- „ -	2,973	3,900	27,500	27,500	9,900	9,900
DLA	Данія	- „ -	1,200	2,450	18,354	20,000	1,780	2,300
RWZ	Німеччина	- „ -	1,543	2,119	**	**	**	**
RWA	Австрія	- „ -	1,500	2,000	115,65	122,00	1,388	13,000
Champagne Cereles	Франція	С.-г. техніка, зерновий	0,928	1,828	**	**	**	**
Epis-Centre	Франція	- „ -	0,824	1,771	**	**	**	**

* Сайт організації об'єднаних кооперативів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cora-cogeca.be.

** Дані відсутні.

Також упродовж перших п'яти років функціонування французьких кооперативів держа-

ва здійснює фінансування адміністративних витрат та утримання спеціалістів, що допома-

гають освоювати і застосовувати в межах кооперативного об'єднання нові технології з метою поліпшення якості товарної продукції.

Упродовж усього існування система сільськогосподарської кооперації зі спільного використання (офіційна дата заснування 1901 рік) змінювалася неодноразово, останні зміни були проведені в 2007 році. Нині дана система має такий вигляд: 224,6 тис. фермерів об'єднуються в 13,4 тис. кооперативів,

які в свою чергу об'єднуються у 87 відомчих федерацій, які об'єднуються в 19 регіональних федерацій, розділені на п'ять кластерів відповідно до територіального принципу (рис. 2). Регіональні федерації підпорядковуються Національній федерації кооперації зі спільного використання сільськогосподарської техніки, яка підпорядковується Національній конфедерації сільськогосподарської кооперації.

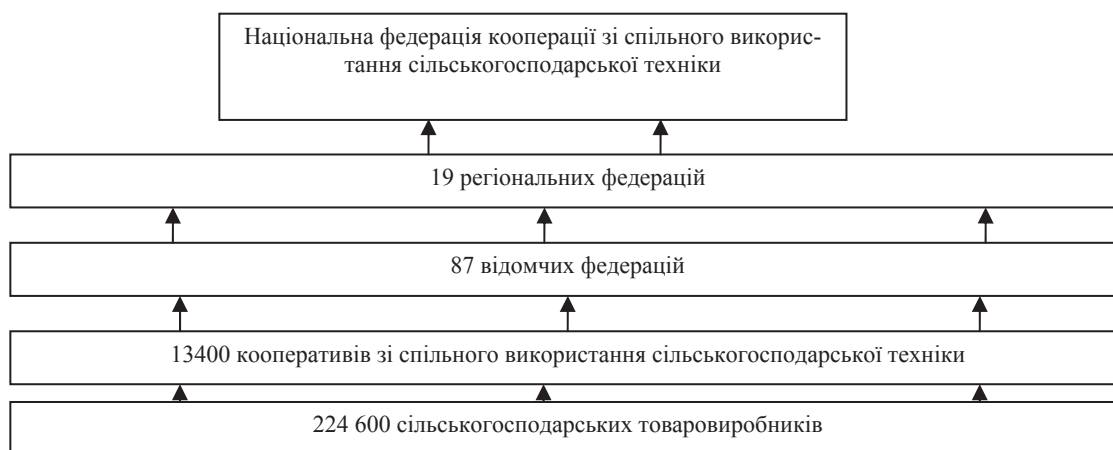

Рис. 2. Система сільськогосподарської кооперації зі спільного використання техніки (CUMA)*

* Сайт організації об'єднаних кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.cuma.fr.

На Національну федерацію (CUMA) покладені наступні завдання: координація роботи кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки; надання рекомендацій щодо поліпшення умов праці, охорона навколишнього середовища; співпраця з науково-технічними установами; співпраця з виробниками сільськогосподарської техніки; співпраця з урядом країни; запровадження інноваційних проектів (пріоритетним у даному напрямі є використання поновлюваних джерел енергії); міжнародна діяльність.

У 2007 році на конгресі членів CUMA був прийнятий новий Статут про організацію та функціонування мережі кооперативів CUMA, в якому було визначено п'ять кластерів координації підтримки діяльності кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки. Дані нововведення були пов'язані з тим, що кооперативи, які знаходяться в різних кінцях країни, мають неоднакові особливості. В Статуті визначені завдання, які ставляться перед кластерними групами: збір інформації щодо специфіки діяльності кооперати-

вів; моніторинг нових видів діяльності; моніторинг діяльності наукових установ; моніторинг нових видів техніки.

Кооперативи CUMA об'єднуються навколо відомчих федерацій, які є структурними підрозділами регіональних федерацій. Дані рівні забезпечують підтримку товаровиробників наданням консультативних послуг і сприянням розвитку CUMA. Таким чином, на регіональні та відомчі федерації покладено наступні завдання й обов'язки: брати участь у трудовому житті CUMA, обов'язково бути присутнім на їх засіданнях; технічні відповіді та пропозиції для фермерів-членів CUMA щодо питань механізації й управління енергетичними ресурсами; організація навчання персоналу кооперативів і підвищення кваліфікації фермерів-членів; надання юридичної підтримки та вирішення спорів усередині кооперативу; проведення виставок, ярмарків; представлення інтересів членів CUMA на регіональному рівні; надання бухгалтерських послуг.

Вивчення досвіду Франції щодо організації кооперації зі спільного використання сільськогосподарської техніки має важливе значення з позиції його використання в процесі кооперативного будівництва в нашій країні. На нашу думку, найбільш корисними моментами з даного досвіду може стати наступне.

1. З поступовим розвитком ринкових відносин роль і значення сільськогосподарської кооперації в світі не зменшується. Кооперація виконує не тільки вагомий виробничий функцію, але є частиною соціального життя сільського населення.

2. Розвиток кооперації – процес довготривалий. Потрібен час, щоб сільськогосподарські товаровиробники усвідомили переваги кооперативної форми використання сільськогосподарської техніки. Уряд країни

може суттєво прискорити процеси становлення кооперативного руху, якщо візьме на себе функцію щодо кооперативного просвітництва сільських мешканців.

3. Кооперація сприяє розвитку ринкової конкуренції на аграрних ринках.

4. Для успішного розвитку кооперації має бути мінімізована її податкова база.

5. Сільськогосподарська кооперація повинна мати багаторівневу структуру, яка включає в себе: первинні кооперативи, кооперативні організації регіонального рівня та кооперативні організації національного рівня.

6. Необхідно проводити пропаганду економічних форм кооперативів зі спільного придбання й використання сільськогосподарської техніки.

Розкрито сутність французьких сільськогосподарських кооперативів зі спільного використання техніки. Розглянуто базові принципи функціонування механізаторських кооперативів, досліджено систему сільськогосподарської кооперації зі спільного використання техніки.

Раскрыта сущность французских сельскохозяйственных кооперативов по совместному использованию техники. Рассмотрены базовые принципы функционирования механизаторских кооперативов, исследована система сельскохозяйственной кооперации по совместному использованию техники.

The essence of French agricultural cooperatives of joint use of agrarian equipment is shown. The basic principles of machinery cooperative are considered. The system of agricultural cooperatives of joint use of equipment is studied.

*

В.В. ІЛЬЧУК, аспірант*
Львівський національний аграрний університет

Регіональний ринок картоплі: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання

Регіональний ринок картоплі є складною системою, де попит, пропозиція, ціна стають основним засобом координації у сфері виробництва та розподілу серед споживачів на території регіону.

Для оцінки кон'юнктури ринку картоплі необхідно дослідити: обсяги виробництва, попит і пропозицію на картоплю й цінову ситуацію на її ринку.

Процеси становлення ринку картоплі, втім як й інших продуктивних ринків України, відбуваються на тлі певного економічного зростання в країні, але в цій сфері існує

багато нерозв'язаних проблем. Поряд із проблемами підвищення врожайності культури та економічної ефективності її виробництва, шляхи розв'язання яких передбачають, насамперед, розвиток насінництва, дотримання технологій, концентрації виробництва в спеціалізованих підприємствах, нині постають проблеми недосконалості механізму функціонування ринку. Останній характеризується неврегульованістю (ні з боку державних органів, ні з боку ринкових важелів), організаційною невизначеністю, непрозорістю та стихійністю. Тому ринок картоплі на даному етапі розвитку ринкових процесів в Україні не можна розглядати як

* Науковий керівник – І. Г. Костирко, доктор економічних наук, професор.

Вивчення досвіду Франції щодо організації кооперації зі спільного використання сільськогосподарської техніки має важливе значення з позиції його використання в процесі кооперативного будівництва в нашій країні. На нашу думку, найбільш корисними моментами з даного досвіду може стати наступне.

1. З поступовим розвитком ринкових відносин роль і значення сільськогосподарської кооперації в світі не зменшується. Кооперація виконує не тільки вагомий виробничу функцію, але є частиною соціального життя сільського населення.

2. Розвиток кооперації – процес довготривалий. Потрібен час, щоб сільськогосподарські товаровиробники усвідомили переваги кооперативної форми використання сільськогосподарської техніки. Уряд країни

може суттєво прискорити процеси становлення кооперативного руху, якщо візьме на себе функцію щодо кооперативного просвітництва сільських мешканців.

3. Кооперація сприяє розвитку ринкової конкуренції на аграрних ринках.

4. Для успішного розвитку кооперації має бути мінімізована її податкова база.

5. Сільськогосподарська кооперація повинна мати багаторівневу структуру, яка включає в себе: первинні кооперативи, кооперативні організації регіонального рівня та кооперативні організації національного рівня.

6. Необхідно проводити пропаганду економічних форм кооперативів зі спільного придбання й використання сільськогосподарської техніки.

Розкрито сутність французьких сільськогосподарських кооперативів зі спільного використання техніки. Розглянуто базові принципи функціонування механізаторських кооперативів, досліджено систему сільськогосподарської кооперації зі спільного використання техніки.

Раскрыта сущность французских сельскохозяйственных кооперативов по совместному использованию техники. Рассмотрены базовые принципы функционирования механизаторских кооперативов, исследована система сельскохозяйственной кооперации по совместному использованию техники.

The essence of French agricultural cooperatives of joint use of agrarian equipment is shown. The basic principles of machinery cooperative are considered. The system of agricultural cooperatives of joint use of equipment is studied.

*

В.В. ІЛЬЧУК, аспірант*
Львівський національний аграрний університет

Регіональний ринок картоплі: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання

Регіональний ринок картоплі є складною системою, де попит, пропозиція, ціна стають основним засобом координації у сфері виробництва та розподілу серед споживачів на території регіону.

Для оцінки кон'юнктури ринку картоплі необхідно дослідити: обсяги виробництва, попит і пропозицію на картоплю й цінову ситуацію на її ринку.

Процеси становлення ринку картоплі, втім як й інших продуктових ринків України, відбуваються на тлі певного економічного зростання в країні, але в цій сфері існує

багато нерозв'язаних проблем. Поряд із проблемами підвищення врожайності культури та економічної ефективності її виробництва, шляхи розв'язання яких передбачають, насамперед, розвиток насінництва, дотримання технологій, концентрації виробництва в спеціалізованих підприємствах, нині постають проблеми недосконалості механізму функціонування ринку. Останній характеризується неврегульованістю (ні з боку державних органів, ні з боку ринкових важелів), організаційною невизначеністю, непрозорістю та стихійністю. Тому ринок картоплі на даному етапі розвитку ринкових процесів в Україні не можна розглядати як

* Науковий керівник – І. Г. Костирко, доктор економічних наук, професор.

цивілізовану, врегульовану й збалансовану систему економічних відносин.

Висвітлено теоретичних і прикладних аспектів становлення та функціонування ринку картоплі присвячено роботи таких учених, як: Р.В. Лавров¹, Л.М. Мех², І.С. Савчук³, Н.М. Буняк⁴, Ю.А. Цимбалюк⁵, W. Dzwonkowski⁶ й ін., які провели дослідження по розробці економічного механізму формування і функціонування ринку картоплі.

Мета статті – проаналізувати сучасний ринок картоплі на регіональному рівні (Карпатський регіон), виявити основні проблеми й запропонувати шляхи їх розв’язання.

Аналіз стану картоплепродуктового підкомплексу Карпатського регіону показав,

що в умовах трансформації виробничих відносин простежуються окремі негативні тенденції розвитку картоплярства. Це, передусім, кардинальна зміна структури виробництва на користь малих виробників. На особисті господарства населення припадає 96,1% валового збору картоплі та лише 3,9% – на сільськогосподарські підприємства.

Станом на кінець 2010 року загальні площі під картоплею в Карпатському регіоні становили 283, 4 тис. га. У структурі посівних площ в областях, які входять до регіону, вони мали 21,2 %. Львівська область належить до найбільших виробників картоплі, площі під якою тут дорівнюють 95,5 тис. га, тоді як у Закарпатській – 48, Чернівецькій – 46, Івано-Франківській – 70 тис. га (табл. 1).

1. Виробництво картоплі в усіх категоріях господарств Карпатського регіону, тис. т *

Область, регіон	Рік						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	19838,1	19462,4	19467,1	19102,0	19545,4	19666,1	18704,8
Карпатський регіон	3251,7	3036,0	3224,8	3396,2	2958,8	3443,2	3021,6
У т.ч.: Закарпатська	478,0	543,5	565,0	588,6	575,7	611,0	500,8
Івано-Франківська	845,3	755,1	741,7	775,1	551,6	818,8	765,6
Львівська	1510,3	1297,3	1471,7	1521,8	1370,8	1504,0	1258,8
Чернівецька	418,1	420,1	446,4	510,7	460,7	509,4	496,4
% регіону до України	16,3	15,6	15,6	17,8	15,1	17,5	16,2

* Статистичний щорічник України за 2010 р. / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держслужби статистики України”, 2011. – 568 с.

Відзначається різке коливання обсягу виробництва картоплі по роках – відхилення валового збору від середньорічних показників становить 17,3 %. Карпатський регіон займає 15,1-17,8 % валового виробництва картоплі в Україні.

Виробництво картоплі в регіоні найбільшим (3443,2 тис. т) було в 2009 році, найменшим (2958,8 тис. т) – у 2008 році. Характерно, що валове виробництво картоплі в регіоні в 2010 році порівняно з 2009-м знизлося на 12,3%.

Слід сказати, що найбільший відсоток (43,6-46,3) у валовому виробництві картоплі в регіоні припадає на Львівську область, де щорічно виробляли від 1297 до 1521 тис. т бульб; у межах 500-800 тис. т – в інших областях регіону. Від загального валового виробництва картоплі 98,5 % у 2010 році було вироблено господарствами населення.

Останніми роками в регіоні спостерігається тенденція до зменшення виробництва картоплі в господарствах населення, особливо це характерно для Львівської області

¹ Лавров Р. В. Світовий та вітчизняний досвід формування ринку картоплі / Р. В. Лавров // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 146-152.

² Мех Л. М. Економічний аналіз формування і функціонування ринку картоплі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / Л. М. Мех. – Х., 2004. – 20 с.

³ Савчук І. С. Організаційно-економічні умови розвитку ринку насінневої картоплі / І. С. Савчук // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 132-137.

⁴ Буняк Н. М. Економічний механізм формування ринку картоплі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / Н. М. Буняк. – К., 2002. – 22 с.

⁵ Цимбалюк Ю. А. Становлення ринку картоплі на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / Ю. А. Цимбалюк. – Х., 2006. – 24 с.

⁶ Dzwonkowski W. Rynek ziemniaków Europy / W. Dzwonkowski, J. Chotkowski // PUNEK ZEMNIAKA: stan i perspektywy – Listopad. 2008. NR. 34. – S.5.

(табл. 2). Якщо в 2009 році валовий збір картоплі в господарствах населення області становив 99,5 %, то в 2010 р. – 96,4 %, тобто зменшився на 3,1 %. Валове виробництво

картоплі сільськогосподарськими підприємствами становило лише 6,7 тис. т, а останніми роками зросло до 48,9-54,7 тис. т, або в 7-8 разів.

2. Вироблено населенням до загального виробництва Карпатського регіону, %

Область, регіон	Рік	
	2009	2010
Україна	98,8	97,4
Карпатський регіон	99,2	98,5
У т.ч.: Закарпатська	98,4	98,4
Івано-Франківська	99,7	99,6
Львівська	99,5	96,4
Чернівецька	99,3	99,5

Урожайність картоплі в регіоні останніми роками становить 13,3-15,6 т/га, що на 4,0-11,5% вище середньостатистичних даних по Україні, проте залишається нижчою, ніж у

розвинутих країнах Європи. Вищу врожайність картоплі (16,1-16,9 т/га) в окремі роки було одержано в Чернівецькій, Закарпатській і Львівській областях (табл. 3).

3. Урожайність картоплі в усіх категоріях господарств Карпатського регіону, т/га

Область, регіон	Рік						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	12,2	12,8	13,3	13,1	13,9	14,0	13,3
Карпатський регіон	13,8	13,3	14,4	15,4	14,1	15,6	13,8
У т.ч.: Закарпатська	13,9	15,6	16,1	16,6	16,3	16,9	14,1
Івано-Франківська	13,6	11,6	11,8	12,8	10,2	13,6	12,7
Львівська	14,3	13,0	15,6	16,2	15,1	15,8	13,3
Чернівецька	13,3	13,1	14,0	16,2	14,9	16,1	14,9
% регіону до України	113,2	103,9	108,0	117,5	101,7	111,9	103,7

Попит на продукцію картоплярства та позиція його на ринку значно впливає на ціну. Найбільш оптимальним є рівноважний стан ринку, коли відсутні дефіцит і перенасичення, тобто попит дорівнює пропозиції.

Нині пропозиція продукції картоплярського підкомплексу на внутрішньому ринку формується за рахунок вітчизняного виробника, який забезпечує трохи більше 50 % товарообороту.

Водночас ця пропозиція характеризується нестабільністю, має чітко виражену сезонну циклічність. Так, на літо-осінь припадає 75-80% річного товарообороту продукції, а на зиму – лише 20-25%. Така строкатість пропозиції пояснюється тим, що вона формується в основному за рахунок природних чинників, а організаційно-менеджерські зведено до мінімуму. Ця проблема зростає ще й тому, що у картоплярстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природним.

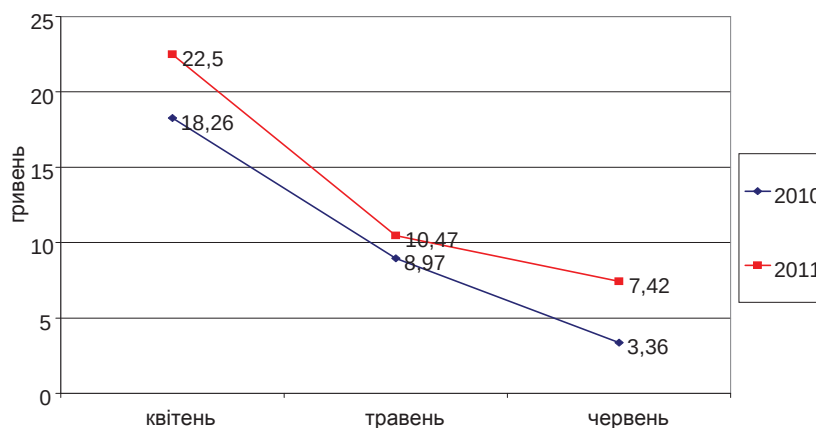
Аналіз цін на міських ринках регіону підтверджує значне коливання їх залежно від місяця реалізації (рис.).

Слід відзначити, що ціни на картоплю у 2011 році в Карпатському регіоні були високими як під час реалізації врожаю влітку, так і зимою. Причиною такого різкого стрибка цін на картоплю були несприятливі погодні умови 2010 року та значний недобір валових зборів картоплі.

Ціна картоплі, яку реалізували в квітні-червні, значно перевищувала ціну, що складалася в решту місяців, за рахунок зменшення запасів урожаю попереднього року й продажу за вищою ціною матеріалу ранньої картоплі. Так ціна останньої в квітні 2010 року по регіону в середньому дорівнювала 18,26 грн/кг, ціна пізнішої в травні – 8,97 (у 2 рази менше), у червні – 3,36 (5,4 раза), а в квітні 2011 року – 22,5 грн/кг (1,2 раза більше), порівняно з 2010 роком, у травні – 10,47 (1,2 раза більше), у червні – 7,42 грн/кг або в 2,2 раза більше. Недостатня пропозиція пізньої

картоплі у вересні 2011 року зменшила різницю в ціні порівняно з попереднім роком. Висока ціна ранньої картоплі пояснюється

завезенням її з інших країн, а в травні-червні вона дешевшає за рахунок власного виробництва.

Середні ціни на картоплю весною 2010-2011 р., грн/кг

Без докорінної зміни системи заготівлі та зберігання продовольчої картоплі не буде подолано значної різниці в цінах реалізації. Така різниця в цінах є важливим доказом низької територіальної мобільності картоплі як ринкового товару й суттєвої розбіжності в рівнях доходів населення різних регіонів країни.

Середня ціна на картоплю на міських ринках областей, які входять до Карпатського регіону, значною мірою залежала від по-

питу та пропозиції, витрат на виробництво і реалізацію, терміну реалізації, відстані від місця виробництва.

Спостерігається й сезонна циклічність цін: зростання їх зі зменшенням запасів і зниження після закінчення збиральних робіт, коли відбувається масова реалізація картоплі виробниками, які не мають змоги зберігати вирощений урожай, а споживачі роблять запаси продовольчої картоплі (табл. 4).

4. Середня ціна на картоплю на міських ринках областей Карпатського регіону залежно від сезону, грн/кг

Область, регіон	Лютий			Червень		
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Україна	2,84	4,29	5,50	3,20	3,59	7,32
Карпатський регіон	3,02	3,67	5,49	3,63	3,36	7,42
У т.ч.: Закарпатська	3,5	3,25	6,0	3,5	4,0	7,5
Івано-Франківська	3,0	3,75	5,5	4,0	3,0	9,0
Львівська	2,46	3,67	5,25	3,3	3,13	7,17
Чернівецька	3,05	4,0	5,20	3,73	3,3	6,0

Порівнянням середніх цін на картоплю в регіоні до середніх цін по Україні встановлено, що в цілому зимою вони були майже однаковими і дещо різнилися в регіоні у бік збільшення в 2009 році (3,02 до 2,84 грн), та були нижчими в 2010-му (3,67 до 4,29 грн) і в 2011 році (5,49 до 5,50 грн). Влітку вищими ціни в регіоні були в 2009-му (3,63 до 3,20 грн) та в 2011 році (7,42 до 7,32 грн), й нижчими в 2010-му (3,36 до 3,59 грн). З областей, які входять до Карпатського регіону, найбільш високі ціни на картоплю як узимку, так і влітку були в Закарпатській та Івано-Франківській областях.

Виробнича собівартість 1 т картоплі в 2010 році була високою. По Україні вона становила 1171,1 грн за 1 т й була в 1,5 раза вище порівняно з 2008 роком. Найвищою серед областей Карпатського регіону (2652,0 грн/т) собівартість картоплі була в Чернівецькій області та перевищувала в 2,3 раза цей показник по Україні. Лише в одній із областей Карпатського регіону – Львівській виробнича собівартість картоплі була нижчою, ніж в цілому по Україні й становила 1044,8 грн/т, або на 126,3 грн менше (табл. 5).

Середня ціна реалізації картоплі в Карпатському регіоні зростала прискоренішими

темпами, ніж виробнича собівартість. Якщо в 2008 році 1 т картоплі реалізовували в середньому по Україні за ціною 1131,5 грн, то

в 2010 році – по 2253,0 грн, різниця 1121,5 грн. Ціна за цей період зросла в 2 рази.

5. Виробнича собівартість 1 т картоплі в областях Карпатського регіону, грн

Область, регіон	Рік			±	%
	2008	2009	2010	2010 р. областей до України	
Україна	763,2	932,4	1171,1	-	100
Карпатський регіон	1132,9	1320,9	1715,8	-544,7	146,5
У т.ч.: Закарпатська	1062,6	1040,5	1733,1	-562	148
Івано-Франківська	1240,5	1099,6	1433,2	-264,1	122,6
Львівська	908,3	1361,0	1044,8	126,3	89,2
Чернівецька	2070,0	1782,8	2652,0	-1480,9	у 2,3 рази

За найвищою ціною в областях Карпатського регіону реалізовували картоплю в Чернівецькій області – 4119,1 грн/т, що в 1,96

раза вище, ніж по Україні. Досить високі реалізаційні ціни – 2729,6 грн були в Івано-Франківській області (табл. 6).

6. Середня реалізаційна ціна 1 т картоплі, грн

Область, регіон	Рік			±	%
	2008	2009	2010	2010 р. регіон до України	
Україна	1131,5	1278,7	2253,0	974,3	176,2
Карпатський регіон	1317,1	1656,0	2870,0	1749,7	173,3
У т.ч.: Закарпатська	1300,3	1532,2	2157,3	625,1	140,8
Івано-Франківська	1610,5	1565,0	2729,6	1164,6	174,4
Львівська	930,5	1145,3	2474,3	1329,0	в 2,1 рази
Чернівецька	1427,1	2381,6	4119,1	1737,5	172,9

Незважаючи на зменшення виробництва картоплі сільськогосподарськими підприємствами, споживання її на душу населення високе.

Фонд споживання населенням України картоплі 6 000 тис. т, що уможливило забезпечити потребу на одну людину в 2010 році на рівні 128,9 кг (раціональна норма споживання – 121 кг, мінімальна – 94 кг).

Із розрахунку на душу населення виробництво картоплі по Україні становить 410,2 кг, найбільшим у регіоні 556-550,8 кг було –

відповідно в Івано-Франківській і Чернівецькій областях.

За обсягом споживання картоплі на душу населення в регіоні лідирує Івано-Франківська область – 183,1 кг. В решті областей регіону незначною мірою перевищений поріг раціональної норми, а саме: у Закарпатській – на 13 кг, Львівській – на 30,5, Чернівецькій – на 17,3 кг. У цілому в Карпатському регіоні поріг раціонального споживання картоплі на душу населення перевищує на 30,2 кг, тоді як по Україні – на 4,9 кг (табл. 7).

7. Виробництво і споживання картоплі по Карпатському регіону

Область, регіон	Чисельність населення станом на 1.01.2011 р., тис. осіб	Виробництво картоплі в 2010 р., тис. т	Із розрахунку на душу населення, кг	
			виробництво	споживання
Україна	45598,2	18704,5	410,2	128,9
Карпатський регіон	6049,1	2601,6	430,0	154,2
У т.ч.: Закарпатська	1244,5	580,8	402,4	137,0
Івано-Франківська	1377,0	265,6	556,0	183,1
Львівська	2526,4	1258,8	498,3	154,5
Чернівецька	901,2	496,4	550,8	141,3

Суттєва перевага виробництва картоплі на душу населення над його споживанням потребує, поряд із підвищенням урожайності картоплі в регіоні, міжрегіонального перерозподілу виробленої продукції галузі картоплярства.

Аналітичний огляд та аналіз стану і проблем регіонального ринку картоплі дають підстави зробити наступні висновки й запропонувати шляхи їх розв'язання:

основне виробництво картоплі (96,1%) зосереджене в господарствах населення;

валове виробництво картоплі в регіоні відповідно до України становить 15,1-17,8%, спостерігається різке коливання валового збору картоплі за роками;

урожайність картоплі в регіоні дорівнює 13,3-15,5 т/га і є на 4,0-11,5 % вищою порівняно з середньостатистичними даними по Україні;

на ринку картоплі в регіоні спостерігається перевищення пропозиції над попитом. Пропозиція продукції картоплярства характеризується нестабільністю і має чітко виражену сезонну циклічність;

відсутність стабільного за обсягами й цінами ринку картоплі створює для її виробника умови невпевненості у виборі ринкової орієнтації;

виробнича собівартість по регіону з розрахунку на душу населення становить 430 кг, а споживання – 154,2 кг і перевищує поріг споживання на 30,2 кг.

Для подолання негативних тенденцій у розвитку ринку картоплі та картоплепродуктів потрібно створити сприятливі умови

для їх реалізації, удосконалювати інфраструктуру ринку картоплярства, а також організовувати кооперативи товаровиробників та інших підприємницьких структур усіх форм власності з виробництва, заготівлі, переробки і реалізації картоплі.

Однією з перспективних форм реалізації картоплі повинна стати організація оптових продовольчих ринків, які мають ряд переваг: однаковий та вільний доступ на ринок оптових продавців і покупців; можливість здійснювати закупівлю й продаж картоплі великими партіями; раціонально використовувати надані складські приміщення та торгові площі; забезпечувати відповідну якість бульб при належних умовах зберігання, створити дійовий механізм доведення інформації про попит на картоплю до виробників торговельних і посередницьких структур.

Перевага виробництва картоплі над попитом вимагає планового міжрегіонального перерозподілу виробленої продукції галузі картоплярства.

Проаналізовано стан і проблеми регіонального ринку картоплі. Запропоновано пріоритетні напрями розвитку, які дадуть змогу підвищити ефективність галузі картоплярства в Карпатському регіоні.

Проанализированы состояние и проблемы регионального рынка картофеля. Предложены приоритетные пути развития, которые позволят повысить эффективность отрасли картофелеводства в Карпатском регионе.

The analysis of current state and basic problems of regional potato market is carried out. The Development priorities that will improve the potato field of economy in the Carpathian region are defined.

*

В.С. ПІВТОРАК, аспірант*
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Інституціональні особливості розвитку аграрного підприємництва

Підприємництво є важливою багатогранною функцією суспільного життя, в основі якої лежать постійні зміни, пошук і створення нових можливостей як умова власного розвитку. Підприємницька діяльність на нинішньому етапі є найбільш актуальною для аграрного сектору України, розвиток якої – один із основоположних чинників

підвищення продовольчої безпеки країни та її конкурентоспроможності. Як соціально-економічне явище підприємництво забезпечує стабільний розвиток сільських територій і всебічно сприяє культурному й духовному відродженню села.

Теоретичним та практичним питанням розвитку аграрного підприємництва приділяли увагу в своїх працях такі вчені, як М. Дем'яненко, О. Коваль, М. Малік, К. Пугачова, О. Шпикуляк, В. Юрчишин та ін.

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

валове виробництво картоплі в регіоні відповідно до України становить 15,1-17,8%, спостерігається різке коливання валового збору картоплі за роками;

урожайність картоплі в регіоні дорівнює 13,3-15,5 т/га і є на 4,0-11,5 % вищою порівняно з середньостатистичними даними по Україні;

на ринку картоплі в регіоні спостерігається перевищення пропозиції над попитом. Пропозиція продукції картоплярства характеризується нестабільністю і має чітко виражену сезонну циклічність;

відсутність стабільного за обсягами й цінами ринку картоплі створює для її виробника умови невпевненості у виборі ринкової орієнтації;

виробнича собівартість по регіону з розрахунку на душу населення становить 430 кг, а споживання – 154,2 кг і перевищує поріг споживання на 30,2 кг.

Для подолання негативних тенденцій у розвитку ринку картоплі та картоплепродуктів потрібно створити сприятливі умови

для їх реалізації, удосконалювати інфраструктуру ринку картоплярства, а також організовувати кооперативи товаровиробників та інших підприємницьких структур усіх форм власності з виробництва, заготівлі, переробки і реалізації картоплі.

Однією з перспективних форм реалізації картоплі повинна стати організація оптових продовольчих ринків, які мають ряд переваг: однаковий та вільний доступ на ринок оптових продавців і покупців; можливість здійснювати закупівлю й продаж картоплі великими партіями; раціонально використовувати надані складські приміщення та торгові площі; забезпечувати відповідну якість бульб при належних умовах зберігання, створити дійовий механізм доведення інформації про попит на картоплю до виробників торговельних і посередницьких структур.

Перевага виробництва картоплі над попитом вимагає планового міжрегіонального перерозподілу виробленої продукції галузі картоплярства.

Проаналізовано стан і проблеми регіонального ринку картоплі. Запропоновано пріоритетні напрями розвитку, які дадуть змогу підвищити ефективність галузі картоплярства в Карпатському регіоні.

Проанализированы состояние и проблемы регионального рынка картофеля. Предложены приоритетные пути развития, которые позволят повысить эффективность отрасли картофелеводства в Карпатском регионе.

The analysis of current state and basic problems of regional potato market is carried out. The Development priorities that will improve the potato field of economy in the Carpathian region are defined.

*

В.С. ПІВТОРАК, аспірант*
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Інституціональні особливості розвитку аграрного підприємництва

Підприємництво є важливою багатогранною функцією суспільного життя, в основі якої лежать постійні зміни, пошук і створення нових можливостей як умова власного розвитку. Підприємницька діяльність на нинішньому етапі є найбільш актуальною для аграрного сектору України, розвиток якої – один із основоположних чинників

підвищення продовольчої безпеки країни та її конкурентоспроможності. Як соціально-економічне явище підприємництво забезпечує стабільний розвиток сільських територій і всебічно сприяє культурному й духовному відродженню села.

Теоретичним та практичним питанням розвитку аграрного підприємництва приділяли увагу в своїх працях такі вчені, як М. Дем'яненко, О. Коваль, М. Малік, К. Пугачова, О. Шпикуляк, В. Юрчишин та ін.

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

Разом із тим недостатньо глибокими на сучасному етапі залишаються питання теоретичного обґрунтування підприємництва як інституційного фактора забезпечення ефективного економічного розвитку країни на визначених макроекономічних рівнях.

Мета статті – визначення наукових витоків сутності підприємницької діяльності та висвітлення інституціональних аспектів розвитку вітчизняного аграрного підприємництва.

Для розуміння сучасних особливостей формування й розвитку підприємництва важливим є історико-логічний огляд його еволюції. Так, зародження підприємництва пов'язують з інтенсифікацією діяльності ремісників і купців епохи Середньовіччя. Вагомий внесок у дослідження сутності підприємництва у різні періоди зробили такі відомі представники економічної теорії, як А. Сміт, Д. Рікардо, Р. Кантільйон, Ж.Б. Сей, К. Маркс, А. Маршалл, М. Вебер, Й. Шумпетер, Ф. Найт, П. Друкер та ін. Перші спроби визначення сутності «підприємництва» і «підприємця» ґрунтувалися на безпосередньому їх зв'язку з ризиковими умовами діяльності, що відображено у працях англійського економіста Р. Кантільйона та французького дослідника Ж.Б. Сея. Перший із них підприємцями називав людей із нефіксованими доходами через зайнятість у ризикованій сфері діяльності, а саме: торговців, селян, ремісників, лихварів тощо¹. Ж.Б. Сей визначав підприємця ключовою фігурою економічного розвитку, яка здатна взяти на себе відповідальність за всі успіхи й невдачі виробничих процесів, але при тому має бути людиною заможною, відомою своїми розсудливістю та розумом, порядністю й чесністю. Карл Маркс у своїх поглядах ототожнював підприємця з капіталістом, головною метою діяльності якого є максимізація прибутку за рахунок вдалого комбінування та використання наявних ресурсів, а не через запровадження нововведень (бо це збільшує видатки виробництва). Видатний англійський неокласик А. Маршалл обґрунтовував, що не всі люди можуть бути підприємцями, оскільки риси, якими має володіти ідеальний підприємець, знаходяться на

дуже високій планці, що мало людей можуть повною мірою володіти ними. П. Друкер лаконічно характеризує сутність підприємця як людини, яка використовує будь-яку можливість для одержання максимального результату. Американський економіст Ф. Найт зазначав, що визначну роль у виникненні феномену підприємництва відіграє невизначеність як особлива форма ризику, яку не можна застрахувати. Серед основних джерел даної невизначеності він виділяє економічний розвиток, незмінні ділові якості людей і готовність застосовувати підприємницькі здібності на практиці². Йозеф Шумпетер розглядав діяльність, спрямовану на одержання прибутку, як складне явище, що характеризується новаторством підходом у використанні факторів виробництва, невизначеністю та ризиком, жорсткістю вимог до особистих якостей підприємця – кваліфікація, компетентність, виваженість, контактність і відповідальність за дії своїх підлеглих³.

Як бачимо, наукове осмислення ролі й місця підприємництва у суспільстві відбулося задовго до утвердження інституціонального напрямку економічної науки. Тому виникає необхідність окреслити сутність підприємництва з погляду відповідної теорії. Отже, під підприємництвом розуміємо певне інституційне утворення, організаційно оформлену систему інституцій – правил і взаємодій.

Неоінституціоналізм критично ставиться до традиційних неокласичних підходів щодо обґрунтування закономірностей функціонування підприємництва. Головним у забезпеченні його поступального розвитку є не ефективне використання обмежених ресурсів, а раціональна взаємодія інститутів – держави, власності, капіталу, сім'ї, профспілок та інституційних норм (інституцій), правил, звичаїв, традицій тощо. Ця теоретична концепція утверджується у взаємодоповнюваному співіснуванні економічних і соціальних наук, а в її основі лежить принцип еволюціонізму⁴.

¹ Якубів В. Еволюція наукових підходів до забезпечення розвитку аграрного підприємництва [Електронний ресурс] / В. Якубів. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

² Костиця М.М. Розвиток підприємництва як інституційний чинник підвищення національної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / М.М. Костиця // Вісн. ЖДТУ. – 2011. – №2(56). – С. 48-51. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

³ Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 470 с.

⁴ Шпикуляк О.Г. Економічні інституції і інститути у розвитку теорії ринку / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 159-165.

У сільській місцевості розвиток підприємництва має специфічні особливості, зумовлені історичними звичаями та традиціями, менталітетом і низькою мобільністю робочої сили, схильністю економічно активного населення до пошуку заробітку поза сільською місцевістю. Суб'єкти підприємницької

діяльності даної сфери функціонують в умовах інституціонального середовища зі специфічними елементами власної культури, каналами міжособистісних взаємозв'язків та внутрішніми й зовнішніми факторами, що мають прямий або опосередкований вплив на їхню діяльність (табл. 1).

1. Основні фактори, що впливають на розвиток аграрного підприємництва

Стримувальні фактори	Стимулюючі фактори
Нестабільність аграрної політики; організаційно-правові труднощі започаткування бізнесу; недоступність кредитних ресурсів; неврегульована система земельних відносин; незавершеність аграрної реформи; відсутність недержавних структур захисту інтересів селян; диспаритет цін; неоднозначність і суперечливість законодавчої бази та її часте переформатування; недосконалість й обтяжливість системи оподаткування; обмежені можливості для захисту від протиправних посягань	Опрацювання досконалого механізму формування орендних відносин і посилення соціального захисту орендодавців; створення стабільного інвестиційного клімату розвитку підприємництва; державна непряма підтримка через передбачувану податкову, амортизаційну, цінову й кредитну політику; технічне переоснащення та розвиток виробництва на основі використання інноваційних пріоритетів; стимулювання довгострокового банківського кредиту; розширення діяльності в сільській місцевості кредитних спілок і кооперативів

Джерело: Сформовано та систематизовано автором.

Інституціональні трансформації забезпечили формування багатоукладної економіки, що відносять за інституціоналізацію до ринкових умов. На думку О. Шпикуляка¹, існуюча інституціональна система розвитку аграрного підприємництва не забезпечує головного – економічного інтересу працювати в аграрній сфері, тобто економічні інститути виробничо-господарського спрямування розвиваються неефективно. Зокрема, одним із найважливіших стимулюючих економічних факторів для найманих працівників залишається розмір їхньої заробітної плати, який для аграрної сфери є на порядок нижчим відносно інших галузей. Так, у 2010 році працівники, зайняті у сільському господарстві, в середньому одержували 1401 грн/міс., що понад третину менше аналогічного показника за всіма видами діяльності по Україні (2150 грн/міс.). Для порівняння, оплата праці в промисловості в поточному періоді була 2500 грн/міс., у сферах транспорту та зв'язку і фінансової діяльності – 2607 та 2588 грн/міс. відповідно.

Сільськогосподарські підприємства мають вирішувати питання продовольчої без-

пеки держави, задовольняючи потреби населення у відповідній продукції, що й становить виробничу функцію. Представники інституціоналізму поряд із нею приділяють значну увагу розвитку підприємництва й соціальній функції, що ґрунтується на створенні сприятливого середовища для розвитку «соціуму», тобто території, сім'ї та особистості зокрема. Проведені трансформаційні процеси у вітчизняному сільському господарстві шляхом реорганізації колективних підприємств у певні ринкові утворення не стали стимулюючим фактором поступального розвитку підприємництва (табл. 2). Переважною в даному випадку стала минула ідеологія колективного господарювання в сільській місцевості, яка й зробила селянина неконкурентоспроможним у сучасних умовах. Тому, зважаючи на існуючий ряд обставин, констатуємо той факт, що аграрне підприємництво не може розвиватись ефективно, а першопричиною ситуації, що склалася, є неспроможність сільськогосподарських виробників працювати на умовах самостійного управління².

¹ Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – №11. – С. 4-10.

² Малік М.Й. Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2007. – №11. – С. 138-149.

2. Основні показники розвитку сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства) за 2006-2010 рр.

Показник	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість діючих підприємств, од.	57858	58387	59059	57152	56493
Середня площа підприємств, що мали с.-г. угіддя, га	399,1	398,2	419,1	431,5	442,1
Частка підприємств, що не мали с.-г. угідь, %	10,0	11,9	14,3	13,3	13,6
Середньооблікова кількість найманих працівників на одне підприємство, осіб	16	13	12	11	11
Вартість основних засобів на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	226,8	261,9	264,4	289,8	296,4*
Чистий прибуток на одного працівника, грн	2687,3	8809,9	8229,7	12141,7	28722,0
Отримано коштів державної підтримки на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	9269,1	14452,2	27082,5	15304,9	21347,7
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	7,4	15,1	7,7	8,7	16,8
Рівень рентабельності виробництва с.-г. продукції, %	2,8	15,6	13,4	13,8	21,1

Попередні дані. Систематизовано за даними ДССУ. 4 ТІ

Становлення підприємств ринкового типу та формування підприємницького середовища відбувається в не досить сприятливих умовах, які мають місце в аграрному секторі економіки. В аграрній сфері з боку держави недостатня підтримка малого й середнього бізнесу, загальний кризовий стан сільського господарства є антистимулюючим фактором стосовно посилення соціальної функції підприємництва та піднесення сільських територій, відсутні дійові механізми виходу з майже патової ситуації в аспекті ефективності аграрних підприємницьких структур, розширеного відтворення й переходу до сталого розвитку¹.

Діяльність суб'єктів аграрного підприємництва спрямована на власність земельних ресурсів, а це залучення капіталу, поліпшення умов інвестування, вибір напрямку господарювання, прийняття самостійних управлінських рішень і визначення певної виробничої та фінансової стратегії. Підприємство – дуже вагома складова інституціональної основи, що відображує й регулює відносини власності, основи виробничих відносин, які орієнтуються на нарощування капіталу, одержання власного прибутку та виробництво конкурентоспроможної продукції². На сучасному етапі спостерігається

досить складна ситуація, пов'язана з неринковими інституційними відносинами між власниками землі й підприємцями-орендарями. Існуючі інституції формують у селянина стійкий стереотип байдужого ставлення до своєї ж власності як джерела доходу за відсутності ефективного інституту довіри, спричиненого неспроможністю держави як законотворчого інституту захистити його права, а також спонукають орендаря до безвідповідальності. Головна причина такої ситуації криється у відчутті тимчасовості бізнесу, який переважно заснований і функціонує не на власних, а на запозичених активах землі та майна. Розглянуті фактори гальмують утвердження конкурентоспроможного й суспільно ефективного аграрного бізнесу, який зазнав системних трансформацій. Серед основних зовнішніх чинників впливу інституціональних трансформацій виділяють економічний тиск інститутів ринку та вдосконалення правової системи. Тому при здійсненні підприємницької діяльності потрібний розвиток саме таких інститутів, як стратегічного планування й контролю; управлінського механізму перевірки, забезпечення та дотримання прийнятих рішень; комунікації, тобто інформаційного зв'язку між персоналом і керівництвом; ергономічних, які визначають традиції відношення персоналу до засобів виробництва³.

¹ Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація і ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – №7. – С. 132-139.

² Скрипник Н. Інституціональні аспекти формування та регулювання агропромислового виробництва [Електронний ресурс] / Н. Скрипник, А. Сердюк // Інституціональний вектор економічного розвитку. – Вип. 2(1). – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

³ Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 169-176.

Підсумовуючи вищесказане, аграрне підприємництво можна вважати одним із основних чинників розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. У зв'язку з тим, що інституції є фундаментальними чинниками функціонування економічних систем у довгостроковій перспективі, розв'язуючи проблеми взаємодії між людьми, зменшуючи невизначеність встановленням стійкої, хоча й не обов'язково ефективної, структури взаємодії між ними, утвердження інституту аграрного підприємництва нині набуває дедалі більшого значення. Залишаються не-

розв'язаними проблеми, пов'язані з відсутністю належних мотиваційних чинників здійснення господарської діяльності в галузі та відчуттям тимчасовості бізнесу, спричинені недосконалістю й недоформованістю інституціонального середовища функціонування відповідних суб'єктів підприємництва. А це разом із відсутністю управлінського досвіду та неспроможністю працювати в мінливих умовах сучасного ринку заважає процесам розвитку й ефективного функціонування підприємницьких структур в аграрній сфері.

Розглянуто інституціональні аспекти розвитку вітчизняного аграрного підприємництва та наведено результати історичного огляду еволюції поняття «підприємництво».

Рассмотрены институциональные аспекты развития отечественного аграрного предпринимательства и приведены результаты исторического обзора понятия «предпринимательство».

There are considered the institutional aspects of domestic agricultural entrepreneurship and the results of historical evolution of the concept «entrepreneurship».

*

Т.В. ГАНУЩАК, асистент
Університет економіки та права „КРОК”

Фінансова безпека птахівництва

Аграрний сектор є одним із найважливіших і специфічних складових національного господарства України. Нині надзвичайно актуальною стала проблема забезпечення фінансової безпеки, реформування, а водночас і фінансування агропромислового комплексу й зокрема галузі птахівництва.

Фінансову безпеку птахівництва досліджували вчені-економісти М.Я. Дем'яненко, І.О. Щетініна, В.І. Дяченко, О.Б. Стефанів, Ю.Б. Іщенко та ін. Поки що це питання є дискусійним.

Мета статті – дослідити фінансову безпеку птахівництва, визначити рейтингову оцінку окремих індикаторів.

Процес відтворення в сільському господарстві ніколи не відбувався на власній еко-

номічній основі, оскільки міжгалузевий обмін не був еквівалентним¹.

Україна споживає 1,8-2,0 млн т м'яса і м'ясопродуктів на рік. У 2008 році середньостатистичний українець за рік споживав 22,7 кг курятини. Проте даний показник істотно поступається рівню вжитку м'яса в Україні в 1990 році – 84 кг та кількості споживаного м'яса в країнах Європи і США. Основне зростання споживання м'яса останніми роками відбувалося за рахунок збільшення споживання м'яса птиці².

Як видно з рисунка 1, виробництво валової продукції галузі тваринництва у 2000 році становило 34,3 млрд грн, що на 6,3

¹ Дем'яненко М.Я. Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі / М.Я. Дем'яненко. О.Є.Гудзь, П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 240 с.

² Щетініна І.О. Значення інноваційного розвитку для птахівництва. Сучасний стан виробництва м'яса птиці в Україні та перспективи розвитку / І.О. Щетініна, В.І. Дяченко // Інститут птахівництва НААН. – 2009. – С.32-38.

Підсумовуючи вищесказане, аграрне підприємництво можна вважати одним із основних чинників розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. У зв'язку з тим, що інституції є фундаментальними чинниками функціонування економічних систем у довгостроковій перспективі, розв'язуючи проблеми взаємодії між людьми, зменшуючи невизначеність встановленням стійкої, хоча й не обов'язково ефективної, структури взаємодії між ними, утвердження інституту аграрного підприємництва нині набуває дедалі більшого значення. Залишаються не-

розв'язаними проблеми, пов'язані з відсутністю належних мотиваційних чинників здійснення господарської діяльності в галузі та відчуттям тимчасовості бізнесу, спричинені недосконалістю й недоформованістю інституціонального середовища функціонування відповідних суб'єктів підприємництва. А це разом із відсутністю управлінського досвіду та неспроможністю працювати в мінливих умовах сучасного ринку заважає процесам розвитку й ефективного функціонування підприємницьких структур в аграрній сфері.

Розглянуто інституціональні аспекти розвитку вітчизняного аграрного підприємництва та наведено результати історичного огляду еволюції поняття «підприємництво».

Рассмотрены институциональные аспекты развития отечественного аграрного предпринимательства и приведены результаты исторического обзора понятия «предпринимательство».

There are considered the institutional aspects of domestic agricultural entrepreneurship and the results of historical evolution of the concept «entrepreneurship».

*

Т.В. ГАНУЩАК, асистент
Університет економіки та права „КРОК”

Фінансова безпека птахівництва

Аграрний сектор є одним із найважливіших і специфічних складових національного господарства України. Нині надзвичайно актуальною стала проблема забезпечення фінансової безпеки, реформування, а водночас і фінансування агропромислового комплексу й зокрема галузі птахівництва.

Фінансову безпеку птахівництва досліджували вчені-економісти М.Я. Дем'яненко, І.О. Щетініна, В.І. Дяченко, О.Б. Стефанів, Ю.Б. Іщенко та ін. Поки що це питання є дискусійним.

Мета статті – дослідити фінансову безпеку птахівництва, визначити рейтингову оцінку окремих індикаторів.

Процес відтворення в сільському господарстві ніколи не відбувався на власній еко-

номічній основі, оскільки міжгалузевий обмін не був еквівалентним¹.

Україна споживає 1,8-2,0 млн т м'яса і м'ясопродуктів на рік. У 2008 році середньостатистичний українець за рік споживав 22,7 кг курятини. Проте даний показник істотно поступається рівню вжитку м'яса в Україні в 1990 році – 84 кг та кількості споживаного м'яса в країнах Європи і США. Основне зростання споживання м'яса останніми роками відбувалося за рахунок збільшення споживання м'яса птиці².

Як видно з рисунка 1, виробництво валової продукції галузі тваринництва у 2000 році становило 34,3 млрд грн, що на 6,3

¹ Дем'яненко М.Я. Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі / М.Я. Дем'яненко. О.Є.Гудзь, П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 240 с.

² Щетініна І.О. Значення інноваційного розвитку для птахівництва. Сучасний стан виробництва м'яса птиці в Україні та перспективи розвитку / І.О. Щетініна, В.І. Дяченко // Інститут птахівництва НААН. – 2009. – С.32-38.

млрд грн менше, ніж у 2009 році. Отже, з 2000 по 2006 рік спостерігається зростання даного показника, а в 2007 році виробництво валової продукції тваринництва скоротилося на 0,9 млрд грн і є таким же в 2008 році. У 2009 році порівняно з 2008-м цей пока-

зник мав тенденцію до зростання на 1,5 млрд грн.

Обсяг виробництва валової продукції галузі рослинництва в 2011 році порівняно з 2010-м збільшився на 21,1%, галузі тваринництва – на 2,8 %.

Рис. 1. Виробництво валової продукції сільського господарства, млрд. грн (у порівнянних цінах 2005 р.)

Джерело: Дані Міністерства аграрної політики та продовольства України¹.

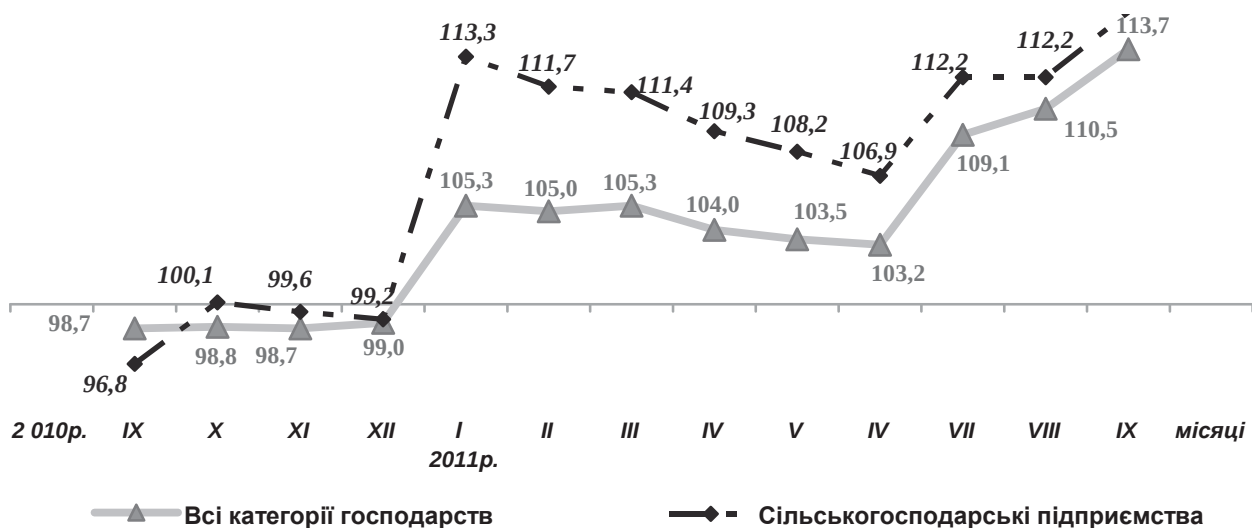

Рис. 2. Індеси сільськогосподарського виробництва у 2010-2011 роках (наростаючим підсумком з початку року, у % до відповідного періоду попереднього року)².

Обсяги виробництва валової продукції збільшилися в усіх регіонах. Найвищий приріст забезпечено в Харківській (на 39,5 %), Херсонській (на 25,9 %), Тернопільській (на 25,7 %), Хмельницькій (на 21 %), Полтавській (на 17,5 %), Львівській (на 17,2 %) областях.

Курятина є найбільш доступним видом м'яса для населення, зростання доходів якого впродовж 2005-2008 років сприяло збільшенню платоспроможного попиту на продукцію птахівництва в усіх регіонах України. Спостерігається також тенденція до часткового заміщення свинини і яловичини

¹ Міністерство аграрної політики та продовольства України. Урядовий портал [Електронний ресурс] / Панорама аграрного сектора України // Режим доступу до джерела: <http://www.minagro.gov.ua/page/?6351>.

² Підсумки роботи агропромислового комплексу в січні-березні 2011 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України // Режим доступу до джерела: <http://www.minagro.gov.ua/page/?11869>.

птицею. Поголів'я птиці всіх видів на 1 липня 2009 року зросло на 3,32% порівняно з аналогічним періодом 2008 року¹.

Існує необхідність дослідити стан птахівництва України в період 1995-2011 років.

Для уявлення повнішої картини виробництва та реалізації продукції птахівництва проаналізуємо дані таблиці.

Поголів'я, обсяги виробництва харчових яєць та м'яса птиці, ціни на продукцію птахівництва в Україні за період з 1995 по 2011 рік

Рік	Птиця всіх видів, млн гол	Виробництво всіх видів яєць, млн шт.	Середня ціна на курячі яйця, грн за 10 шт.	Одержано м'яса в забійній масі, тис. т	Середня ціна 1 кг*
1995	164,9	9403,5	1	368,25	0,76
1996	149,7	8763,3	1,11	344,17	1,00
1997	129,4	8242,4	1,25	302,71	1,10
1998	123,3	8301,4	1,23	315,08	1,60
1999	129,5	8739,7	1,37	357,85	1,91
2000	126,1	8808,6	2,00	377,00	2,40
2001	123,7	9668,2	1,92	380,56	4,67
2002	136,8	11309,3	1,58	457,18	3,92
2003	147,4	11477,1	1,79	533,26	3,25
2004	142,4	11955	1,99	564,32	5,21
2005	152,8	13045,9	2,43	675,41	7,41
2006	162	14234,6	1,95	818,79	6,69
2007	166,5	14062,5	2,63	984,79	6,53
2008	169,3	14956,5	3,66	1 122,76	10,01
2009	177,6	15907,5	4,13	1 068,95	10,13
2010	202,1	16694,7	4,77	1 224,80	10,19
2011	230,0	17475,7	5,75	1 320,00	13,45

* Без ПДВ, транспортних, експедиційних та накладних витрат, але з урахуванням дотацій.

Джерело: Дані відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності й маркетингу інновацій ІП НААН².

Отже, з 1995 по 2011 рік поголів'я птиці збільшилося на 65,1 тис. гол. Найвищий показник був у 2011 році – 230,0 млн гол., а найнижчий – у 1998 році й становив 123,3 млн гол. Виробництво всіх видів яєць у 2011 році було найбільшим – 17475,7 і порівняно з 1995-м зросло на 8072,2 млн шт. Середня ціна на курячі яйця підвищилася на 4,75 грн за 10 шт. Найнижчою вона була в 1995 році й становила 1 грн за 10 шт., а найвищою – в 2011 році – 5,75 грн за 10 шт. М'яса в забійній масі найбільше було одержано також в 2011 році, проте середня ціна за 1 кг порівняно з 1995 роком зросла на 12,69 грн.

Як видно з рисунка 3, найбільше нарощування поголів'я сільськогосподарської птиці в 2011 році спостерігалось в Подільському економічному регіоні (19,40%). Зниження

цього показника було в Причорноморському економічному регіоні (15,90%), що негативною позначилося на забезпеченості фінансової безпеки підприємств птахівництва.

Станом на 01.01.2011 року в Асоціації птахівничих підприємств „Птахопром України” налічувалося 3029,2 тис. гол. дорослої племінної птиці, в тому числі: курей яєчних, м'ясних і комбінованих порід – 2478,8 тис. гол.; качок – 172,4; гусей – 164,6; індиків – 7,5; перепелів – 204,7; страусів – 1,2 тис. гол.³

Відповідно всі ці птахопідприємства атестовані як племінні та є виконавцями Загальнодержавної програми селекції у тваринництві та птахівництві, мають відповідні статуси згідно з атестацією, а саме:

¹ Стефанів О. Б. Деякі аспекти формування пропозиції на ринку продукції птахівництва в Україні / О.Б. Стефанів // Міжвід. наук. темат. зб. «Птахівництво». – 2009. – Вип. 64. – С. 24.

² Маркетингові дослідження стану птахівництва України і Світу [Електронний ресурс] / Ю.Б. Іщенко, мнс відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності і маркетингу інновацій ІП НААН // Режим доступу до джерела: <http://market.avian.ho.ua/?p=48>

³ Асоціації птахівничих підприємств "Птахопром України" [Електронний ресурс] // Режим доступу до джерела: <http://www.ptahy.org.ua/vno.php4?>

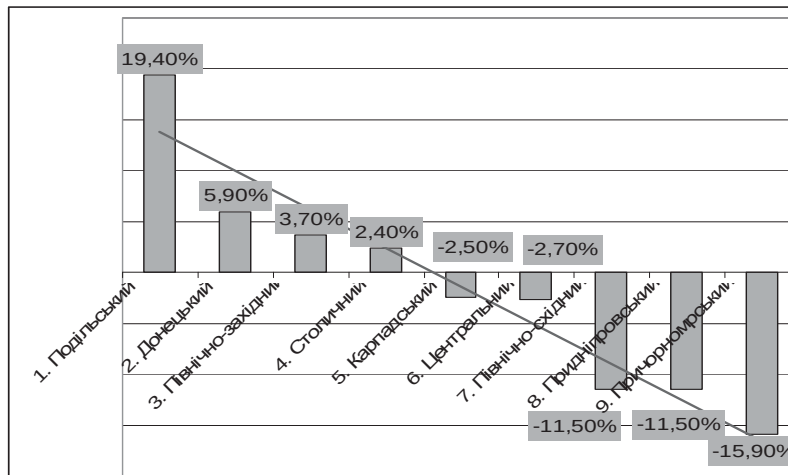

Рис. 3. Рейтинг економічних районів України за нарощуванням поголів'я птиці у сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік

Джерело: Розроблено автором на підставі даних відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності і маркетингу інновацій ІП НААН¹.

чотири племптахозаводи, чотири племптахо-репродуктори першого порядку, 37 племптахо-репродукторів другого порядку (племптахозаводи і племптахо-репродуктори першого порядку яєчних і м'ясних курей – відсутні);

один племптахозавод й один племптахо-репродуктор другого порядку по індиках; вісім племптахо-репродукторів другого порядку по перепелам; два племптахо-репродуктори першого порядку і три – другого порядку по страусах².

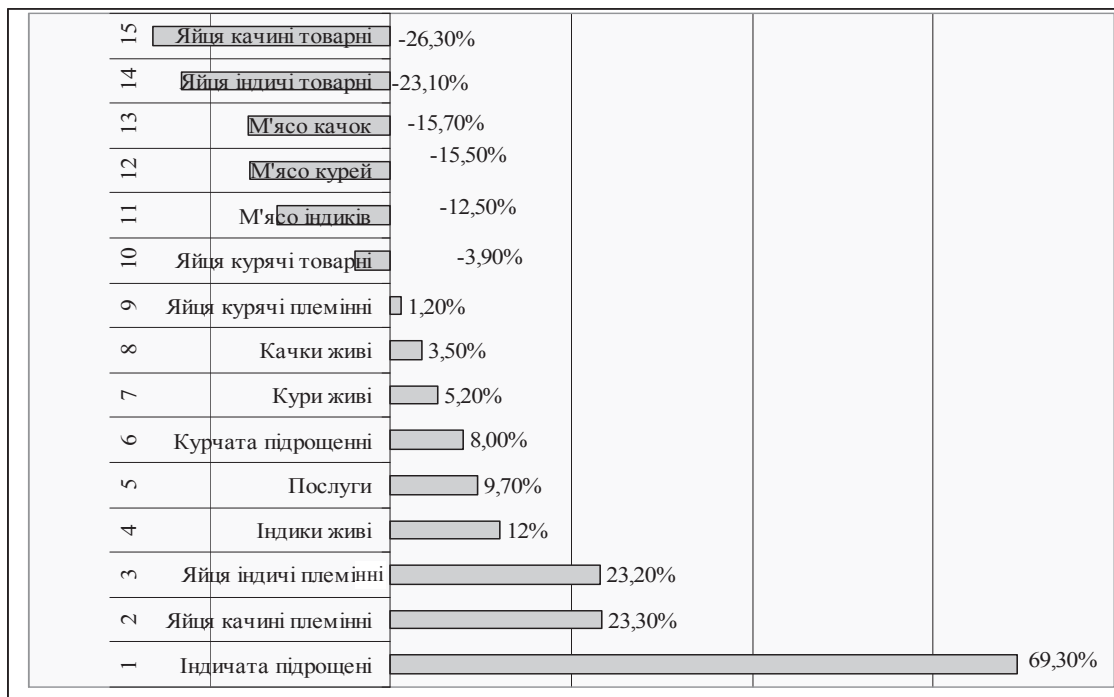

Рис. 4. Рейтинг рентабельності за видами продукції птахівництва

Джерело: Розроблено автором на підставі даних відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності й маркетингу інновацій ІП НААН³.

¹ Маркетингові дослідження стану птахівництва України і Світу [Електронний ресурс] / Ю.Б. Іщенко, мнс відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності і маркетингу інновацій ІП НААН // Режим доступу до джерела: <http://market.avian.ho.ua/?p=150>

² Там само.

³ Іщенко Ю.Б., н.с. відділу маркетингу Інституту птахівництва НААН // [Електронний ресурс] // Режим доступу до джерела: <http://market.avian.ho.ua/?p=120>.

Проведено статистичні дослідження щодо рентабельності виробництва продукції птахівництва серед збиткових птахівничих підприємств України (рис. 4). За результатами аналізу видно, що виробництво м'яса та харчових яєць сільськогосподарської птиці є збитковим внаслідок високої собівартості й низьких цін на продукцію. Лівову частку собівартості становлять корми (60-75%) та енергоносії (9-15 %). Низька купівельна спроможність населення та державне регулювання цін не уможливають збільшувати ціну на яйця птиці й м'ясо. Крім того, на ціну впливає демпінгова політика деяких підприємств, що мають достатньо великий капітал. Їхня мета – усунути конкурентів з ринку, щоб у майбутньому заволодіти ринком і потужностями збанкрутілих підприємств. Напружена робота в складних економічних умовах протягом останніх років, недостатність коштів та необхідність їх економити призвели до зносу приміщень і обладнання, наслідком чого є неефективне збиткове виробництво. Використовуване обладнання, застаріле морально й фізично зношене, не дає можливості організувати виробництво продукції, яка б відповідала світовим стандартам якості. Для поліпшення ситуації, підвищення рентабельності власного виробництва сільськогосподарським підприємствам вкрай потрібні власні цехи з переробки м'ясної та яєчної продукції й власна мережа її реалізації. Для зниження собівартості продукції птахівництва доцільно організовувати високоефективні сільськогосподарські підприємства повного циклу з рослинництвом і тваринництвом. Це уможливить, з одного боку, здешевити корми (за

рахунок власної кормової бази), з іншого – зменшити витрати на добрива для рослинництва. Для здійснення вищесказаного потрібні значні інвестиції для модернізації виробництва.

Недосконала державна політика кредитування сільськогосподарських підприємств призводить до накопичення ними боргів та, як наслідок, - до судових позовів і банкрутства. Така політика має значні негативні соціальні наслідки в сільській місцевості – безробіття, зубожіння й міграція населення до міст, негативні демографічні тенденції. Вихід із даної ситуації лежить у науково обґрунтованому комплексному вирішенні низки пов'язаних між собою питань на державному рівні з урахуванням інтересів власних виробників. Пріоритетними завданнями науки на сучасному етапі розвитку України є формування таких коротко- й довгострокових стратегій, при яких країна могла б інтегруватися в європейське товариство з мінімальними втратами. Тому потрібно проаналізувати власні внутрішні резерви і зовнішні можливості, усунути власні недоліки та оцінити потенційні внутрішні й зовнішні ризики, врахувати власний досвід і досвід інших країн.

Вирішальним кроком є порозуміння науковців, політиків, законотворців, банкірів¹.

Отже, нинішній час, особливо в умовах невизначеності фінансово-економічної кризи, фінансова безпека птахівничих підприємств поступово зростає внаслідок того, що м'ясо птиці є дешевшим за м'ясо великої рогатої худоби, кролів і свиней. Хоча підприємства диверсифікують ризик розведенням різних порід курей, качок, гусей, індиків, страусів.

 Проаналізована фінансова безпека птахівництва. Здійснено рейтингову оцінку підприємств галузі.

 Проанализирована финансовая безопасность птицеводства. Проведена рейтинговая оценка предприятий отрасли.

 In the article the appraisal of financial safety of aviculture is analysed. Staff study rating appraisal is done.

* * *

¹ Іщенко Ю.Б., н.с. відділу маркетингу Інституту птахівництва НААН// [Електронний ресурс] // Режим доступу до джерела: <http://market.avian.ho.ua/?p=120>

Проблеми теорії і практики управління фінансовими ресурсами інтеграційних агроформувань

Кожне аграрне формування являє собою економічну систему, елементи якої знаходяться у взаємозалежності та взаємодії, утворюючи певну єдність, цілісність. У даному контексті елементами є економічні ресурси, об'єднання яких створює нову якість і синергійний ефект, що дозволяє реалізувати статутні та інші завдання підприємства, і чого неспроможний забезпечити жодний елемент поодиноці.

Підприємство функціонує в межах інших економічних систем (галузі, регіону, національної економіки) і має у своєму складі структурні підрозділи, цехи, виробництва тощо. Відкритість як іманентна характеристика економічних систем означає, що між ними та навколишнім середовищем відбувається постійний обмін ресурсами. Значення того чи іншого виду ресурсів у різних системах змінюється, однак незаперечною ознакою розвитку останніх як в ієрархічній, так і в часовій площинах є зумовлене цим розвитком зростання значимості фінансових ресурсів. Саме ця обставина, на думку багатьох учених, забезпечила починаючи з другої половини ХХ ст. домінування нового напрямку в неокласичній фінансовій теорії, основним предметом вивчення якого є проблеми функціонування ринку капіталів і руху фінансових ресурсів як ключових факторів економічного розвитку.

В ході ринкових реформ ускладнилися процеси економічних трансформацій, посилювався їх динамізм, змінилися орієнтири, відбувся перехід до нових форм господарювання. Все це зумовило необхідність розв'язання низки актуальних наукових завдань з метою формування сучасної парадигми управління фінансовими ресурсами агроформувань.

Досягнення цієї мети в концептуальному плані базується на розумінні того, що фінансові ресурси є системним елементом ресурсної бази сільськогосподарського виробництва. Остання залежить від стану його економічних ресурсів. Відомо, що між земельними, матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами має бути певна рівновага. На практиці у різних поєднаннях виробничих факторів завжди є дефіцитний ресурс, який гальмує загальний розвиток. Нині-

шній стан ресурсної бази аграрного виробництва такий, що фактично слабкий кожен її елемент. В умовах дефіциту всі економічні ресурси відкрито конкурують між собою у боротьбі за подолання цього дефіциту. В такій ситуації необхідне відповідне впорядкування пріоритетності між економічними ресурсами. Нині для аграрних формувань найбільш дефіцитними є фінансові ресурси. Крім того, вони найбільш мобільні, що в умовах високого динамізму зовнішнього оточення є ключовим чинником ефективності.

Отже, досягнення ресурсної рівноваги, на основі якої може здійснюватись економічний розвиток сільськогосподарських підприємств, передусім залежить від їх забезпечення фінансовими ресурсами. При цьому рівень фінансового потенціалу й умови фінансових ринків розширюють або обмежують свободу та можливості їх фінансового маневру. Такий стан аграрних фінансів об'єктивно вимагає розширення й поглиблення наукових досліджень їх теоретичних і методологічних основ.

Появу рецензованої монографії¹ слід вважати знаковим явищем у сфері теорії аграрних фінансів. По-перше, за останні роки проблематика фінансових ресурсів піднялася на новий рівень досліджень, що дало змогу кристалізувати наукові передумови і концептуальні засади формування ефективної системи управління процесами їх формування та використання. В таких умовах пошук нових аспектів дослідження економічних процесів формування та використання фінансових ресурсів має певні складнощі. По-друге, на цей же період припадає інтенсивний розвиток інтеграційних агроформувань, фінансові аспекти діяльності яких представлені лише фрагментарними емпіричними дослідженнями.

Перший розділ монографії містить критичний аналіз теоретико-методологічного базису дослідження проблеми фінансових ресурсів. Поновому в ньому викладено авторське бачення та

¹ Зеліско І.М. Фінансові ресурси інтеграційних аграрних формувань в сучасному вимірі: монографія / І.М. Зеліско. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 451 с.

здійснено оцінку генезису поглядів на економічну інтерпретацію фінансових ресурсів, аналіз закономірностей та особливостей розвитку інтеграційних процесів у вітчизняному агропромисловому виробництві, конститутивні атрибути та якісні характеристики фінансових ресурсів і джерел їх формування. Своєрідність авторського підходу полягає у періодизації дослідження економічної сутності категорії «фінансові ресурси». Відмічаючи новизну такого підходу, варто зазначити, що основну увагу автор приділяє дослідженню радянського періоду, водночас проблематика фінансових ресурсів у світлі сучасних фінансових теорій, на наш погляд, розглядається дещо фрагментарно.

Аналіз механізму формування та використання фінансових ресурсів в інтеграційних агроформуваннях, що є предметом дослідження другого розділу, дозволив автору виявити основні закономірності, особливості та тенденції розвитку фінансової складової їх ресурсного забезпечення. Автор акцентує увагу на складових елементах, структурі та специфіці функціонування фінансового механізму в інтеграційних аграрних формуваннях через призму руху їхніх фінансових потоків. Такий підхід є методологічною основою аналізу ризиків при формуванні та використанні фінансових ресурсів, найбільш істотним джерелом яких є зовнішнє економічне оточення.

У третьому розділі монографії висвітлено результати системного аналізу фінансових аспектів розвитку інтеграційних аграрних формувань. Якісний і кількісний аналіз фінансових процесів у ретроспективі виступає методологічним ключем для більш глибокого дослідження сучасних тенденцій і закономірностей формування та використання фінансових ресурсів інтеграційних аграрних формувань, результати якого репрезентовані у четвертому розділі монографії.

Найбільш цікавим з погляду сучасної практики фінансової діяльності інтеграційних агроформувань видається заключний розділ рецензованої роботи. В ньому представлені обґрунтовані автором теоретичні, методичні та організаційно-економічні рекомендації щодо державного фінансового регулювання та підтримки розвитку інтеграційних аграрних формувань, управління їх фінансовими потоками та мінімізації впливу ризиків на фінансові процеси в інтеграційних агроформуваннях.

Ознайомлення з монографією Зеліско І.М. дає підстави констатувати, що результати проведеного дослідження слід вважати значним внеском у наукове вирішення актуальних питань проблеми формування та ефективності використання фінансових ресурсів корпоративного сектору аграрної економіки. Вони є методологічною основою для розширення наукового пошуку у цій сфері теорії аграрних фінансів.

Водночас варто зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми не знайшли достатнього висвітлення в рецензованій роботі. На наш погляд, до таких варто віднести питання фінансового регулювання концентрації виробництва та раціонального використання земельних угідь, обмеження монопольного становища окремих агроформувань, стимулювання їх участі в соціальному розвитку сільських територій.

Насамкінець слід наголосити, що результати роботи будуть корисними науковцям, працівникам державних установ, керівникам агроформувань, працівникам економічних служб, докторантам, аспірантам, викладачам і студентам вищих та середніх навчальних закладів, теоретичні та практичні інтереси яких пов'язані з пошуком інструментів і механізмів ефективного формування та використання фінансових ресурсів інтеграційних аграрних формувань.

***П.А. СТЕЦЮК, доктор економічних наук,
професор***

* * *